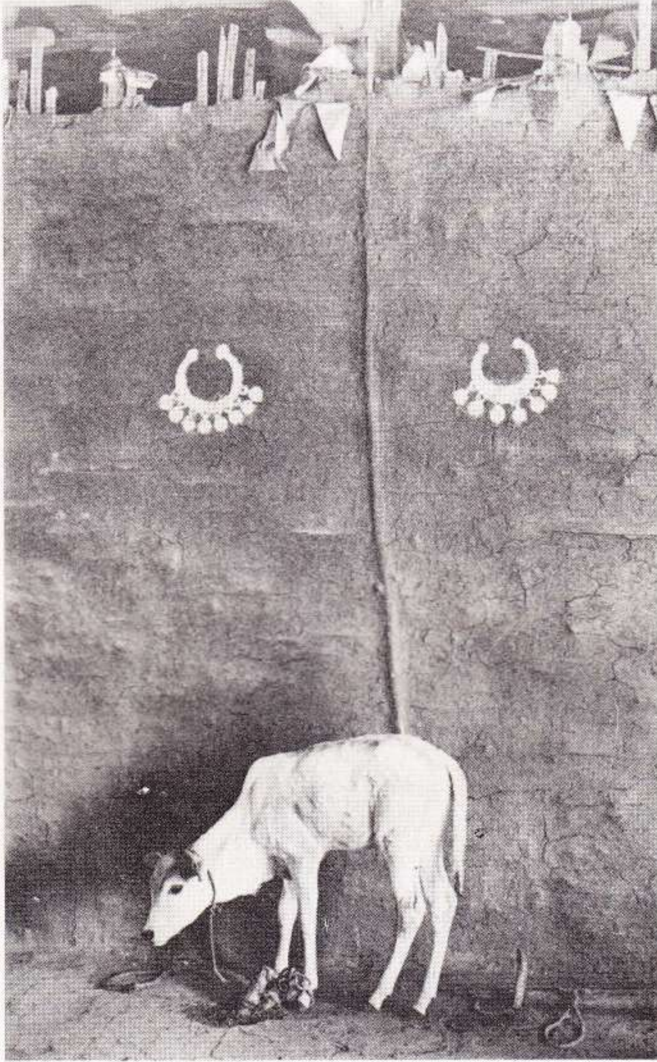
ઢોલ

આદિવાસી બોલીનું સામયિક

કુંકણા

અંક ૨ : ઓગસ્ટ ૧૯૯૮

ઢોલ

આદિવાસી બોલીનું સામયિક

મુખ્ય સંપાદક : અરુણા જોશી
કુંકણા આવૃત્તિના સંપાદક : ડાહ્યાભાઈ વાઢુ
ધીરુભાઈ પટેલ

ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર

ઢોલ : આદિવાસી બોલીનું સામયિક
કુંકણા : અંક ૨ : ઓગસ્ટ ૧૯૯૮

પ્રકાશક
ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર
૬, યુનાઇટેડ એવન્યુ, દિનેશ મિલ પાસે
વડોદરા ૩૯૦ ૦૦૭

મુદ્રક
મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી મુદ્રણાલય
રાજમહેલ માર્ગ, વડોદરા ૩૯૦ ૦૦૧

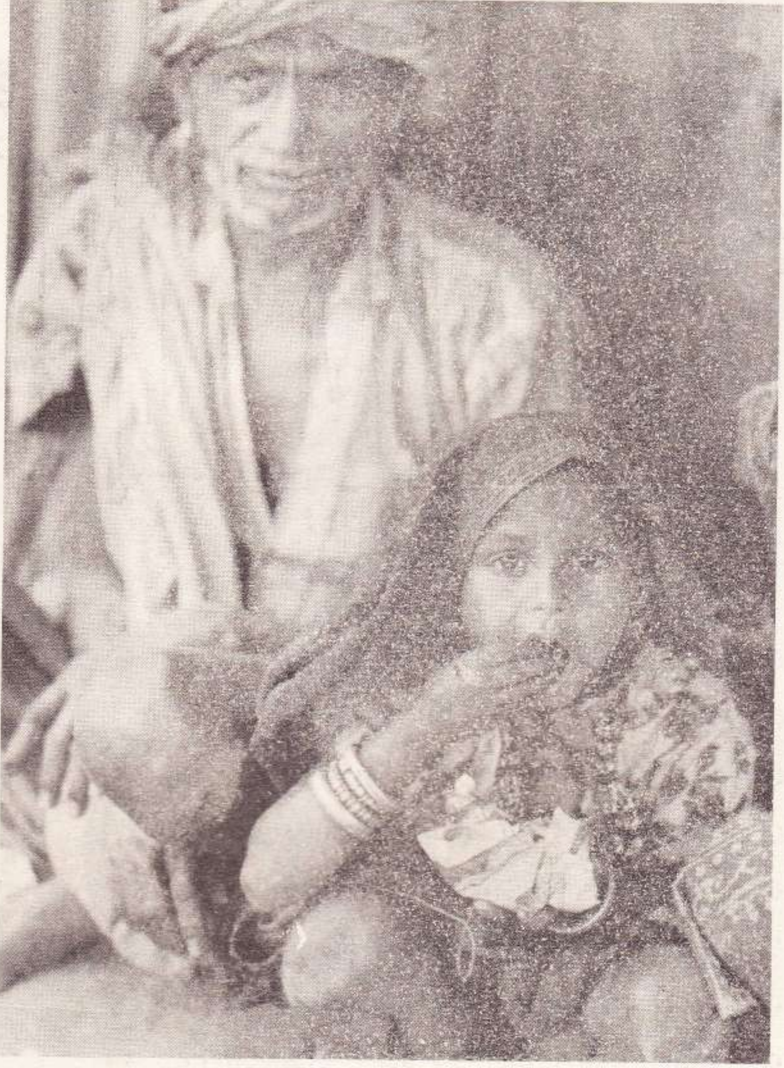
મુખપૃષ્ઠ છાયાચિત્ર
જ્યોતિ ભટ્ટ

ગ્રાફિક્સ
ચકધર સાસવડે, કનુભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ

લવાજમ : પ્રતિ અંક રૂ. ૨૫/-, વાર્ષિક રૂ.૫૦/- (ટપાલ ખર્ચ સાથે)

અનુક્રમણિકા

છાયાચિત્ર : પ્રો. જ્યોતિ ભટ્ટ

અક્ષર માંડતાં...

પ્રિય વાંચનાર,

'ઢોલ'ના દુસરા અંકના માધ્યમથી આમું ફીરી તુમને હારીં ગોઠીલા આનાં હાંવ. 'ઢોલ'ના પહેલા અંકલા બધેજ આવકાર જડનેલ આહા. આમું ઈસી રીતે જ વાંચનારને હૃદય સુધી પહોંચુલા માંગજો હોન. 'ઢોલ'ના દરેક અંક સાચવી રાખવા જીસા હન દરેક રીતે વાંચનારલા ઉપયોગી હુઈ પડે ઈસા આંમના પ્રયત્ન આહા. યો અંક 'વનસીવિદ્યા વિશેષાંક' તરીકે આમું પ્રગટ કીયેલ આહા. જન્મથી મરણ સુધી ઝાડ આપાલા ઉપયોગી હુયેહ. તેની 'વનસી' આપલાં વડલાં વાપરત, આજું પણ વાપરતાં હાંત. કેટલીક ઘર આંગણાનીં વનસી આપલે રોજ હેરજોહોન છતાં આપાલા તેના વિશે ખબર નીં રહે. ઈસી વનસી વિશે માહિતી દેવલા પ્રયત્ન કરવામાં આનેલ આહા.

આપલે આઝાદ દેશના નાગરિક આહાંવ. બંધારણનીં આપાલા, દરેક નાગરિકલા સમાન હક્ક દીધેલ આહા. આપાલા, આદિવાસીલા કેટલાક વિશેષ અધિકાર દેવલા બંધારણમાં ભલામણ કિયેલ આહા. આપલે ગરીબ આહાંવ, શિક્ષણમાં આપણેં બુહું પાછળ આહાંવ. આપલી પરિસ્થિતિ ના કેટલાંક લોક લાભ લી જાતાં હાંત અન આપાલાં દબાવવામાં એહે, આપલે હિતના નુકશાન કરવામાં એહે. બંધારણમાં હન, કાયદાકીય રીતે મૂળભૂત માનવહક્ક વિશે તથા આદિવાસી તરીકે આપાલા દેવામાં આનેલ વિશિષ્ટ હક્ક વિશે કાયદાકીય નિષ્ણાત મિત્રોહીં અઠ માહિતી દીધેલ આહા. દરેક માનસાહને ઈસી પાયાની માહિતી જણાવાંજ જોઈજે. જેથી આપલે આપલા હક્કપ્રત્યેય જાગૃત બની શકજોન ઉપરાંત દુસરાલા હી માર્ગદર્શન દી શકજોન.

કુંકણાની સંસ્કૃતિ દરેક રીતે અલગ આહા. આપલે ગોઠી, આપલાં ગીત-ગાનાં, આપલાં દેવાં, દેવકથા વગેરે ખૂબજ શિષ્ટ સાહિત્ય આહા. લગીંન એટલે મંગળપ્રસંગ. લગીંન વખતે બધાલાજ હોંશ રહ હે. લગીંન વખતનાં ગાનાં આપલે સમાજની આરસી આહા. લગીંનનાં ગાનાં આતાં ભૂલાયત જાતાં હાંત. લગીંનના ગાનાને બદલે પિક્ચરનાં ગાયન તરફ લોકાં વળનાં હાંત. નવાં અપનાંવવાં જોઈજ, પણ આપલી પરંપરા પણ સાચવુલા પડીલ. અઠે લગીંનનાં ગાનાં પણ દીધેલ આહાત. લગીંનના ગાનાંની કેસેટ તૈયાર કરુલા એક વિચાર આહા. જેથી આપલાં ગાનાં સચવાઈ પણ રહત હન આઈકી પણ શકાયત.

આદિવાસી વિસ્તારમાં શાસન આદિવાસી લોકાંની બનેલ ગ્રામસભા જ કર ઈસી એક ભલામણ ડિસેમ્બર ૧૯૯૭ માં કેન્દ્ર સરકારલા, ભૂરીયા સમિતિનીં કિયેલ હતી. તેના વિશે પણ ચર્ચા એ અંકમાં કિયેલ આહા. આપલે દુસરે રાજ્યને આદિવાસીને પ્રમાણમાં શિક્ષિત આહાંવ, સ્થિર આહાંવ. તરી પણ વિકસીત સમાજ કરતાં ત બુહું માગાં આહાંવ. આપલા સમાજના અડધા કરતાં મોઠા વર્ગ આજું પણ ગરીબ આહા, શિક્ષણમાં પણ તો વર્ગ પાછળ આહા. શિક્ષણ એક પાયાની વસ્તુ આહા. વિકાસની યોજનાઓ વિશે, સરકારી લાભો વિશે જાણકારી મોઠા ભાગને લોકામાં નીં મીળે. આપણેં થોડાક આગળ આના હાંવ. આપલેજ સમાજના પાછળ રહેલ વર્ગ પ્રત્યેય આપણેં મદદ રૂપ બનું ઈસી ભાવના દરેકલ રાખુલા પડીલ. ઈસી ભાવના કોઈ આપાવર લાવે તેને કરતાં આપણે દરેક્ની સ્વૈચ્છિક તૈયારી રાખુલા જોઈજે. તુમીં એક વખત ઈસાં કામ કરી હેરા, લોકાંમાં તુમનાં માન હન આદર વધીલ, તુમાંલા પણ કોઈનાં ભલાં હુયનાં ઈસાં જાણી સંતોષ હુઈલ. સમાજ પ્રત્યેયની દરેકની ઈ નૈતિક ફરજ આહા.

આદિવાસી એટલે નાગાભોગા, ગંદા ગોબરા, કંદમૂળ ખાનારા, અભણ, અજ્ઞાન, અબુધ ઈસી બધી માન્યતા દુસરે લોકાંહને મનમાં રહ હ. શિક્ષણ વધતાં આપાલા હેરુલાની દષ્ટિ બદલાયનીહી ખરી. પહેલાં આપલે લોકાહલા 'ડોંગરે, ભૂસ્કાં' જીસા શબ્દથી બોલવનાર માનસોં આજ આપલા થોડા ઘણાં માન દી હન બોલવતાહાંત-તીં આપણે શિક્ષણને કારણે, પ્રગતિના કારણે. છતાં પણ કેટલાંક લોક આજું પણ આપલે લોકાંહની નબળાઈ હન મદદરૂપ હુયુલાની ભાવનાના લાભ ઉઠાવતા હાત. એ સંદર્ભમાં શ્રી ચાંમુલાલ રાઠવાની એક મરાઠી કવિતા યાદ યેહે. માલા શબ્દે શબ્દ ત યાદ નીં મીળત, આઠવં કરી હન લીખીહી - તેના શબ્દ કાંહી ઈસા હતાત.

આદિવાસી,
યો શબ્દ તે ઈસી રીતે સાંગતા હાત કા
જીસાં તો કોઈ મોઠે રોગનાં નાંવ હવાં.
(આતાં ત દરેક મોઠલે રોગની પણ દવા જડે હ)
તો શબ્દ આઈકી હન ઈસી રીતે હેરી રહતા હાત,
જીસાં તેહીં આકાશમાં ઉડતી રકાબી દેખી હવી.
એથી ઉલ્ટાં,
સરકારી કચેરીને લોકાંહલા
યો શબ્દ મઘાળ લાગહ !
કારણ ?
થોડાક જ દાબાશ ત તેમાંસુન મધ ટપકહ
હન તેલા મન ફાવં તીસાં પીળી શકાય જહ.
અન બિચારા શબ્દ !
એવ તેવ ઠોકાય જહ, પીળાય જહ.
પણ આતાં થાંબા,
ચાલા, આમું ખુદ તુંમાલા
આદિવાસી શબ્દના ખરા અર્થ દાખવજો હન.

આમું 'ઢોલ'ના પહેલા અંકમાં જ સાંગેલ આહા કા, 'ઢોલ'ના ઉદેશ ભાષા બચાવુલા, આપલી પરંપરા જાળવુલા, વર્તમાન સમયની પ્રગતિ હારીં પણ કદમ મીળવી ચાલુલા-લોકાંમાં જાગૃતિ લીયુલા તીં આહા. આમાલા તુંમને પાસીં પણ અમુક અપેક્ષા રહ હ. 'ઢોલ'ના વાચક વર્ગ વધં તે માટે તુંમની મદદની અપેક્ષા આહા.

આમું 'ઢોલ'ના વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫૦/- નક્કી કિયેલ આહા. આપણી ભાષા હન સંસ્કૃતિના પ્રચાર કરતા મેગેઝીન માટે રૂ.૫૦/- કોઈ પણ માણસને ગજવાલા ભારીં પડં તુલી મોઠી રકમ નીં મીળ. ગામ દીઠ પાંચજ ગ્રાહક રહત તો પણ ગ્રાહકોની સંખ્યા હજારોમાં હુઈલ. દરેક જણ ગંભિરતાથી વિચારી આમને કામમાં સહયોગ દિલ ઈસી આમાલા શ્રધ્ધા આહા.

ડાહ્યાભાઈ વાઢુ
સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, આહવા શાખા
આહવા (ડાંગ)

ભાષા કેન્દ્ર

ગણેશ દેવી

આદિવાસીની સંસ્કૃતિ હન સમાજના પરિચય મેળવુલાના હેતુથી વડોદરામાં ભાષા કેન્દ્રની સ્થાપના કરવામાં આનેલ આહા. સ્થાપના પછી સંસ્થાની કામગીરીમાં સામેલ હુયુલા થોડાક ઉત્સાહી યુવાનલોક આગળ આનાત. છોટાઉદેપુરના શ્રી સુભાષ ઇસાઇ અંગ્રેજીના પ્રાધ્યાપક આહા. ડાંગ જિલ્લાના આહવામાં આનેલ સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયામાં કામ કરતા શ્રી ડાહ્યાભાઈ વાઢુ કુંકણા આદિવાસીઓની સંસ્કૃતિના ખૂબજ ઊંડા અભ્યાસુ આહા. રાડી કલમ ગામના શ્રી સુભાષ પાવરા પાવરા સમાજના ઇતિહાસમાં રસ ધરાવેહ઼. શ્રી ચામુલાલ રાઠવા પોતે કવિતા લખે હ઼, ઉપરાંત દેહવાલી ભીલ સમાજના બુહુ ચિવટથી અભ્યાસ કરે હ઼. યે બધા યુવાન કામ કરુલા ભેગા મીળનાત તી જ મોઠી સિદ્ધિ હતી. કેન્દ્રના એકદમ શરુઆતના ગાળામાં શ્રી કાનજી પટેલ (લુણવાડા), ડૉ. ભરત નાયક (મુંબઇ), ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલ (ખેડબ્રહ્મા) જીસા ગુજરાતી સાહિત્યજગતના મિત્રોના સહકાર મીળના. મરાઠી સાહિત્યના કવિ શ્રી વસંત ઢહકે, શ્રી અરુણ કોલાટકર હન શ્રી દિલીપ ચિત્રે ની પણ ઘણા સહકાર દીધા. ધીરેધીરે ભારતના દુસરે રાજયમાંથી પણ સહકાર જડના. પ્રસિધ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કે. જી. સુબ્રમણિયન, નવલકથાકાર શ્રીમતી મહાશ્વેતા દેવી, નાટ્યકાર શ્રી વિજય તેંડુલકર, કવિશ્રી ચંદ્રશેખર તેવાની-પણ વખતોવખત માર્ગદર્શન પુરાં પાડાં. સૌથી મહત્વની ગોઠ તેં ઇ કા વડોદરા ના મિત્ર શ્રી ભુપેન ખખ્ખર, પ્રા. જ્યોતિ ભટ્ટ, ડૉ. રવિકાંત જોશીની દરેક કામમાં સાથ દેવલાની શરુઆત કી. એ બધાની મહેનત એટલે ભાષા કેન્દ્ર. ગયા વર્ષે એપ્રિલ મહિનામાં ડાંગ જિલ્લાના સાપુતારામાં આમું બધા ગોળા હુયલેં.તઠે 'ઢોલ' નાંવનાં આદિવાસી ભાષાનાં સામયિક ચાલુ કરુલા નક્કી કેં. ઇ.સ. ૧૯૯૭ના મેથી ઇ.સ. ૧૯૯૮ના માર્ચ મહિના સુધીમાં રાઠવી, કુંકણા, દેહવાલી ભીલી હન પાવરા જીસી ચેર ભાષામાં નમુનાના અંક પ્રસિધ્ધ કરુલા નક્કી કે. મગં, ઇ.સ. ૧૯૯૮થી શક્ય તુલી આદિવાસી ભાષામાં દર વરીસ દોન અંક પ્રગટ કરુલા નક્કી હુયનાં. તે મુજબ રાઠવી ભાષાના અંક પ્રગટ કેં. પ્રકાશન સમારંભ સાદા છતાંય સુંદર હતા. મુખ્ય મહેમાનમાં છોટાઉદેપુરના મહારાજા વિરેન્દ્રસિંહ ચૌહાણ હતા. તે પછી ડિસેમ્બર-૯૭માં ઇંગ્લેન્ડના પ્રસિધ્ધ ભાષાશાસ્ત્રી ડૉ. ડેવીડ ડાલ્બી ભાષા કેન્દ્રમાં સંશોધન માટે આનેલ તેને હાથીં ડાંગ જિલ્લાના મોરઝીરા ગામમાં, પૂનમના ચંદ્રપ્રકાશમાં શ્રી ડાહ્યાભાઈ વાઢુની તૈયાર કરેલ કુંકણા ભાષાનાં 'ઢોલ' ના અંક પ્રગટ કે. ૧૪મી માર્ચ ૧૯૯૮ના દિસીં ભાષા કેન્દ્રના વેરીયર એલ્વીન વ્યાખ્યાનમાળામાં વકતા તરીકે આનેલ શ્રીમતી મહાશ્વેતા દેવીના હસ્તે શ્રી સુભાષ પાવરાની તૈયાર કરેલા પાવરા ભાષાના અંક હન શ્રી ચામુલાલ રાઠવાની તૈયાર કરેલ દેહવાલીના અંક પ્રગટ કેત. સાપુતારામાં નક્કી હુયનેલ તે મુજબ એ ચેર ભાષામાં ઢોલ પ્રગટ હુયનાં. પેપરોમાં લખાણ આનાં, વાંચનારના કાગળ આનાત. ઇ ત શરુઆત આહા. આવતા વરીસહુન ઢોલની ઓછામાં ઓછી વીસ આદિવાસી ભાષામાં પ્રગટ કરુલાનાં આયોજન આહા. તે પૈકી ભાંતુ ડુંગરી ભીલની બોલી, પંચમહાલની બોલી તેમજ આહિરાણી, વારલી ભાષાના અંક તૈયાર આહાત.

ઈ બધી મથામણ કરુલા પાછળના હેતુ એક જ તો ઓ કા શહેરીકરણને ઘુગામાં આપલી દેશી પરંપરા તથા આદિવાસી સંસ્કૃતિ નષ્ટ હુયેંત જાહા તેલા બન તેટલી બચાવુલા. જૅ ઈં કામ નીં કરી શકનાંવ, તૅ એક સમૃધ્ધ સંસ્કૃતિના વારસા ગુમાઈ જાલ. હન માગુન તેલા માત્ર યાદ કરુલા જ રહીલ. ઢોલ દ્વારા એ કામગીરીલા થોડી ઘણી મદદ જડીલ.કોઇ પણ સામયિકનાં પ્રકાશન ખૂબ જ મહેનત માંગી લેહે. તેમાં પણ ઈં સામયિક તૅ લીપી વગરની આદિવાસી ભાષાનાં આહા. તે માટે યોગ્ય લીપી નક્કી કરુલા, સામયિકનાં યોગ્ય વિતરણ કરુલા, - ઈં બધી કામગીરી બુહુ અઘરી આહા. ભાષા કેન્દ્રની એની આગેવાની લીયેલ આહા. માને યુવાન હન ઉત્સાહી કાર્યકરમાં માલા પુરા ભરોસા આહા. શ્રીમતી અરુણા જોશીની બુહુ મહેનત કરીને ઢોલના સંપાદનની ભારે જવાબદારી ખૂબજ યશસ્વીરીતે સંભાળી લીધેલ આહા. ડૉ. અજય દાંડેકર, શ્રી કાનજી પટેલ હન ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલની ઢોલની કામગીરીમાં હૃદયપૂર્વક સહકાર દીધેલ આહા. હન તેથી જ ઈ કામગીરી ખૂબજ સફળ રહીલ ઇસી માલા શ્રધ્ધા આહા.

ભાષા કેન્દ્ર માત્ર વડોદરા કા તેજગઢ સ્થળે કામ કરનાર એક સંસ્થા નીં મીળૅ, ઈં સરકારી ખાતાં પણ નીં મીળૅ, ભાષા કેન્દ્રલા સરકારી પૈસાની મદદ પણ નીં જડૅ, પણ માંની દ્રષ્ટિથી ત, ભારતભરના અગણિત એવા કાર્યકરના મનમાં આદિવાસી પ્રજાને માટે મનમાં જીં હેત આહા, જી લાગણી આહા, તીં જ હન તઠૅ તઠૅ ભાષા કેન્દ્ર આહા.ઈં કેન્દ્ર એક નવા વિચાર આહા. નવી ચળવળ આહા. ઢોલના સંપાદક, તેમાં લખનારા, તેલા વાંચનાર બધાજ યે ચળવળના કાર્યકર્તા આહાત. એ બધાજ કાર્યકર્તાના સંઘ તીં જ ભાષા કેન્દ્ર હન. ઢોલ તીં બધાનાં મનોગત.

વન, વનસી હન આપણેં

સંકલન : ડાહ્યાભાઈ વાઢુ

કુદરતનીં ધરતી બનાવી, માનસાં, ઢોર - ઢાંકર બનાવાંત, ઝાડ પાનાં બનાવાંત. આખી ધરતી હરીભરી બનાવી. માનસાં માનસાંની જીગુલા રીત અલગ અલગ રહૅ હૅ. ખાવલા પેવલાની રીત અલગ અલગ રહૅ હૅ.

આપલે કુદરતને ખોળામાં, ડોંગર હન ઝાડીવાળે વિસ્તારમાં રહજો હોન. આપલે વડીલ લોકાંહીં જંગલની ઝાડી ખુંદી ઝાડ, છોડ હન વેલના ગુણ જાનાત. કીને ઝાડ, છોડ હન વેલના પાન, છાલ, મૂળાં કા કાંદ, ફૂલાં હન ફળ દવાને કામમાં વેતી તીં જાનાં. આપલે તેલા 'વનસી' સાંગજો હોન. આપલે ઘરને વાડામાં, ઝાડીમાં, જંગલમાં જાત જાતનાં ઝાડાં, છોડ હન વેલ આહાત. આપલે તેના ગુણ નીં જાણજોન તેથી તેના ઉપયોગ 'વનસી' તરીકે નીં કરી શકજોન.

અઠૅ કેટલીક 'વનસી' વિશે માહિતી દીધેલ આહા. 'વનસી' ના ઉપયોગ કરતાં પહેલાં અમુક ગોઠ જાણી લેવા ખૂબજ જરૂરી આહા. કોઈ પણ રોગ, કોઈ પણ તકલીફ આપલી બેદરકારીને કારણે હુયૅ હૅ. રોગમાં પરેજી વચુલા ખાસ જરુરી રહૅહૅ. પરેજીનાં પાલન હુયૅ ત વનસી કા દવાની પણ જરૂર નીં પડૅ, ને જો પરેજી નીં પાળવામાં વે ત ગમે તુલી 'વનસી' કરૅ પણ તેના ફાયદા નીં જડૅ. અઠ દીધેલ વનસીની માહિતી જુદા જુદા વિસ્તારના ભગત પાસેથી, આયુર્વેદના જુદા જુદા ચોપડામાંસુન લીધેલ આહા.

અંડા (દિવેલી, એરંડો)

જેલા આપણેં નકામી ગણી તે તરફ હેરજોંન પણ નીંહીં તીસા છોડ બુહું ઉપયોગી રહતા હાત. અંડા ઈસા જ એક છોડ આહા. અંડાને બી માસુન દિવેલ નીંઘ હૅ.

૧. એક ભાગ દિવેલમાં દોન ભાગ મધ મેળવી એક એક ચમચી સકાળ અળચૅ પીધાથી દમને રોગમાં રાહત રહૅ હૅ.
૨. અંડાને પાનાના રસમાં પા ભાગ જુલાં પાણી મેળવી તીં પાણીં પાન લાગનેલ હવાં તેલા પાજુલા. તેનાથી ઉલ્ટી હુઈલ. ઉલ્ટી વાટે ઝેર નીંઘુલાની શક્યતા રહ હ. (દુસરી બેસ સારવાર જડૅ તાંવ લગી જ યો ઉપચાર કરુલા)
૩. ગુમડાવર અંડાનાં મૂળાં ઘસી ઘી કા તેલમાં ગરમ કરી લેપ કરુલા.
૪. વાંચલે પોશાનાં ગળાં પડનાંવાં તૅ તેને તાળાવર અંડાનાં પાન ઘી લગાવી થવુલા.
૫. ગરમ પાણીમાં થોડાંક દિવેલ ટાકી પાજવાથી પોટમાંસલા જત મરી જાતા હાત.
૬. ઈંચુ ચાવનેલ હવા તૅ અંડાને પાનાના રસ જઠૅ ઈંચુ ચાવનેલ હવા તેને વિરુધ્ધને કાનમાં ટાકુલા.
૭. અંડાનાં હન પોળસાનાં મૂળાં ચોખ્ખે પાણીમાં ઘવી ઘસી ઘોઘીવર લગાવવાથી ઘોઘીવરલા

સુજામાં ફાયદા હુયે હૅ.

૮. કમળા હુઇનેલ હવા તઁ, અંડાની છાલ ગાયને તાજે દૂધમાં ભેળવી પાજુલા. (મોળાં ખાવલા પરેજી પાળુલા.)

૯. ઘાવણીં બાયકોનાં બુબુમાં કોઇ વખત ગાંઠ હુયે હૅ, તઠૅ અંડાના પાન બાંધવાથી ગાંઠ વગળી જાહા. ઘાવણ બેસ યેહે. બુબુમાં ચીરા પડનેલ હવા તઠ દિવેલ લગાવવાથી ચીરા ફીટી જાતા હાત.

અર્જુન સાદડ

અર્જુન સાદડામાં હાડકાં સાંધુના ખાસ ગુણ આહા.

૧. અર્જુન સાદડની છાલનાં ચૂર્ણ દૂધમાં પાજુલા. તેથી મોચ હન હાડુક મુડનેલ હવાં ત ફાયદા હુયે હૅ. છાલ કુટીની તઠૅ બાંધુલા.

૨. અર્જુન સાદડની છાલનાં ચૂર્ણ ઘઉને રવામાં ટાકી ગાયને ઘીમાં રવા બનાવી ખાવાથી છાંતીના દુ:ખાવામાં ફાયદા હુયે હૅ. (હૃદય રોગ) ખાંડને બદલે સાકર ટાકુલા.

૩. અર્જુન સાદડની છાલ ઉકાળી તે પાણેવાહાર જખમ ઘવુલા. તેથી જખમ જલ્દી ફીટે હૅ. ભુજલાયનેલ હવાં તેમાં પણ ફાયદા હુયે હૅ.

૪. અર્જુન સાદડની છાલ કુટી દૂધમાં મેળવી તીં ટોંડવર લગાવુલા. તેનાથી ટોંડવરના ખીલ બેસ હુયતા હાત.

આંબા

૧. આંબાને વાળેલ પાનાની ઇડી બનાવી પીવાથી, હન આંબાની કોઇનાં ચૂર્ણ મધમાં પીવાથી હરસ - મસામાં ફાયદા હુયે હૅ.

૨. આંબાના મોઉર દિવેલમાં કુટી તીં દિવેલ ગરમ કરી ઠંડા પાડી, ગાળીની દુ:ખતા કાનમાં ઉતારવાથી ફાયદા હુયે હૅ.

૩. આંબાના મોઉર દહિંમાં કુટી પીવાથી કોલેરામાં ફાયદા હુયે હૅ.

આગ્યાના છોડ

૧. આગ્યાના પાલાના રસ લાગનેલ હવાં તઠ લગાવવાથી લોહીં બંધ હુયે હૅ હન ઘા જલ્દી ફીટે હૅ.

૨. આગ્યાના પાલા લી હન તો બાળી રાખાડી કરુલા. તી રાખાડી કોપરેલમાં કાલવી ખાજ-ખુજલીવર લગાવુલા. તેથી ખાજ-ખુજલી મટે હૅ.

આંવળાં (આમળાં)

૧. રક્તપિત્તને રોગમાં વાળેલ આંવળાનાં ચૂર્ણ તેલમાં તળી સાકરમાં ભેળવી સકાળ-એળચને ફાકાટી જાવલાથી ફાયદા હુયે હૅ.

૨. વાળેલ આંવળાંનાં ચૂર્ણમાં દ્રાક્ષ ટાકી કુટી કાહાડુલા. તેમાં ઘી ટાકી તેને ગોળે વાળી જાવુલા. જરાં કા કોઈપણ રોગમાં ટોંડ બગાડી જાહા તેમાં એ ગોળે ખાવલા દેવલા. તેથી ફાયદા હુયેંહ.
૩. નાકસર કુટુલા ટેવ હવી તેને તાળવાવર વાળેલ આંવળાંનાં ચુર્ણ ઘીમાં શેકી, પાણીમાં કુટી થવવાથી કોઇ દિ નાકસર ની કુટૅ.
૪. વાળેલ આંવળાંના ચુર્ણ ઘી હન મધ મેળવી રોજ સકાળને ખાવાથી શરીરમાં તેજ ચેહે. અશકિત દૂર હુયેં હ.

બેંદોર

બેંદોરનો ચેલ રહેં હ. ચોમાસા પહેલાં જ એના કાંદમાસુન પીલા ફોડી બેંદોરની ચેલ નીંઘેહ. તેના ચેલ ખૂબ જ ઝડપથી વાહડેં હ. દીઘડી હન બેંદોરના ચેલ શરૂઆતમાં સારખાજ દિસતા હાત.

૧. ગુમડાં હુઇનેલ હવાંત ત તેમાં બેંદોરના કાંદ દગડવર ઘસી તીં ગુમડાવર લગાવવાથી ફાયદા હુયેં હ.
૨. બેંદોરના કાંદ દગડીવર ઘસી હાથ-પાંચ દૂઃખવા તહેં લગાવવાથી ફાયદા હુયેં હ.

બાબુળ

૧. બાબુળ ને પહ્રાનાં બીનાં ચૂર્ણ મધમાં ખાવાડવાથી મોચ હન હાથ મુડનેલ હવા તેમાં ફાયદા હુયેં હ.
૨. બાબુળને વરલે છાલના ભુકા ભુજલાયનેલ જાગાવર લગાવવાથી ઘા વાળી જાહા. હન પોપડા ફીટી બેસ હુયેં હ.
૩. બાબળીની અંદરની છાલના રસ દહીંમાં ટાકી ખાવાડવાથી પોટ દુઃખવાં ત તેમાં ફાયદા હુયેં હ.
૪. ડોળા દુઃખતાવાત ત બાબળીના પાલા કુટી તેની લુગદી બનાવી ડોળાવર થવી નીજુલા. તેથી ડોળા છલતાવાત તે બેસ હુયતા હાત.

બીલીનાં ઝાડ

બીલીનાં ફળ બીલાં અથાણા કા ખારામાં ખાવાથી ટોંડ બગડનેલ હવાં ત બેસ હુયેં હ. બીલામાં દિવેલ જીસા જાડા રસ રહેં હ. તેનાથી જુલાબ હુયેં હ. બીલાં ખાવાથી પોટ સાફ હુયેં હ.

૧. બીલીનાં પાનાં પાણીમાં ઉકાળુલા. તીન ભાગ પાણી બળી જા મગ તેમાં દૂધ ઉમેરી થોડાં થોડાં પેવલા. તેથી ગળામાં દુઃખવાં તીં બેસ હુયેંહ.
૨. જરાં નીં ઉતરવાં તેમાં - બીલીની છાલ હન બીલીનાં વાળેલ પાનાં તેને કરતા અડધાં લી ઉકાળુલા. ચોથાં ભાગનાં પાણી બાકી રહેં તાહાં તીં પાજુલા. તેવાની જરાં નીં જાહાવાં તેમાં ફાયદા હુયેંહ.
૩. બીલાંના ગર જરાક ગરમ કરી તેલા કુટીની તેમાં ગુળ ટાકી ગરમ પાણીમાં તેનાં શરબત

બનાવી પાજુલા. તેથી ઝાડામાં લોહી પડવાં તેમાં ફાયદા હુયૅ હૅ.

૪. ડોળા દુઃખતાવાત ત પાનાંના રસ કાહડી ડોળામાં આંજવાથી ફાયદા હુયૅ હૅ.

બાહવા (ગરમાળો)

બાહવાલા પીવળાં ફૂલાં ચેતા હાંત. તેને ગોળ લાંબે શેંગા ચેતે હેત. શેંગાનાં રંગ કાળા રહૅ હૅ. અંદર ગુંદીર જીસા ગર રહૅ હૅ. બાહવા ફૂલતા હાત તેને દીઢ મહિનામાગુન ચોમાસાં શરૂ હુયૅ હૅ.

૧. વાંચલેં પોશાંહને (એક દોન મહિનાના)આંગાવર પૂળે હુઇ તેહે તેમાં કેશ જીસા નીંઘતા હાત તીસાં હુઇનેલ હવાં ત, બાહવાનાં પાનાં ગાયને દૂધમાં કુટી હન આંગાવર લગાવુલા.

૨. બાહવાના ડીરાના રસ દાદર, ખાજ ,ખુજલીવર ચોપડવાથી ફાયદા હુયૅ હૅ.

૩. બાહવાને શેંગામાસલા ગર કાહડી તેમાં ગુળ ઉમેરી તેને ગોળે કરી ગરમ પાણીમાં પાજવાથી કફવાળી ઢાંસમાં ફાયદા હુયે હૅ.

બેહેડાં

૧. બેહેડાંની છાલ મોહામાં રાખી, ચાવીને તેના રસ ગીળી જાવલા. તેવાની ઉધરસ મટૅહૅ.

૨. ગુરાંને જખમમાં કીડા પડનેલ હવાત ત બેહેડાની થુડાની છાલ ભાખરહારી ખાવાડવાથી કીડા મરતા હાત.

૩. બેહેડાં બરોબર કુટી તેનાં ચૂર્ણ બનાવી તેમાં હળદ મેળવી સકાળ અળચને થોડાં થોડાં પીવાથી ઢાંસ મટૅ હૅ.

૪. લાગનેલ હવાં તહૅ ઈં ચૂર્ણ લગાવશ ત લોહીં તરત જ બંધ હુયૅ હૅ.

૫. બેહેડાના બી પાણીમાં બરોબર બાફી તેમાં સાકર ટાકી પાક બનાવુલા. તો પાક ખાવાથી ઢાંસ મટૅ હૅ. કફમાં ફાયદા હુયૅ હૅ.

બાફળી

બાફળીના છોડ રહૅ હૅ.

૧. બાફળી પાણીમાં ઘસી પાજવાથી પોટના દુઃખાવા બેસ હુયૅ હૅ.

૨. વાંચલ વાંછરડાને પોટામાં જંત હવાત ત તેહલા બાફળે કુટી પાજુલા.

બીજોરાં

બીજોરાં ઈ લીંબુનીજ એક જાત આહા.

૧. વાચલ પોશા દૂધ વકી કાહાડતાં હાંત તેહલા બીજોરાના મુળાંના માદળેં બનાવી ગળામાં બાંધુલા.

૨. બીજોરાનાં મૂળમાં ગુંજાનાં મુળ ભેળવી ઘસીહન ઘીમા પાજવાથી સુવાવડ જલ્દી હુયૅ હૅ.

૩. બીજોરુ માં સિંધવ ટાકી તીં પાજવાથી પથરીને રોગમાં ફાયદા હુયૅ હૅ.

બુરાંડુ

બુરાંડુના વાયલ છોડ રહતા હાત.

૧. ઝાડામાં લોહી પડવાં હન હરસની અસર હવી ત બુરાંડુને રસમાં ગાયનાં ઘી મેળવી રોજ એક ચમચી પીવાથી ફાયદા હુયૅ હૅ.

ચીરચીરૅં લીફ્ટૅં

ચીરચીરૅં લીફ્ટૅંનાં છોડ ચોમાસામાં હુયૅ હૅ. તીન-ચેર ફુટના ઉંચાઈ વાળે છોડને એકાદ ફુટ લાંબી ડાંખળીવર ફાંસવાળા લીફ્ટૅં રહતાં હાંત. તેમાં વાયલ કાંટા રહતા હાત. વનસીમાં ઓ છોડ ખૂબ ઉપયોગી આહા.

૧. ઇંચુ ચાવૅહ તેમાં ચીરચીરૅં લીફ્ટૅંનાં મૂળ હન છાલ ઘસીને ડંખવર ચોપડવાથી ફાયદા હુયૅ હૅ.
૨. જરાં નીં બેસ હુયૅવાં તૅ બારીક પોશીને હાથીં લીફ્ટૅંના મૂળ હાથલા બાંધવાથી જરાં ઊતરી જાહા.
૩. કમળા હુયનેલ હવા ત લીફ્ટૅંના મૂળાં તાકમાં ઘસી પાજવાથી ફાયદા હુયૅ હૅ.
૪. પોટમાં દુઃખૅવાં તૅ લીફ્ટૅં નાં તીનચેર પાનાં ચાવી તેના રસ ગીળી જાવલા.
૫. ડોળામાં ફૂલ પડનેલ હવાં ત, લીફ્ટૅંના મૂળાં ઘસી તીં મધમાં મેળવી ડોળામાં આંજવાથી બેસે હુયૅ હૅ.
૬. ઢાંસ હુયનેલ હવી ત આખે છોડલા બાળી તેની રાખાડી કરી તી રાખાડીમાં મધ ટાકી તેની ગોળી કરી ખાવાથી ઢાંસમા ફાયદા હુયૅ હૅ.
૭. લીફ્ટૅંલા ચોખ્ખે પાણીમાં કુટી પાજવાથી હરસ મસામા ફાયદા હુયૅ હૅ.
૮. પુષ્ય નક્ષત્રમાં સકાળને આંઘળીને લીફ્ટૅંના મૂળાં લી હન ઘરમાં ચોખ્ખી જાગાવર ઉંધા ટાંગી રાખુલા. સુવાવડ વખતે કષ્ટાતી બાયકોને બુચડાલા યેં મૂળાં બાંધુલા તૅ લેગ છુટકારા હુયૅ હૅ. સુવાવડ હુઇની કા તરત જ મૂળાં છોડી વહેતા પાણીમાં ટાકી દેવલા. યો ઉપચાર અનુભવી સુવારીન કાં ત અનુભવી ડૉક્ટરને હાજરીમાં જ કરુલા જરૂરી આહા.

ચંદોરજોતેં (રતન જોત, જાસુંદી, જાસવંદ)

ચંદોરજોતેંની ફૂપ કરવામાં યેહે. કહૅ યેક ઠેકાણે રાનમાં પણ ચંદરજોતે રહતાં હાંત.

૧. જે બાયકોલા કોઈ કારણસર મહિના નીં રહતાવાત તેલા ધવળે ચંદોરજોતનાં મૂળાં એકજ રંગની ગાયને દૂધમાં ઘસી, તે રસમાં બીજોરાંના બી કુટી માસિક વખતે પાજવાથી મહિના રહુલા શક્યતા રહૅ હૅ.
૨. વાળ ખરતાવાત તૅ તહૅ ચંદોરજોતેનાં ફૂલાં ચોળવાથી વાળ ખરતા અટૅકતાહાત.
૩. ચંદોરજોતેંની પાંચ કળી થોડા દિસ સાકરમાં ખાવાથી જેલા કેશતોડ હુયૅવા ત કદી નીંહુયૅત.

ચીંચ

૧. ચીંચનાં મોઉર (ફૂલાં) ટોંડમાં ચાવી તેના રસ ગીળી જાવાથી હરસ-મસામાં ફાયદા હુયૅ હૅ.

૨. ચીંચના ગુંદીર નીંઘેહૅ. તો ગુંદીરના ભુકા જુને ઘાવાર લગાવવાથી ઘા લેગ મટે હૅ.
૩. પીહુકળે ચીંચા ખાવાથી પોટામાં જમા હુયેનેલ જુના મળ નીઘી ને આરામ હુયે હૅ.
૪. ચીંચાની છાલ બરોબર કુટી, તેના ચૂર્ણ બનાવી બરોબર ચાળીને દહીમાં ખાવાથી ઝાડામાં લોહી પડવા તેમાં ફાયદા હુયે હૅ.

ચીકણ-ચીકણી

ચીકણીના છોડ રહે હૅ. એનાં દાતવણ પણ કરવામાં એહે. યો છોડ ચોમાસામાં હુયે હૅ.
૧. ગહ્રી હુયનેલ હવી (એસીડીટી) તેલા ચીકણીના મુળાં પાણીમાં કુટી સકાળ અળૅચને પીવાથી ફાયદા હુયે હૅ.
૨. સાંધા દુઃખતાવાત તે ચીકણીના મુળાંના ઉકાળા બનાવીને પેવલા.

ગરવળ

ગરવળની ચેલ ચેહે. યો ચેલ બુહુ રોગમાં વનસી તરીકે વપરાયે હૅ. યે ચેલલા ઉનાળામાં પાનાં નીં રહત. જુને ચેલનાં લાકુડ જાડાં રહે હૅ. ચોમાસામાં ચેવર ફૂલાં પણ ચેતાં હાંત. ગરવળ ઝાડાવર ચહડે હૅ. લીમડાવરની ગરવળ બુહુ બેસ વનસી આખાય જહૅ.

૧. કમળા - કમળીના રોગ હુયનેલ હવા ત ગરવળના ચેલ કુટી તેના રસ કાહડી તેમાં મધ ઉમેરી ખાવાથી ફાયદા હુયે હૅ, તેનાથી કફ પણ મટે હૅ.
૨. ગરવળના ઉકાળામાં દૂધ ઉમેરીને પીવાથી બાળાતીન બાયકોલા દૂધની કમી હવી ત તી દૂર હુયે હૅ.
૩. ગરવળનાં ચૂર્ણ ૧૦૦ ભાગ, ગોળ હન મધ ૧૬ ભાગ, હન ઘી વીસ ભાગ લઈ મેળવુલા. તેલા અમૃતરસ આખાય જહૅ. પચાવવાની શક્તિ પ્રમાણે ઇં ચૂર્ણ લેવાથી કદી કોઇપણ રોગ નીં હુયે ત. દૂનિયાની કોઇ પણ 'વનસી' કરતાં યી વનસી ચઢિયાતી ગણાય જહૅ. ઇસી શક્તિને લીધે જ ગરવળલા અમૃતા આખાય જહૅ. એક કહેતી ઇસી આખાય જહે કા, ભગવાનનીં માનસાને ભલા માટે સ્વર્ગ માંસુન અમૃત છાંટેલ હતાં હન તીં જહૅ જહૅ પડનાં તહૅ તહૅ ગરવળ ઉગનેલ આહા.

ગુંજા

ગુંજાના ચેલ રહે હૅ. ધવળી, કાળી હન લાલ ઇસી તીન જાતના ગુંજા રહતા હાત. કાળા ગુંજા બુહુ વછા રહતા હાત.

૧. ગુંજાના મુળાં ઘસી નાકમાં ટીપાં પાડવાથી આકશીને રોગમાં તરત જ ફાયદા હુયે હૅ.
૨. રતવા હુયનેલ હવા તે ગુંજાના પાલાનાં રસ લગાવવાથી ફાયદા હુયે હૅ.
૩. ગુંજાનાં મુળાં ઘસી નાકવાહાર સુંઘુલા. તેનાથી ડોકાં દૂઃખવાં તીં, આકશી હન રતાંધળાંપણાં દુર હુયે હૅ.
૪. ગુંજાનાં મુળાં ઘસીને પીવાથી ઢાંસ મટે હૅ.

કુરડુ

ભાજીના છોડ તરીકે કુરડુ જાણીતી આહા. લાંબી દાંડીવર લાલ હન માગુન સફેદ ગોંડલેવાળાં ફૂલ યે હે.

૧. પથરી હુયનેલ હવી હન પેશાબમાં બળતરા હુયવી ત કુરડુનાં મુળાં હન બી બરોબર વાટી અથવા ત ચાવીને રસ ગીળી જાવાથી ફાયદા હુયે હે.
૨. કુરડુનાં બી બરોબર કુટી એક ચમચી પાણીમાં મેળવી તીં પી જાવલા.

કવળી (જંગલી કાંદા)

કવળીની ભાજી જાણીતી આહા. ચોમાસામાં ઈ ભાઈ ઉગે હે. કવળીના કાંદ પૂળેને રોગમાં ખૂબજ ફાયદા હુયેહે. પૂળેવર કવળીના કાંદ બરોબર કુટી બાંધુલા.

કેળ

૧. કેળને થડ માસુન કા પાનાને દાંડીમાસુન પાણી કાહડી તેમાં અડધા ભાગનાં ઘી ઉમેરી એક-દોન ચમચી પાજવાથી અટકેલ પેશાબ તરત જ ચાલુ હુયે હે.
૨. ઈ પાણી લાગનેલ ભાગવાર લગાવવાથી ઘા જલ્દી બેસ હુયે હે.
૩. કુતરાં ચાવનેલ હવાં ત જંગલી કેળનાં બી કુટી હન પાજુલા, બી ઘાવર બાંધુલા.
૪. સુવાવડ વખતે બાયકોલા કષ્ટ પડેવાં ત તેલા કેળનાં કાંદ કમરાલા બાંધવાથી જલ્દી છુટકારા હુયે હે. સુવાવડ પછી તરત જ કાંદ છોડી ટાકુની કાળજી રાખુલા જરૂરી આહા. યો ઉપચાર અનુભવી સુવારીન કાં ત અનુભવી ડૉક્ટરની હાજરીમાં જ કરુલા જરૂરી આહા.
૫. પીકેલ કેળમાં મરીના ભુકા ભરી આખી રાત થવી રાખુલા. સકાળને જરાક ગરમ કરી તીં કેળખાવલા હોપુલા. દમને રોગ માં ફાયદા હુયે હે.

કારેલી

૧. પોશાંહલા પોટ ફૂગેં હુયનાંવાં ત કારેલીના પાનાના રસ માં હળદ ટાકી વાંચ જરાક પાજુલા. તેથી ઉલ્ટી હન ઝાડા હુઈ પોટા સાફ હુયે હે. (વધારે નીં પાજુલા)
૨. કારેલને રસમાં તીળનાં તેલ મેળવી પાજવાથી ઝાડાવાટે લોહી પડેહે (હરસ) તેમાં ફાયદા હુયે હે.
૩. ગુરાંને જખમમાં કીડા પડનેલ હવાત ત તે જખમમાં કારેલીના રસ ટાકુલા. તેથી કીડા મરી જાતા હાત.

ખરબાટેં (વાંદર શેમટી, પીઠવણ)

ખરબાંટેના છોડ રહતા હાત. તેને પાનાને વરલે ભાગવર ધવળા પટ્ટા રહે હે, ખાલલે ભાગવર વાંચલે કાંટા જીસા રહતા હાત. ફડકાવર તીં પાન લુખટી રહે હે.

૧. પાન લાગનેલ હવાં (સાપ ચાવનેલ હવા ત) તેના તીન આંગળ મૂળ લી હન કુટી હન પાજુલા

(માત્ર એકજ વખત-દુસરી બેસ સારવાર નીં જડે તાંહાંજ યો ઉપચાર કરુલા)

ખીર (ખેર)

૧. લાગનેલ હવાં તઠે ખીરાની વાળેલ છાલ કુટી તેના ભુકા ઘાવર લગાવુલા.

૨. માસિક વખતે દુઃખાવા હુઇને માસિક યેહેવાં તેં, ખીરાની છાલના ઉકાળા બનાવી દોન દિસ સુધી સકાળ અળચને પેવલાથી ફાયદા હુયેહે.

લીંબડ (લીમડો)

લીંબડ જીસી બેસ વનસી દુસરી નીં હવી. એના ગુણ આખી દાખવુલા જરુર નીં મીળે. જો માનુસ એના પાંચ પાનાં રોજ ખા તેં તેલા કોઇ પણ પ્રકારના રોગ નીં હુયે, કોઇ પણ ઝેર અસર નીં કરે.

૧. ચામડીને કોઇ પણ પ્રકારને રોગવર લીંબડાનાં પાનાં રામબાણ વનસી આહા. લીંબડાનાં પાનાં ઉકાળી તે પાણી વાહાર જખમ ધવવાથી જખમ લેગ ફીટે હે.

૨. કમળા હુયનેલ હવા તે લીંબડાના પાનાં કુટી તેમાં સાકર ટાકી ગરમ કરી પાજુલા. શરીરની ગરમી હવી તી પણ નીંઘી જાલ.

૩. પોટાળી બાયકોલા સુવાવડ વખતે ખૂબજ અબદા પડેવી.લેગ છુટકારા નીં હુયેવા તે બાયકોને કમરાલા લીંબડાના મુળાં બાંધવાથી સુખરૂપ સુવાવડ હુયે હે.(સુવાવડ હુઈની કા તરતજ મુળ છોડી ટાકુની કાળજી રાખુલા જરૂરી આહા. યો ઉપચાર અનુભવી સુવારીન કાં તે અનુભવી ડૉક્ટરની હાજરીમાં જ કરુલા જરુરીઆહા.)

૪. કમળા હુઈનેલ હવા તે લીંબડાને છાલને રસમાં મધ હન શુંઠના ભુકા મેળવી પીવાથી ફાયદા હુયે હે.

૫. રકતપિત્તને રોગીલા લીંબડાનાં પાનાં ઉકાળી તે પાણીવાહાર જ આંઘળવુલા. પાનાં હન છાલ ગાયને દૂધમાં કુટી પાજુલા. રોગીલા લીમડાને શાહીલાજ નીજવુલા. ઉત્તમ ફાયદા હુઇલ.

૬. લીંબડાની અંદરની છાલ બરોબર કુટી તી છાલ પાણીમાં ઉકાળુલા. ચોથા ભાગનાં પાણી બાકી રહ તીં પાણીમાં ધાણાં હન શુંઠના ભુકા ટાકી પાજવાથી કોઇ પણ પ્રકારના જરાં હવાં તી બેસ હુયે હે.

૭. લીંબોળીના રસ કાહડી તેના કરતાં બમણા ગોળ ટાકી ગોળી બનાવુલા. રોજ સકાળ એળચને સાત દિસ સુધી યે ગોળે ખાવાથી હરસ-મસાને તકલીફમાં ફાયદા હુયે હે.

૮. જુને લીંબડાને થુડામાસુન રસ નીંઘહ, તો રસ નાસુર (જુના ઘા જખમ) વર લગાવવાથી ખૂબજ ફાયદા હુયે હે.

૯. સુવાવડી બાયકાહલા કોઇ વખત સુવા રોગ હુયે હે. યે રોગમાં લીંબડાની છાલના બાફ બેસ ફાયદા કરે હે. લીંબડાની છાલ બરોબર કુટી તીનથી ચેર દેગડામાં બરોબર ઉકાળુલા. સુવાવડી બાયકોલા કાથીને ખાટલા વર નીંજાડી, તે ખાટલાની નીચે ડોકીખાલ દેગડા થવુલા. થોડીવાર રહી તો દેગડા કમરાખાલ થવુલા ને ડોકીખાલ દુસરા દેગડા થવુલા. થોડીવાર રહી પહેલા દેગડા પાંયેખાલ, દુસરા દેગડા કમરાખાલ હન તીસરા દેગડા ડોકીખાલ થવુલા. લીમડાને છાલના બાફથી શરીરમાંથી ઘામ નીંઘીલ. ઘામ વાટે રોગ નીંઘીલ.

કુચલી (કવચ, કૌંચા, ખાજ, કુહુરી)

કુચલીની શેંગાથી ખાજ ખૂબજ યેહે. કઠ તરી ઝગડા હુયનેલ હવા તૅ 'કુચલી લાગની' ઇસાં આખાર જહૅ.

૧. વાંચલે પોશાને પોટામાં જંત હવાત ત તેહલા કુચલીને શેંગાવરલા દોન થી તીન બુરા લી હન ગુળમાં ખાવાડવાથી જંત મરતા હાત.
૨. કોઇક કારણસર જે બાયકોના મહિના નીં રહતાવાત તેલા કુચલીનાં મુળાં હન કોઠાનાગર દૂધમાં પાજવાથી તેલા મહિના રહુલા શક્યતા આહા.
૩. દમ હુયનેલ હવા ત કુચલીને બીના ચૂર્ણમા મધ મેળવી ખાવાડવાથી ફાયદા હુયૅ હૅ.
૪. ગાંઠ હુયનેલ હવી તૅ તહૅ કુચલીના બી ઘસી લગાવુલા.

કંજા (કરંજ)

૧. ચામડીને રોગમાં કંજાનાં તેલ કંજેલ લગાવુલા.
૨. કુતરાં ચાવનેલ હવાં તૅ તેલા કંજાના મુળાં ઉકાળીને સકાળ અળચને પાજુલા.
૩. ઢાંસ હવી તેલા કંજાના બી બાળી તેની રાખાડી કરી તી રાખાડી મધમાં મેળવી પાજુલા.
૪. ગળાના સુજા (ગંડમાળ) હુયનેલ હવા તૅ ચોખ્ખે પાણીમાં ઘવી કંજાનાં મુળાં ઘસી લાગાવુલા.

કરુંદી

કરુંદી ની ખાટી હન કુડુ ઇસે દોન જાત રહતે હેત, કુડુ કરુંદી વનસી તરીકે જાણીતી આહા.

૧. કુડુ કરુંદીનાં મૂળાં પાણીમાં ઘસી પાજુલા. જો ઉલ્ટી નીં હુયે તૅ સાપનાં ઝેર ચહડનેલ હવાં ઇસાં જાણુલા.
૨. ગુરાંને ઘામાં કીડા હવાત ત કરુંદીનાં મૂળાં ઘસી ઘામાં પાણી ટાકુલા. તેથી ઘામાં કીડા પડનેલ હવાત તે મરી જાતા હાત.

કાંટોલી

કાંટોલીનાં કાંટોલાંવાળા હન ફોકાટાં ઇસા દોન જાતના યેલ રહતા હાત.

૧. ફોકાટાંના કાંદ પાણીમાં ઘસી પાજવાથી સાપ, વીંછી વગેરેનાં ઝેર ઉતરૅ હૅ.
૨. ઝાડા વાટે લોહીં પડૅવાં ત (હરસ હવા તૅ) , તેમાં કાંટોલીનાં કાંદનાં ચૂર્ણ પાજુલા.

કુળીંથ

કુળીંથ એક જાતનાં કઠોળ આહા.

૧. કુળીંથના કઢણ પીવાથી રોગી માનુસને પોટામાં દુઃખવાં તીં બંધ હુયૅ હૅ.
૨. કુળીંથને કઢણવાળે ઘુઘરે ખાવાથી ઢાંસ મટૅ હૅ. કફ વછા હુયૅ હૅ.

કંઠાર

કંઠાર ગુરાંલા ખાવાડવામાં યેહે. એનાં મૂળાં જીવતાં રહતાં હાંત. ચોમાસામાં યેં મૂળાં પાછાં પીલવાયતા હાંત.

૧. કંઠારના મૂળાં સુતવાહાર હાથાલા બાંધવાથી જરાં ઉતરે હે.

કાંટાળી ભૂંઇ રીંગણી

એના વાંચલે છોડ રહતા હાત. છોડવર કાંટા રહતા હાત. યે વર પીવળાં ફળ યેતા હાંત. તેલા રીંગણા આખાય તાહાંત.

૧. રીંગણીનાં મૂળાં કુટી ઉકાળીને પીવાથી ઢાંસ બેસ હુયે હે.
૨. દાંત કા દાઢ દુઃખવી તે, ઇંગળાવર રીંગણાં ટાકી તેના ધુમાડા ટોંડમાં લેવલા. થોડીવાર તો ધુમાડા ટોંડમાં રાખી માગુન લાળ પાડી કાહાડી ટાકુલા. દાઢમાંસલા જંતુ નીઘી જાતા હાત.

નિર્ગુંડી

૧. નિર્ગુંડીના પાલાના રસ ૪ ભાગ, ૧ ભાગ તીળનાં તેલ ઉમેરી બરોબર ઉકાળુલા એ તેલ વાહાર સાંધાના દુઃખાવામાં માલીશ કરવાથી ફાયદા હુયે હે.
૨. નિર્ગુંડીના પાલા પાણીમાં ટાકીને બરોબર ઉકાળુલા. તીં પાણી લકવાવાળે ભાગ વર ઉબરુલા. ગરમ પાલા લકવાવાળે ભાગવર થવુલા. તેથી લકવાને રોગમાં ફાયદા હુયે હે.
૩. નિર્ગુંડીનાં પાનાં પાણીમાં ટાકી પાણી ગરમ કરુલા. તે પાણી વાહાર વાંચલે પોશાલા આંઘળવુલા તેથી તેહના ભાંબેરા મટે હે.
૪. જો પેશાબ બંધ હુયનેલ હવા તે નિર્ગુંડીના પાનાં પાણીમાં ઉકાળી હુંફાળા પાણીમાંબીસવાથી પેશાબ ચાલુ હુયે હે.
૫. નિર્ગુંડીનાં પાનાં હન શેગુની છાલ ભેગી કરી, તી કુટી, તેની પોટલી બનાવુલા. તી પોટલી તવાવર ગરમ કરી જહે આંગ જકડાયનેલ હવાં તહે શેકુલા. તેના જ પાટા બાંધુલા.

પોળસ

પોળસનાં પાપડા, ફૂલાં, મૂળાં હન છાલ વનસી તરીકે કામમાં યેતાં હાંત.

૧. પોળસાનાં બી લીંબુને રસમાં ઘસી, ગરમ કરી લેપ કરવાથી દાદર- દરાજ બેસ હુયે હે.
૨. સાંધાના દુઃખાવામાં પોળસાનાં બી કુટી મધમાં મેળવી લેપ કરુલા.
૩. કોઇ કારણસર બાયકાલા મહિના નીં રહતાવાત તે પોળસાનાં બી બાળી તેની રાખાડી પાણીમાં મેળવી પીવાથી મહિના રહુલા શક્યતા વધી જાહા.
૪. પોળસાનાં મૂળ, પાન, ફૂલ, છાલ હન પાપડા - પાંચે વસ્તુ શાહલા વાળવી, તીં બરોબર કુટી તેનાં ચૂર્ણ બનાવુલા. તીં ચૂર્ણ મધ હન ઘીમાં થોડાંથોડાં ખાવાથી ડોળાનાં તેજ વધે હે, બુધ્ધિ હન યાદશક્તિ વધેહે.
૫. પોળસાનાં મૂળ ચોખ્ખે પાણીમાં ઘવી કુટી તેના કાન હન ગળાના ફરતે લેપ કરવાથી ગળાને

સુજ (ગલગંડ) મા ફાયદા હુયૅ હૅ.વાંચલે પોશાને આંગાવર ફોલ્લે પડનેવેત ત પોળસાની બી લીમડાને પાનાને રસમાં કુટી ચોપડવાથી ફાયદા હુયૅ હૅ.

૬. સાપ ચાવનેલ હવા તૅ પોળસાનાં મૂળાં પાણીમાં ઘસી પાજુલા હન તેલા લેપ કરુલા (દુસરી બેસ સારવાર જડૅ તાંવ લગી જ યો ઉપચાર કરુલા.)

૭. મોચ અથવા તૅ હાથપાંયમાં ગુપ્ત માર લાગનેલ હવા તૅ પોળસની તાજી છાલ કાહડી, કુટીહન પાટા બાંધવાથી ફાયદા હુયૅ હૅ.

૮. કમર દુઃખવી તૅ, એક ચપટી પોળસાના ગુંદીર લી કોમાકોમા પાણીમાં વગળવી સાત દિવસ સુધી પીવાથી ફાયદા હુયૅ હૅ.

પોળસ એલૅં (વિદારી કંદ)

પોળસ એલેનાં ચેલ રહૅ હૅ.

૧. પોળસ એલેના કાંદ સુકવી તેના ભુકા બનવી તો ભુકા પાણી હારીં સકાળ અળચને થોડાથોડા પીવાથી પોટના દુઃખવા હન અશક્તિ હવી તી દુર હુયૅ હૅ.

પીંપળ

૧. વાંચલે પોશાને ટોંડમાં ફોલ્લાં હુયનેલ હવાંતૅ તેમાં પીંપળાના તાજા પાનાં હન છાલ બરોબર કુટી તેમાં મધ મેળવી તેવર લગાવુલા. દિવસમાં ત્રણથી ચાર વાર. એટલે ફાયદા હુયૅ હૅ.

૨. શરીરવર ફોલ્લાં હુયનેલ હવાંત તૅ પીંપળા ની છાલ હન ઈંટ પાણીમાં ઘસી તેના લેપ કરવાથી ફાયદા હુયૅ હૅ.

૩. પીંપળાવરની લાખ વાટી ઘી હન સાકરમાં ભેળવી ખાવાથી દમને રોગમાં હન ઢાંસમાં ફાયદા હુયૅહૅ. ઓઉપચાર બાયકાવર નીં કરુલા, કારણ પીંપળાની લાખ થી બાયકા વાંઝુટે હુઈ જાતે હૅત.

રૂઈ (આંકડો)

રૂઈ એક ઉત્તમ પ્રકારની વનસી આહા. રૂઈની ગણતરી ઝેરી છોડ તરીકે પણ કરવામાં યેહે. વનસી તરીકે ઉપયોગમાં લેતાં પહેલાં પ્રમાણ ખૂબ જ વછાં લેવલા કાળજી રાખુલા જરુરી આહા.વનસી લીધા પછી તરત જ થોડાંક ઘી પેવલા જરૂરી આહા.

૧. આકશી દૂઃખવી તૅ રૂઈના મૂળાના ધુમાડા સુંઘવાથી આકશી મટૅ હૅ. રૂઈની વાળેલ ડાંખળીની ઇડી બનાવી નાકાવાહાર ખેંચવાથી પણ આકશી મટૅ હૅ.

૨. રૂઈને પાનાલા ઘી લગાવી તેલા ગરમ કરી તેના રસ કાહાડી તો રસ કાનમાં ટાકવાથી કાનના દૂઃખાવા મટૅ હૅ.

૩. રૂઈને ચીકમાં બાંબળીની છાલ કુટી તીં બેંબીને ચુંભૂત ચોપડવાથી પેશાબ બંધ હુયનેલ હવા ત છુટૅ હૅ.

૪. સાંધા દૂઃખતાવાત ત તહૅ રૂઈના ચીક લાગવુલા.

૫. રૂઈના પાનાં તેલમાં શેકી તીં તેલ લકવાવાળે ભાગવર ચોપડવાથી ફાયદા હુયૅ હૅ.

૬. ઘા માં જલ્દી રૂઝ નીં યેહેવી ત તઠે રૂઈનાં વાળેલ પાનાનાં બારીક ભુકા બનાવી ટાકવાથી રુઝ યેહે.
૭. રૂઈને ફૂલામાં મરી ભેળવી તીં કુટી તેની ગોળી કરી એકએક લેવાથી દમ હન ઢાંસને રોગમાં ફાયદા હુયે હે.
૮. સુવાવડ જલ્દી નીં હુયવી તીસે બાયકાને બુચડામાં રૂઈના મૂવાં રૂઈને પાનામાં ગુંડી બુચડામાં બાંધવાથી સુવાવડ જલ્દી હુયે હે. (યો ઉપચાર અનુભવી સુવારીન કાં તે અનુભવી ડૉકટરની હાજરીમાં જ કરુલા જરુરી આહા. સુવાવડ પછી તરત જ મૂળાં હન પાનાં કાહડી વહેતા પાણીમાં ટાકી યેવલા.)

કાંચકી

૧. પોટના દુઃખાવા હવા તેમાં એક કાચકીના ગર સકાળ અળચને પેવલા દેવલા.
૨. દમની અસર હવી ત કાંચકીના પાલાના રસ એક એક ચમચી સકાળ અળચને પેવલા દેવલા.

શેગુ

શેગુમાં કુડુ હન મુહરુ ઈસા દોન પ્રકાર યેતા હાત. મુહરુ શેગુના પાનાં, ફૂલાં હન શેંગા ખાવાય જહે. વનસી તરીકે કુડુ શેગુ કામ યેહે.

૧. કુડુ શેગુને પાનને રસમાં મધ મેળવી ડોળામાં આંજવાથી ડોળાને રોગમાં ફાયદા હુયે હે.
૨. શેગુની છાલ હન મૂળાં બરોબર કુટીને શક્તિ પ્રમાણે પાટા બાંધવાથી સાંધાને દુખાવામાં ફાયદા હુયેહે.
૩. શીર ભરનીવી ત શેગુની છાલ કુટી બાંધવાથી ફાયદા હુયેહે.
૪. પોટના દુઃખાવા માંટે શેગુને મૂળના રસ ચમચીભર પાજવાથી પોટામાં દુઃખે હે તેમાં ફાયદા હુયે હે. શેગુની છાલના પાટા પણ બાંધવામાં યેહે.
૫. ગુમડાવર શેગુની છાલ કુટી બાંધવાથી ફાયદા હુયે હે.
૬. શેગુના મૂળાં પાણીમાં કુટી તીં પાણી ઉકાળુલા. તીજા ભાગનાં પાણી બળી જા તાહાં ઉતારી થવુલા. તો ઉકાળા દોનતીન ચમચી પીવાથી પથરીને રોગમાં ફાયદા હુયે હે.
૭. કાન ફૂટેલ હવાત ત તેમાં શેગુના વાળેલ ફૂલાં કુટી ટાકવાથી બેસ હુયે હે.
૮. શેગુના મૂળાના રસ કાહડી, પાણીમાં ઉકાળી તીં પાણી પાંયમાં ચોપડવાથી સુવાવડમાં કષ્ટ પડેવાં ત, હન સુવાવડ જલ્દી ની હુયેવી ત તેમાં ફાયદા હુયે હે. (યો ઉપચાર અનુભવી સુવારીન અથવા તે અનુભવી ડૉકટરને હાજરીમાં જ કરુલા કાળજી રાખુલા જરૂરી આહા.)

શિરદોડી

શિરદોડીની યેલ રહે હે. એનાં ફૂલાં રૂઈને ફૂલાં જીસાં રહતાં હાંત. યે ફૂલાં ખાવમાં મીઠાં લાગતાં હાંત.

૧. પથરી હવી તે શિરદોડીના યેલ ગાયને દૂધમાં કુટી સકાળને થોડાક પાજુલા. તીન દિસ સુધી. તેથી પથરીને રોગમાં ફાયદા હુયે હે.

૨. વાંચલે પોશાલા શિરદોડીના ચેલનાં ટૂકડા કરી પાણીમાં ઉકાળી તે પાણે વાહાર મહિનામાં દોન થી તીન વખત આંઘળવુલા. તેથી તાળવાં પડુલા ભય નીં રહૅ. પડનેલ હવાં તૅ બેસ હુયૅ હૅ.

સાબરાં

૧. ભૂજલાયનેલ હવાં તહૅ તરતજ સાબરાના ચીક લગાવવાથી ફોલ્લાં નીં ઉઠત.
૨. શરીરવર સોજા હવા તૅ સાબર ઇંગળાવર શેકી અંદરના ગરથી લેપ કરુલા, તેના દૂધથી લેપ કરુલા.
૩. ચામડીવર ખીલ હવા તૅ તહૅ સાબરાનાં દૂધ લગાવતા રહેવાથી તો બેસ હુઇ જાહા.

સાંવર

૧. માસિક વખતે દૂઃખાવા હન માસિક બરોબર નીં યહવાં તૅ, સાંવરીના એકએક ફૂલ કુટી તીં ખાઇ જાવલા. તીન દિસ સુધી.
૨. ગુમડાં હુઇનેલ હવાંત તૅ તેલા સાંવરીના વાળેલ કાંટા બરોબર કુટી દૂધમાં કાલવી ગુમડાવર લગાવવાથી ગુમડાં બેસ હુયતાં હાંત.

વડ

૧. વડનાં પીળાં પીકેલ પાનાં ઉકાળીને પાજવાથી પેશાબ બંધ હુઇનેલ હવા તૅ, તો છુટૅ હૅ.
૨. વડ પીલવાય જહૅ તાહાં તેને ડીરાલા બરોબર કુટી તેને ગોળે બનાવુલા. તે ગોળે ઘીમાં બરોબર કાલવી સાત દિસ સુધી ખાવલા દેવલા. એટલે કોઇ કારણસર બાયકાલા મહિના નીં રહહવાત તૅ તેલા મહિના રહુલા શક્યતા વધી જાહા.

દૂધ કોડ

૧. ઝાડા હુયવા તાહાં દૂધ કોડની છાલના ઉકાળા બનાવી અડધા કોપ પેવલા દેવલા.
૨. દૂધ કોડના બી એકાદ ચમચી લી તે કુટી પાણીમાં ઉકાળી પેવલા.

તીળ (તલ)

૧. ગુળ, ઘી હન તીળ ભેગાં કરી ખાવલા દેવલા. એનાથી આકશી મટૅ હૅ.
૨. હરસની અસર હવી તૅ માખણમાં તીળ ખાવાડુલા.
૩. તીળના છોડના દાંડા બાળી તેની રાખાડી કરુલા. તી રાખાડી મધમાં મેળવી ચાટવાથી પથરીના રોગમાં ફાયદા હુયૅ હૅ.

તરુઠા

૧. તરુઠાલા તીળનાં તેલ ચોપડી તેલા તવાવર શેકી તેના ઉકાળા બનાવી રોજ સકાળને પેવલા.

તેથી દમ હન ચામડાની બીમારી બેસ હુયે હે.

૨. તરુઠાનાં મૂળાં પાણીમાં ઘસી ચોપડવાથી ખાજ મટે હે.

૩. તરુઠા હન લીમડાનાં પાનાં કુટી તેના રસ દાદરવર લગાવવાથી દાદર હન ખાજ મટે હે.

૪. ઝાડા હુયેના તે તરુઠાની ભાજીના રસ કાહડી પાજુલા.

પાન લાગેહ તેના ઉપચાર

સાપ ચાવે હે તેલા ગામઠી બોલીમાં પાન લાગનાં ઇસાં આખાય જહે. આપલે દેશમાં સાપની લગભગ ૩૦૦ જુદી જુદી જાત આહાત. તેમાંસુન લગભગ ૩૦ જેટલા સાપ ઝેરી આખાય તાહાત. ઝેરી કા બીન ઝેરીને ઝંઝટમાં પડવા કરતાં સાપ ચાવના તેની ખબર પડતાં જ હન ઝેરની અસર લાગનીહી ઇસાં લાગતાં જ સારવાર શરૂ કરી દેવલા જોઇજે, અહે દીધેલ ઉપચાર નિષ્ણાત ડૉક્ટર પાસીં પહોંચાય તાંવ લગી જ કરુલા વિવેક રાખુલા. વનવગડામાં ફિરનારા માનસાહલા પાંચમાં કા કામ કરતી વખતે હાથામાં સાપ ચાવુલાની સૌથી વધારે શક્યતા રહે હે. સાપનાં ઝેર ખાલ હુન વર ચહડે હે. ડંખવાહાર ઝેર લોહીમાં જાહા. લોહી શરીરમાં ફીરતાં જ રહે હે. લોહી નસા વાટે હૃદયમાં જાહા. હન તહુન આખે શરીરમાં પહોંચહે. એટલે સૌથી પહેલાં ત ઝેર નસાવટે શરીરના અંદરને ભાગમાં નીં પહોંચો તોજ ઉપચાર કરુલા અનિવાર્ય આહા.

બાહેરની સારવાર

૧. જઠ ડંસ દીધાવા તેને દોનતીન આંગળવર દોરીકા ફડકાવાહાર કચકચાવીને પાટા બાંધી દેવલા. ડંસ દીધા કા તરત જ ઇં કરુલા જરૂરી આહા. ઇસા કરવાથી ડંસ ખાલલાં ઝેર નસા વાટે શરીરમાં નીં જાઇ શકે. યાદ રહે કા, ઓ પાટા લોહી જાતાં અટકવુલા બાંધવામાં એહે- તેથી બરોબર કચકચાવીને બાંધે, ત જ કામના.

૨. દર્દીલા હલનચલન નીં કરાડુલા. દવાખાનેકા ભગત પાસી લીજાવલા રહે તે ઉચલી લી જાવલા.

૩. દર્દી ગાભરાઇ જા ત તેલા સમજાવુલા. ઘણાં માનસાં ઝેર કરતાં પણ ગાભરાઇને મરી જાતા હાંત.

૪. પાટા બાંધી દીધા પછી તરતજ ડંસ ખોતરી કાહડુલા જેથી ઝેર એવતેવ હુઇ જા. લોહી નીઘીં જા માગુન બને તે તહે ઇસ્તોવાહાર ડાંભી દેવલા.

૫. દર્દીલા તરતજ ઉલ્ટી કરાડી ટાકુલા જરૂરી આહા, કારણ કા શરીરને અંદર ગીયેલ ઝેર જે પોટામાં (હોજરીમાં) ગેં ત તીં ઝેરી બની શરીરમાં તરતજ ફેલાઇ જાહા. તેથી દર્દીલા તાંબોક, ઘી, વગેરે પાજી વર જરાક ગરમ પાણી પાજુલા તેથી ઉલ્ટી હુઇલ.

૬. દર્દીલા ભાનમાં રાખુલા એકદમ જરૂરી આહા. નીજ લાગવી ત દર્દીલા નીજું નીં દેવલા પણ તેની નીજ ઉડી જા તીસા તમામ પ્રયત્ન કરુલા.

ઝેરની અસર જાણુલાની રીત

૧. દર્દીલા લીમડાનાં પાનાં, મીઠ, મીરચેં, ચીભડ જીસાં કુડુ, ખારા હન તીખટ વસ્તુ ખાવલા દેવલા. જ ઝેરની અસર હવી તે બધી વસ્તુ સ્વાદ વગરની - ગોડ-લાગીલ.

૨. કરુંદીના મૂળાં થોડાંક લી તેં પાણીમાં ઘસી પાજુલા. જે ઝેરની અસર હવી તે ઉલ્ટી નીં હુયે.
૩. દીવા, માનસાં વગેરે એક કરતાં વધારે દિસત તે ઝેર ચહડનાવાં.

સાપનાં ઝેર ઉતારી શકે તીસી વનસી

પાન લાગનેલ દર્દીના જીવનમરણના પ્રશ્ન આહા. સાપનાં ઝેર ઉતારુલા માટે ભગતાં અનેક પ્રકારની દવા કરતાં હાંત. દરેકની પોતાની એક ગુપ્ત પદ્ધતિ રહે હે. માત્ર 'વનસી' જ કામ નીં કરે, પણ ઈ પદ્ધતિ પણ ઉપચારના એક ભાગરૂપે રહે હે. વનસી બધેજ દર્દીવર એક સરખી અસર નીં કરી શક.

સાપ કીને સમયે ચાવના - સકાળને, દોહપારને, અળચને, રાતના, ભૂખ્યા પોટીં, દર્દીનાં પોટ ભરેલ હવાં તાહાં. કિને જાગાવર સાપ ચાવના તીં પણ મહત્વના આહા-ઘરમાં, વાડામાં, જંગલ-રાનામાં, પીપળાખાલના, વાળેલ લાકુડમાના, ઝાડાને જુને થુડામાના વગેરે બાબત પણ ઝેરની અસર વર કામ કરે હે. કિની તિથિ આહા, તેની અસર પણ હુયે હે. દર્દીની હાલત પણ મહત્વની આહા. પોસાં, પોટાળી બાયકા, રોગી, કામ કરીને ભંગી રહેલ માનુષલા ઝેરની અસર ઝડપથી હુયે હે. કીના સાપ ચાવના હા, ચાવતી વખતે કીની રીતે ચાવના હા, તી વસ્તુ પણ મહત્વની આહા. સાપને વરલે જડબાવર બીલાડીના નખને જીસા ઝેરના દાંત રહે હે. ઓ દાંત પોલા રહે હે. દાંતને મૂળવર ઝેરની કોથળી રહે હે. જીસાજ સાપની ડંસ મારુલા પ્રયત્ન કેહેવા તીસાજ તેલા દુર ઝુગારી દેવામાં યે તે ડંસ મારુલાની શક્યતા વછી રહ હે. સાપ ચાવી હન ફીરવાઇ ગીયેલ કા નીહીં તીસી ગોટ પણ ભગતલોક સાંગીને વાત જાણી લેતા હાત.

(અઠે દીધેલ વનસી વાચક મિત્રોને જાણ માટે જ દીધેલ આહા. નિષ્ણાત ડોકટરની સગવડ હુયે તાંવ લગી જ યો ઉપચાર કરુલા. અનુભવી માનસા વગર સારવાર કરુલા કદી પ્રયત્ન નીં કરુલા વિનંતી આહા, કારણ દર્દીને જીવન મરણના પ્રશ્ન રહનાહા. તેની ગંભીરતા હેરી હન પોતાની વિવેકબુધ્ધીથી સમજુલા વિનંતી.)

૧. ગરવળ પાણીમાં કુટી તીં પાણી દર્દીલા પાજુલા. તેથી, દર્દીલા ઉલ્ટી હુઇલ. ઉલ્ટી વાટે ઝેર બાહેર નીઘીલ. ગરવળનાં મૂળ અથવા તેના કાંદ દર્દીને તાળવાવર ઘસુલા. (ગુરાંલા પાન લાગનાંવાં તે કાંદ તેને જીભ વર ઘસુલા.)
૨. વાળેલ કુડુ ઘોસાળાની અંદરની જાળી ભીજવી રાખી તેલા બરોબર મસળી તીં પાણી દર્દીલા પાજી દેવલા. દર્દીલા ઉલ્ટી હન ઝાડા હુઇતી. ઉલ્ટી હન ઝાડા વાટે ઝેર શરીરની બાહેર નીઘી જાવલા શક્યતા રહે હે.
૩. નવસારના ભુકા આંગાવર ઘસવામાં એહે તાહાં પરસેવા હુયે હે. પરસેવાવાટે પણ ઝેર બાહેર નીઘુલાની શક્યતા આહા.
૪. આંબાડીનાં મૂળાં કુટી હન એક ગ્લાસ પાણીમાં બોળી રાખુલા. લગભગ અડધા કલાક બોળીને તીં દર્દીલા પાજી દેવલા. એથી દર્દીલા ઉલ્ટી હુઇલ. ઉલ્ટી હુઇજા પછી નીં પાજુલા.
૫. ફોકાટાના કાંદ હન મૂળાં (કાંટોલીના વેલા જીસાંજ વેલા રહે હે તો-વાંઝુટી કાંટોલી) ઘસીને પાજવાથી ઝેર ઉતરુલા શક્યતા રહે હે.
૬. લીમડાનાં પાનાં ખાવાડુલા. જ કુડુ લાગતીલ ત ઝેર ઉતરી ગીયેલ આહા, ઉતરુલા શરૂ હુયનાં ઇસા માનુલા.
૭. રુઇનાં મૂળાં પાણીમાં ઘસી પાજવાથી ઝેર ઉતરેહે. રુઇના પાનાં રુઇને દૂધમાં (ચીકમાં)વાટી હન ગોળી બનાવી કલાકને અંતરવર એક ગોળી દેવલા.
૮. પોળશાનાં મૂળાં ઘસીને પાજુલા હન લેપ કરુલા.

૯. ટોંળબી પાણીમાં ઘસી તેના લેપ ડોળામાં આંજુલા.

૧૦. લીમડાનાં પાનાં હન રૂઇને ગાંઠની છાલ ભેગી કરી, કુટી, પાજવાથી ઝેર ઉતરેહ.

૧૧. દગડીવરની ગરવળના કાંદ દૂધમાં બાફી રાખુલા. બાફેલ કાંદ ઠંડા પાણીમાં ઘસી અરીઠાવાળા પાણી મેળવી પાજવાથી સાપના ઝેરમાં ફાયદા હુયે હે.

૧૨. જી માનુષ રોજ લીમડાનાં થોડાંથોડાં પાનાં ખા તેલા ઝેર અસર નીં કરે.

સલામત માતૃત્વ

સમાજમાં સૌથી મહત્વનાં પાત્ર હવાં ત તી આઇસનાં. જગતના વંશવેલા વધારનાર આઇસ જ આહા. આઇસ પોસાં વાહાદવહ, તેની જીસી કાળજી તીસાં પોસાં રહતાં હાંત. અન તેથીજ આઇસ મહત્વના પાત્ર આખય જહે.

ઘરમાં પણ બાયકા મોઠે ભાગની કામગીરી કરતે હેત. બધાની સુખાકારી માટે રાતદિસ ચિંતા કરનાર આઇસ જીસે બાયકાની તમામ કાળજી લેવાં જોઇજે.

માતૃત્વ ઈ બાયકાને જીંદગીના ખૂબ જ યાદગાર અન સુંદર અનુભવ રહે હે. સુવાવડ વખતે બાયકો જીવન મરણ વચ્ચે ઝઝુમીને મગ પોસાંના જન્મ દેહે. યોગ્ય સારવાર નીં જડે તે સુવાવડ વખતે બાયકાનાં મરણ પણ હુઇ શકે હે. માનવ જીંદગી કિમતી આહા, બાયકાની -આઇસની જીંદગી તેથી પણ વધારે કિમતી આહા. કોઇનાં પણ મરણ કરુણ પ્રસંગ આહા. ઘરમાં જવાબદારી વહન કરનાર બાયકોનાં સુવાવડમાં મરણ બધાલા હચમચાવી જાહા. ઘરની મહત્વની અસામી ચાલી જાહા તીં દૂઃખ સહુ કોઇલા રહે હે.

આખે દુનિયામાં એક અંદાજ પ્રમાણે એક વરીષમાં પાંચ લાખ બાયકા સુવાવડ વખતે મરી જાતે હેત. એમાંથી મોઠા ભાગને બાયકા ગરીબ દેશના ગરીબ લોકાંમાંસુન રહેત હેત. આપલે દેશમાં જ એક અંદાજ મુજબ દર પનાસ સગર્ભા બાયકા દીઠ એક બાયકો સુવાવડ વખતે મરી જાહા. ઈ હકીકત આપાલા ચિંતા કરાડ તીસી આહા.

સુવાવડ વખતે મરણનાં એટલાં ઉંચા પ્રમાણ તપાસતાં જણાયનેલ આહા કા ઉલાં મોઠાં પ્રમાણમાં મરણ બેદરકારી હન યોગ્ય જાગૃતિના અભાવના કારણે હુયતાં હાંત. જો સમયસર સારવાર લીધેલ હવી ને યોગ્ય કાળજી રાખેલ હવી તે મોઠા ભાગના કિસ્સામાં બાયકાનાં જીવન બચી શકે હે.

આપલે થોડીક વિગતે ગોઠ કરું. સુવાવડ વખતે મરણનાં કારણ, તેના ઉપાય અન સલામત માતૃત્વ વિશે વિગતે વિચારું. સુવાવડ વખતે બાયકાનાં મરણ હુયેહ તેમાં રકતસ્ત્રાવ, પાંડુરોગ, ચેપ વગેરે મુખ્ય આહાત. તેનાં કારણોમાં

- બારીક ઉમરમાં લગીંન - લગીંન પછી તરત જ સગર્ભાવસ્થા.
- વારંવાર સગર્ભાવસ્થા- એક પોસાં આજુ તે ધાવરાં જ તાંહાજ સગર્ભાવસ્થા, દોન સગર્ભા વચ્ચે ચાર થી પાંચ વરીષનાં અંતર જરૂરી.
- નબળાઈ - અશક્તિ, અપુરતાં પોષણ.
- યોગ્ય ચોખસાઈના આભાવ
- બીનઅનુભવી સુવારીન દ્વારા સુવાવડ.

સગર્ભાવસ્થા દરમિયાન અનેક કાળજી જરૂરી આહા. મોટાભાગને કિસ્સામાં અનુભવી આઈસ-બાહાસ કાળજી લેતાં હાંત જ, પણ મુખ્ય તીન કાળજી વિશે થોડાંક ગંભિરતાથી વિચારું.

૧.અપુરતાં પોષણ

અપુરતાં પોષણ એક ગંભિર સમસ્યા આહા. હીંડતેફિરતે હન હબદે લાગતે બાયકા પણ અપુરતાં પોષણ વાળે રહતે હેત. સગર્ભાવસ્થામાં બાયકાને પોતાના ઉપરાંત પોટામાસલે પોસાનાં પોષણ પણ કરુલા જરૂરી આહા. અપુરતાં પોષણથી સગર્ભાલા જોખમ ત રહ઼ે હ઼ે જ, પણ પોસાં પણ નબળાં જન્મ હ઼ે. નબળાં પોસાં તરતજ બિમારીના ભોગ બની શકે હ઼ે, તેનાં મરણ પણ હુઈ શકે હ઼ે.

બાયકો સગર્ભા આહા, ઇ વાત નક્કી હુયતાં જ તેની યોગ્ય ખોરાક લેવલા શરૂ કરી દેવાં જોઈજ. ગર્ભવતી બાયકોનાં સામાન્ય રીતે ૮ થી ૧૦ કિલો વજન વધવાં જોઈજ. સામાન્ય સ્થિતિ કરતાં સગર્ભાવસ્થા દરમિયાન દિસમાં તીનથી ચેર વખત ખોરાક લેવાં જોઇજ. જેમાં સકાળને, દોંહપાર પહેલાં, દોંહપારને દોંહપાર પછીને રાતનાં અનાજ, કઠોળ, દૂધ, પાંનાવાળાં લીલાં શાકભાજી, ફળફળાદી, ફણગાવેલાં કઠોળ, આથા ચઢાવેલ વાનગી લેવા જોઈજ. યાદ રહ઼ે કા મસાલેદાર ખાણા કરતાં સાદાં, જલ્દી પચી જા તીસાં ભોજન લેવાં જોઈજ. પાણી પુષ્કળ પેવાં જોઈજ઼ે.

સગર્ભાવસ્થા દરમિયાન ઉબકાં અન ઉલ્ટીના કારણ ખાવલા નીં ભાવ તાહાં પણ ખોરાક બંધ ની કરુલા. લીંબુ, મોસંબી જીસાં ફળના આધાર રાખી શકાયજ઼ે.

લોહતત્વની ખામીના કારણ પાંડુરોગની શક્યતા રહ઼ે હ઼ે. કામ કરતાંકરતાં ભંગવાં એહે. તે પરથી ખ્યાલ ઈ જા કા લોહતત્વની ખામી આહા. બાયકાને લીલા પાંનાવાળાં શાકભાજી તથા આર્યન, ફોલીક એસીડને ગોળે સરકારી દવાખાનાં કા આંગણવાડીમાંથી કા, નર્સબેન પાસીં મેળવીને લેવાં જોઈજ઼ે.

૨. રોગપ્રતિકારક રસી

ખોરાકની બાબતમાં કાળજી ઉપરાંત સગર્ભા બાયકાને સાતમે અન આઠમે મહિને ધનુરની રસી મુકાવવાં જોઈજ઼ે. શરૂઆતના છ મહિના દરમિયાન મહિને એક વખત, આઠમા મહિના સુધી મહિનામાં દોન વખત ને છેલ્લા મહિના દરમિયાન દર અઠવાડિયે નર્સ પાસીં અને યોગ્ય લાયકાત ધરાવતા સ્ત્રી રોગના નિષ્ણાત ડૉક્ટર પાસીં અવશ્ય તપાસ કરાવવાં જોઈજ઼ે.

૩. વારંવારની સગર્ભાવસ્થા

વારંવારની સગર્ભાવસ્થા બાયકાને જીવન માટે મોઠાં જોખમ આહા. બારીક ઉંમરમાં લગીંન અને લગીંન પછી તરતજ સગર્ભાવસ્થા પણ જોખમ આહા. ૨૦ વરીષ પહેલાંની સગર્ભાવસ્થા જોખમી આખાય જહ઼ે.

બીનજરૂરી સગર્ભાવસ્થા ટાળવા માટે જરૂરી પદધતિના ઉપયોગ કરવાં જોઈજ઼ે. જેમાં નિરોધ જીસાં સાધન ઉપરાંત પેવલા માટેને ગોળે, કોપર ટી જીસા સાધનના ઉપયોગ કરવાં જોઈજ઼ે. બાળકના જન્મ આતાં તે ભગવાન ભરોસે નીંહીં પણ આપણે ઇચ્છજો હન તાહાં શક્ય આહા ઈ વાત બધાને યાદ રાખવાં જોઈજ઼ે.

સગર્ભાવસ્થાના છેલ્લા મહિના દરમિયાન નિષ્ણાત ડૉક્ટર પાસીં ચકાસણી કરી લેવલા જોઈજ઼ે. ઘરથી દવાખાના સુધી જાવલા વાહન વગેરેની વ્યવસ્થા અથવા ત વેળાસર દવાખાને ભરતી હુઈ જાવાં જોઈજ઼ે.

અઠે દીધેલ માહિતી આંગઠી દાખવુલા પુરતી આહા. બને તોડીક બેસ વ્યવસ્થા વિચારી, નિષ્ણાત ડૉક્ટરના અભિપ્રાય મેળવી સગર્ભા બાયકોની જીંદગી જોખમમાં નીં પડે તીસી કાળજી રાખવાં જોઈજ઼ે.

સુવાવડ સુખરૂપ હુયૅ ઇસી દરેક બાયકાની ઇચ્છા રહૅ હૅ. આપલા અનેક અનુભવી ભગત દ્વારા 'વનસી' ની દવા એ માટે ઉપયોગ કરવામાં એતા હાત. બાહેરથી કરી શકાય તીસા ઉપચાર અઠૅ દીધેલ આહાત.

નિષ્ણાતની સલાહ લઈને ઉપચાર કરુલા વિનંતી.

૧. લીમડાનાં મૂળાં સગર્ભાને કમરાલા બાંધવાથી ઓછી મહેનતે સુવાવડ હુયૅહૅ. સુવાવડ પછી તરતજ મૂળાં છોડી લેવલા કાળજી રાખુલા અનિવાર્ય આહા.

૨. લીફ્ટેં (ધોળા અઘેડા) : લાંબી દાંડીવાળા, ઊંધા લટકેલ લીફ્ટેં ના મૂળાં કમરાલા બાંધુલા.

૩. રૂઈનાં મૂળાં, રૂઈને પાનામાં ગુંડી સગર્ભાને વાળમાં, બુચડામાં થવુલા. સુવાવડ પછી તરતજ કાહડી લેવલા.

૪. સેગુના મૂળાંના રસ કાહડી, પાણીમાં ઉકાળી તી પાણી સગર્ભાને પાંયેલા ચોપડુલા.

૫. તાડને ઝાડનાં ઉત્તર દિશા તરફનાં મૂળાં લી, સગર્ભા બાયકોને શરીર જેટલી લંબાઈના સુત લી, તે સુત વાહાર મૂળાં કમરાલા બાંધુલા.

૬. સુવાવડી બાયકોલા પહેલા તીન દિસ સુધી ખાતા પહેલાં લીમડાને પાનાના રસ એકએક ચમચી પાજવાથી દૂધ બેસ એહે હન તેલા સુવા જીસા રોગ હુયુલા ભય નીં રહૅ.

ભગત સહકારી મંડળી

ડાહ્યાભાઈ વાઢુ

આદિવાસી સમાજમાં ભગતનાં સ્થાન એક મહત્વની વ્યક્તિ તરીકે સેંકડો વરીસહુન રહનેલ આહા. ભગત પણ સમાજમાં જુદી જુદી ભૂમિકા દ્વારા સમાજ સેવા કરે હે.

૧. તમામ પ્રકારની ધાર્મિક વિધિ ભગત જ કરે હે. ભગત દેવાં હન માનુસ વચ્ચે એક કડી માનાયે હે.
૨. વનસીની જાણકારી ભગત લોકાલા વધારે રહે હે. અનેક પ્રકારની વનસી ગુપ્ત પ્રયોગ કરી મેળવવામાં યેહે, હન તી ગુપ્ત જ રાખવામાં યેહે. ભગત તેને ચેલાલા કા પોશાલા જ એની માહિતી હોપતા હાત. ભગત પોતાની જાણકારી પ્રમાણે લોકાંને રોગમાં સારવાર કરતા હાત. મહેનતાણાની ખાસ આશા રાખ્યા વગર અથવા તે ખુશીથી જે કાંહી પણ દેત તીં લી હન સંતોષ માનતા હાત.

યે દોઘે કામગીરીના કારણે વડીલથી માંડીને વાંચલે પોશાં હારીં પણ ભગતના સંપર્ક રહે હે. તેથી સામાજિક સ્થળે અથવા ત ન્યાયને સ્થળે કા પંચ જીસામાં પણ ભગતનાં સ્થાન મહત્વના માણસ તરીકે રહે હે.

વનસી વિદ્યા હન ભગત

આપલે જંગલ વિસ્તારના રહનારા, સકાળે ઊઠીને વન વગડામાં આપલાં કામ રહે હે. કુદરતની ઝાડ, છોડ, યેલ વગેરે બનાવીને આપાવર બુહું ઉપકાર કીયેલ આહા. તેને વગરનાં જીવન આપલે વિચારી પણ નીં શકજોન. તેના જુદા જુદા ઉપયોગ ઉપરાંત ખાસ ઉપયોગ ત 'વનસી' તરીકેના આહા. પાન, ફળ, ફૂલ, મૂળ હન છાલ ઈસા પાંચેપાંચ ભાગ કોઈને કોઈ રોગમાં કામ ઈ શકતે ઈસી અનેક વનસી જંગલ-ઝાડીમાં હન ઘર આંગનને આજુબાજુ રહતે હેત. આપલાં વડીલ લોક આપલે પહેલાંના લોક, જંગલમાં રહી રહીની વનસી વિશેની જાણકારી મેળવતાં રહનેલ આહાત.

ઝાડ, પાન, ફળ, ફૂલ હન મૂળ કા કાંદના સેંકડો વરીસથી વનસી તરીકે ઉપયોગ હુયત આનેલ આહા. આપલે થોડાંક વધારે વિગતે હેરું ત, સારવારની દોન પદ્ધતિ સેંકડો વરીસથી પ્રચલિત આહા તેના ખ્યાલ ઈલ.

૧. વર્ગીકૃત પદ્ધતિ (આયુર્વેદ પદ્ધતિ)

આયુર્વેદની પદ્ધતિના સેંકડો વરીસ જૂના ઇતિહાસ આહા. ઋષિમુનીઓના આશ્રમ જંગલમાં જ હતાંત. જંગલની વનસ્પતિના ગુણધર્મ તે લોક જાણત, હન તેના ઉપયોગ કરત. ઋષિમુનીઓ શિક્ષિત હતાત, લિખુની પદ્ધતિ જાણ હતાંત તેથી તેહીં જીં કાંહી જાણાં, સમજાં તીં લિખત ગેત. એ રીતે તેહની જાણકારી લિખિત સ્વરૂપે ચેત ગી. સંસ્કૃત ભાષામાં હજારોની સંખ્યામાં ગ્રંથો લખાયનાત, નવા નવા લખાયત ગેત. આ જ પરિસ્થિતિ ચી આહા કા એમાના મોટાભાગના ગ્રંથનાં અસ્તિત્વ પણ નીં મીળ. સ્વ. શાસ્ત્રી ગંક[illegible]જી પદે નીં એક સ્થળે ૭૫૦ સંસ્કૃત આયુર્વેદિક ગ્રંથોની માહિતી દી ઘેલ આહા. આજ પરિસ્થિતિ ઇ આ[illegible]. એ પદ્ધતિના રીતસરનાં શિક્ષણ દેવામાં ચેહે, એને કૉલેજ આહાત હન ઇસે કૉલેજમાં આયુર્વેદના [illegible] તૈયાર હુયતા હાત. પ્રાચીન સંસ્કૃત ગ્રંથોના અભ્યાસ કરી હન વિદેશમાં એના વર સંશોધન કરવામાં ગેહે

૨. પરંપરિત પદ્ધતિ (દેશી ચેદું, ભગતની વનસી)

આદિવાસી તે ઋષિમુનીના પહેલાથી જંગલમાં રહેતા ત. જંગલના ઝાડ, પાન, ચેલ વિશે એ સૌથી વધા[illegible] ન ધરાવતા હાત. દરેક ઝાડનાં નાંવ વગેરેની જાણકારી આદિવાસીલા જોડીક હવી તોડી જાણકારી ભાગ્યેજ કોઇલા હવી.

પરંપરિત સારવાર પદ્ધતિ પણ દોન વિભાગમાં વહેંચી શકાય તીસી આહા.

એક તે બધાંજ જીં જાણતાં હાંત તી પદ્ધતિ. અમુક વનસી વિશે સામાન્ય રીતે બધાજ જાણતા હાત ઉદાહરણ તરીકે ઢાંસ હન કફ હવા ત દૂધ ગરમ કરી તેમાં હળદ ટાકીને પી જાવલા. ઇસી જાણકારી બધાલા જ હવી.

દુસરી પદ્ધતિમાં ઘણી બધી ગુપ્તતા રાખવામાં ચેહે. એનાં કારણ કદાચ વનસીના ખોટા ઉપયોગ રોકુલા પણ રહી શકે. કારણ અમુક પ્રકારની વનસીથી નુકશાન પણ હુઇ શકે હે. કદાચ કોઇ તીસા હવા તે તેના ધંધાદારી ઉપયોગ કરી લાભ લી શકે. કદાચ ભગતના મહત્વ પણ ઘટી જા. ઇસા ઘણા બધા પ્રશ્નના કારણે કદાચ ગુપ્ત સારવાર પદ્ધતિ દાખલ હુઇનેલ હવી.

આયુર્વેદને જીસાં અહે કોઇ પણ માહિતી લિખિત રૂપે ની મીળ. આયુર્વેદમાં દીઘેલ માહિતી ચોક્કસ પરંપરિત સારવાર પદ્ધતિની વનસીના ગુણ હારી મીળતી રહે હે, રહે જ. ઇ સારવાર પદ્ધતિ ભગત, તેના ચેલા અથવા ત પોશા સિવાય ભાગ્યેજ કોઇલા જણાવવામાં ચેહે.

કેરળ થી માંડીને આબુ સુધીની પટ્ટીવર પશ્ચિમ ઘાટના જંગલલા બુહું વિશિષ્ટ પ્રકારનાં વાતાવરણના લાભ જડે હે. અને એ વાતાવરણને કારણે એ ઘાટમાં ખાસ પ્રકારની વનસ્પતિ ઊગે હે. એક અંદાજ મુજબ ચે વિસ્તારમાં વનસીને કામમાં ચેત તીસા લગભગ ૪૦૦૦ કરતાં વધુ ઝાડ, છોડ હન ચેલ આહાત. હિમાલયલા સમૃદ્ધ વનસીની ખાણ માનવામાં ચેહે. તેને કરતાં પણ વધારે સમૃદ્ધ વનસી ચે પટ્ટાવર આહાત.

પશ્ચિમ ઘાટને સહ્યાદ્રીને પર્વતમાળામાં બુહુ વિશિષ્ટ વનસી આહાત. ડાંગનાં જંગલ પણ સહ્યાદ્રીને પર્વતમાળામાંજ આનેલ આહા. ડાંગ, વાંસદા, ધરમપુરના વિસ્તારમાં વસતા આદિવાસી લોક સેંકડો વરીસ હુન વનસીના ઉપયોગ કરતા હાત.

ભગતની સહકારી મંડળીના ઉદ્દેશ

ડાંગ, વાંસદા, ધરમપુરના વિસ્તાર ગાઢ જંગલ વિસ્તાર હતા. વસતિ વધતાં હન જંગલની પેદાશના ઘરકામ, બળતણ વગેરેના રોજિંદા ઉપયોગને કારણે દિસે દિસ જંગલ ઘટત જાતાં હાંત. જંગલ કાપાયત જાતાં હાત, નવે જંગલમાં ઢોર, ઢાંકર હન માનસાંની અવળચંડાળને કારણે જોઈજ તીસાં વાતાવરણ નીં સર્જાઈ શકે અન એ કારણેજ એક વખતના સમૃધ્ધ વનવિસ્તાર દિસેદિસ પાતળ હુયતે જાહા.

જંગલ પાતળ હુયેત જાહા તેમાં અનેક ઝાડ, છોડ હન યેલનાં નાશ હુયે હે. દવને કારણે પણ અમુલ્ય ઈસી જંગલ સંપત્તિના નાશ હુયે હે.

ડાંગ વન વિભાગને સીધા માર્ગદર્શન હેઠળ ડાંગને ભગતની એક સહકારી મંડળીની સ્થાપના કરવામાં આનેલ આહા. તેના મુખ્ય ઉદ્દેશ એ પ્રમાણે આહા :

૧. એ વિસ્તારમાં અનેક સમૃધ્ધ વનસી ઝાડ, છોડ હન યેલ રૂપે જંગલમાં ઊગેલ આહા. દિસેદિસ લોકાંની નજર એલોપથી સારવાર પધ્ધતિ તરફ ખેંચાય હે, હન તેથી આપલી પરંપરિત સારવાર પધ્ધતિ તરફ લોકાંના ધ્યાન વછાં હુઇનેલ આહા. વનસી હાથવગી હવી છતાં પણ લોક તેના વિશે કાહીંહી નીં જાણતાવાત ઈસી પરિસ્થિતિ પણ આહા. સહકારી મંડળી સ્થાપી ઉપયોગી વનસી વિશે લોકાંમાં સમજ લીયુના ઉદ્દેશ આહા. લોકાં સમજતીલ કા ઈં ઝાડ કા છોડ હન યેલ આપલે વનસીને કામમાં યેહે - ત તે તરફ પૂજ્ય ભાવ રાખતીલ. તેના નાશ કરતા અટકતીલ હન તેના ઉછેર કરતીલ. પરિણામ ઈં ઈલ કા લોકાંની વનસી પ્રત્યેય સમજ વધીલ હન નવા ઉછેર કરતીલ. ઈ પ્રક્રિયા એકદમ ધીમી જરૂર રહીલ. એક દોન વરીસની અંદર જ આખી પરિસ્થિતિ ફીરવાઈલ ઈસાં માનુલા વધારે પડતાં આહા. પણ યોગ્ય પ્રચારથી લાંબા ગાળાના ફાયદા જરૂર હુઈલ.

૨. ભગત વનસીથી સારવાર કરતા હાત. લોકાં પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દેનગરી પણ દેતા હાત. છતાં પણ ભગતને જીવાઈ માટે ઈં કાંહીજ નીં આખાયે. સહકારી મંડળી દ્વારા અમુક ખાસ પ્રકારની વનસી ઉછેરી, તેની વનસી બનાવી વેચાણ કરવામાં ઈલ. જો કાંહી ફાયદા હુય તો તે મંડળીને સભાસદના ગણાઈલ. એ કામગીરીમાં જોડાયનેલલા થોડીઘણી પણ રોજગારી જડીલ.

૩. વઘઈમાં લગભગ ૨૪ હેક્ટરની અંદર (બોટાનીકલ ગાર્ડન) વનસ્પતિના બાગ બનાવેલ આહા. યે વનસ્પતિને બાગમાં ૨x૨ મીટરના ૪૦ પ્લોટ ખાસ ભગત મંડળી માટે અલગ રાખવામાં આનેલ આહાત. યે પ્લોટમાં ડાંગના જંગલની વનસીનાં ઝાડ, છોડ હન યેલ ઉછેરવામાં યેતી. ડાંગમાં પ્રચલિત વનસીના અડધા ભાગની વનસી કંદ-મૂળની આહા. ઈ બધી વઘઈને બાગમાં ઉછેરવામાં ઈલ. દરેક યેલ કા છોડ ખાલ તેના નાંવ, તેના ઉપયોગ વગેરે માહિતી લખવામાં ઈલ. ડાંગના કોઈ પણ ખેડૂત તેનાં મોઠાં વાવેતર કરુલા માંગીલ ત તેલા તે માટે માર્ગદર્શન દેવામાં ઈલ. એને કારણે લોકાંમાં વનસી વિશેની સમજ વધીલ હન તેના ઉત્પાદન કરી વધારાની રોજગારીની તક જડીલ. ઈ પ્રક્રિયા પણ લાંબા ગાળાની આહા.

ડાંગ વન વિભાગ તરફથી અવાર નવાર ભગત મંડળીની મીટીંગ રાખવામાં યેહે. તેહલા માર્ગદર્શન હન જરૂરી નાણાંકીય સહાય પણ દેવામાં યેહે.

પોસલેં પોશાંની ગોઠ

બજનભાઈ પવાર

દોન પોસલેં પોશાંની ઇ ગોઠ આહા. તેહના બાહાસ હતા, પણ આઇશ નીં હતી. એક પોશા હન એક પોશી હતી. આઇશ વગરનાં પોશાંહની કીસીક દશા રહૅ હૅ તીં તં આપલે હેરજોહોન જ.

બાહાશ બેસ હતા. તો પાણી લીયૅ, ભાનસ કરૅ, પોશાંહલા આંઘળવ, ખાવાડે. એક આઇશને જીસાં કરૅ.

પણ આખરે તં તો ગોહલે. ઘરમાં હન બાહેર બધેજ કામ કરી હન તો કંટાળી ગે. તેંની એક દિસ વિચાર કે કા, રોજ રોજની ઇ મગજમારી, એના કરતાં તંમાં દુસરી બાયકો લીં યેહે. માં દુસરાં વરાઢ કરીન.

જહૅ જહૅ તો બાંડગે હેરુલા ગે તહૅ તહૅ તેની સાચાં જ સાંગાં કા માંના દોન પોશાં આહાત. બાંડગેહી પોશાંની ગોટ આઈકી ના સાંગી દીઘી. મગ તેની વિચારાં - આતાં ઠગુલા જ પડીલ. તેની એક બાંડગીલા ઠગાં માં કુવાંરાજ આહાંવ. તુ માં હારી ચાલ.

ગોહલેની બોળવેં કેં. તે દિસ પોશાંહલા પાંટી ખાલ ઉબડી દીઘાંત. નવી બાયકો આની તેલા ખબર નીં પડું દીઘી કા તેનાં દોન પોશાં આહાત. તેનીં પોશાંલા સાંગા કા તુંમને પાંટીમાં ચુપચાપ પડી રહુલા આહા. માં તુંમલા ખાવાડીંન પેવાડીન તુંમી કકાસ નકો કરશેલ.

ગોહલેની બાયકોલા સાંગા કા યે પાંટીખાલ દેવાં આહાત. બાયકાલા તેને સુંબુર નીં જાવાય જં. તું તેલા ઉઘડી હેરશીલ નકો. રોજ સકાળને પાંટીખાલ એક માનુસ ખાઈ શકૅ તુલાં થાળીમાં ભરીને થવજોશ. દેવાં તુલા બરકત દેતી.

દુસરે સકાળને ગોહલે હદીકા ઉઠના. પોશાંહલા આંઘળવી પાંઘળવી તેહલા પાછાં ઉબડી દીઘાંત. દોહપારને બાયકોનીં એક થાળીમાં ભાકર, કોડ્રેલા હન કોદી ભરીને પાંટીમાં સરકવી દીઘી. પોશાં તીં બઘીજ ભાકર ખાઈ ગેંત. રાતનાં ખાલી થાળી બાહેર સરકવી દીઘી.

એક કરતાં દોન, દોન કરતાં ચેર, ચેર કરતાં ચઉદા દિસ હુયનાત. પોશાં પાંટીખાલી ઉબડાયનેલ રહત, બાયકો તહૅ ખાવલા થવૅ, બાહાસ સકાળને આંઘળવૅ.

ઈસાં કરતાં વરીસ હુઈનાં. બાયકોલા પોશાં હુઈનાંત - તાંવ લગી ઇસાં ચાલનાં.

એક દિસ બાયકો નીં વિચારાં - 'ચાલ, આજ તં હેરું દે, દેવાં કિસાંક આહાત. દોંહપારને ઘર કોનીં નીં હતાં તાહાં તેની પાંટી ઉઘડી. અંદર તં દેવાંને બદલે એક પોશા ન એક પોશી હતી. દોઘીં રડુલા મંડનાંત. બાયકોલા તેંહી સાંગાં કા તેં પૂડલે બાયકોનાં આહાત. તું આમની માવસીશ આહાશ.

બાયકો બુહું રગેળ હતી. તેનીં ગોહલેલા સાંગાં કા, કાં માં નીહીં કાં યેં પોશાં નીહીં. તું આજ નીં આજ યેહલા દૂર ટાકી યે.

ગોહલેનીં વિચારાં, એહલા કેવ લીજાંવ ? કાય કરું ? બુહું વિચાર કરી તો પોશાંહલા મોઠે ડોંગરીવર લી ગે. એક દગડીવર તેહલા બીસાડી આખાં કા માં જરાક યેહેં. તુંમી અઠૅજ બીસજા શ.

બાહાશ તેહલા ઠગીને પોળનાં. પોશાં વાટ હેરી હેરી રડુલા લાગનાંત, સુનાં વનમાં પોશાં રડતદેવાં વનમાં હીંડુલા નીંધલં. તેહી પોશાં રડત તીં આયકાં -

-પોશાં હો, તુંમી કાહા રડતા હાંશ ?

- આંમુ પોસલેં આહાંવ. માવસીશની આમાલા તંગાડી કાહડાં - સગા બાહાશ આમાલા અઠ઼ ટાકી પોળના. આમું કેવ જાંવ ? કાય કરું ?

દેવાંની તેહલા વાળુકનાં બી દીધાં. 'ઇ રોપજા. હન ખાઈજા'.

વાળુકના ચેલા તરત જ ઊગના. તેવર તરતજ વાળકાં આનાંત. મોઠલં મોઠલં વાળકાં ખાઈને પોશાં જીગત.

એક દિસ બાહાસની વિચારાં કા માં હેરી ચેહે. પોશાં જીગતાં હાત કા મરનાં હાંત. તો વનમાં ગે. પોશાં ખેળેં કરત.

- પોશાં હો, તુંમી કાય ખાતા હાશ ?

- આમું ઇં ખાઈજો હોન.

પોશાંહીં બાહાશલા વાળકાં દાખવાંત. થોડાંક વાળકાં તેલા ખાવલા હોપાંત. બાહાશનીં દોન વાળકાં ગજવામાં ભરી દીધાંત. હન ઘર જાઈને બાયકોલા દાખવાંત -

-પોશાં ત ઇસાં ખાતાં હાત.

-જેં, તું આતાં ને આતાં જેં, ને જાઈને વેલ ઉપટી ટાક. - ગોહલે ગે હન એલ ઉપટી ટાકા. એલ મરી ગે. વાળકાં ગરીં ગેંત. પોશાં ભુખ મરુલા લાગનાંત.

પોશાં પાછાં રડુલા મંડનાંત. દેવાંહી તેહલા ગાય દીધી. દૂધ, તુપ, દહીં ખાઈને પોશાં માતનાંત.

બાહાશ પાછા હેરુલા ગે તાહાં તેલા દૂધ તુપ ખાવલા હોપાં. બાહાશ થોડાંક તુપ લી ગે. બાયકોલા દાખવાં.

બાઈકો સાંગ - 'તું આતાં જ જેં. ગાયલા મારી ટાકી યે.-'

ગોહલેની ગાયલા મારી ટાકાં.

ગાય મરી ગી. પોશાંલા પાછી અપદા પડુલા મંડની.

દેવાંહી તેહલા તેહને ઘરેં લીજાવલા નક્કી કેં. તેહલા દેવાં ઘરીં લી ગેંત. તેહલા ખેતીના કામ સોંપા. તેં કુંનબેને નાંવથી વળખાયનાંત.

ચાંદનીમાં ઓરસંગને હારીં હારીં

ગણેશ દેવી

માં પહેલીવાર તેજગઢ ગીયેલ તાહાં ભાષા કેન્દ્રની કલ્પના નવી જ હતી. આદિવાસી જીવનના અભ્યાસ માટે આદિવાસી ગામમાં જ જાગા જડે ઇસી મનછા હતી. તેજગઢ દેખાં. તઠલાં કોરાજના ડોંગર, ગીચ ઝાડી, મદદ કરુલા તૈયાર ઇસી ગ્રામ પંચાયત. બધાં જ પસંદ આનાં. ભાષા કેન્દ્ર તેજગઢમાં નક્કી હુયનાં. એ બધાલા દોન-તીન વરીસ હુઇ ગેંત. એ દરમિયાન તેજગઢલા સુંબુર હુન હેરુલા તક મીળની.

રાઠવા આદિવાસીના 'બાબા પિઠોરા' ને વિશે આયકેલ હતાં. અચાનક એક દિસ તેજગઢને દોન ઘરામાં પિઠોરાદેવનાં ચિત્ર હેરુલા મીળનાંત. એક ઘરમાંથી એક ભણેલ બાંડગા મીળના. તેનાં નાંવ નગીન. પછીત નગીન હન તેના દોસ્તાર હારીં આજુબાજુને ગામડાંમાં હિંડનાંવ. કોરાજના ડોંગરામાં જુને જમાનાની કાપર આહા. તેંમાં હજારો વરીસ પહેલાં ચિતરેલ/રંગવેલ ઘોડાના ચિત્ર આહાત. લોખુંડને (Gronoxiole) રંગથી રંગેલ યેં પાષાણયુગના ચિત્ર આજ હી તેં નવાં જ જીસાં દિસતાં હાંત. ડોંગરને મધી સાતસેં વરીસ પહેલાં રાણી તેજલની બાંધેલ કોટ આહા. એની અંદર હન બાહેર જુને ઘરાંનાં અવશેષ આહાત. અઠે તે વખતે એક ભવ્ય સંસ્કૃતિ હવી ઇસાં દેખાઈ યેહે. નગીનને ઘરમાં રંગવામાં આનેલ પિઠોરામાં એ બધા વૈભવની, ભૂલાઈગીયેલ જમાનાના અક્ષર દેખાય ત. એ મોઠે ચિત્રમાં એક જુની હન મહાન સંસ્કૃતિનાં પડ દેખાય તાહાંત. પિઠોરાને બુટે, દોન ખડે બીસનેલ રહતા હાત. તેહાને જીસા જ આદિવાસીના ઈતિહાસ પણ ઊંડે ઉતરી હન હેરી શકે, તેલા ઘેરી વળે હે. દુસરાના માટે આદિવાસી સમાજ ત પછાત, ઇતિહાસ વગરના આહા.

ઘણી વખત શાહારને સડકવર હિંડતાં હિંડતાં આદિવાસી દેખાય તાહાંત. મજુરી માટે શાહારમાં તે યેતા હાં. તેહા હારીંજ શાહરાના લોકહી રહતા હાત, ચાલતા હાત પણ અલગ જ હુઇને. સરકારી કચેરીમાં દવાખાનામાં પોલીસ ચોકીમાં તેહલા નકામા ગણવામાં યેહે. પેપરમાં, સિનેમાં ટેલિવિઝનમાં આદિવાસીનાં ચિત્રણ દેખાવ પુરતાં જ રહે હે. તેહની ભાવના, તેહનાં સ્વાભિમાન, તેહના લાંબા કાળ જુના ઇતિહાસનાં તઠે કાંહી સ્થાન નીં રહે. આદિવાસીના દેવ, ઉત્સવ, નાચ, જુદે-જુદે રંગના કપડાં, મણકા, માળા, ઘરેણાં, ઘર, ઘનું બધાં શાહરાને લોકામા બેઠકરુમમાં શોભા માટેથવુ નાં સાધન આહા. તેહના મનમાં ત આદિવાસી એટલે સુધરેલ જીવનરીતવરલા કાળા ડાઘ - ઇસા સગવડીયા વિચાર બધેજ ફેલાયનેલ આહા. ઇસા વિચારવાળા સમાજવર ધાક જમાવતા હાત તઠે બિચારા કાય કરીલ ?

ઈતિહાસના એક નિયમ આહા - જે સમાજ પાખ દયાવગરનાં હન હરામી તંત્ર હવાં, તેં તો સમાજ ઇતિહાસ લખવાવાળા વર કબજા ઘરાવી શકીલ. તેહના જ ગુણગાન રહતીલ. દુસરા ઘટક ધીરે ધીરે અલોપ હુયત જાલ. આજ ભારતના મુખ્ય પ્રવાહમાં આદિવાસી ઈતિહાસની ઇજ દશા હુયેલ આહા. આદિવાસીના ઇતિહાસ ભૂલવી દેવામાં આનેલ આહા તે કુંન આહાત ? તેહની પરંપરા કુલી જુની? ભારતની સંસ્કૃતિમાં તેહનાં સ્થાન કાય-ઇસે પ્રશ્નવર મુખ્ય પ્રવાહના વિચારવાળાની બોલતી બંધ હુઈનેલ આહા. તેથીજ

આદિવાસી એટલે દેશની પ્રગતિમાંથી ભૂલથી છુટાં પડી ગીયેલ, પાછળ રહી ગીયેલ પોશાં હવાં ઇસા દેખાવ કરવામાં યેહે.

પણ સાચી પરિસ્થિતિ એના કરતાં એકદમ જુદી આહા. આદિવાસી સંસ્કૃતિ ઇ ભારતની સૌથી જુની હન વિકસીત સંસ્કૃતિ આહા. અનેક રાજારજવાડાં બદલચનાંત પણ ઇ સંસ્કૃતિ ટકી રહની હન મુળરુપ સાચવી રહની. અનેક મૂશ્કેલીના સામના કરીને તેલા સાચવી રાખેલ આહા. ખરા અર્થમાં ભારતીય હન સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર રહનેલ ઇ સંસ્કૃતિ આહા.

આર્યો હન તેના માગુનના આનેલ લોક ખેતી માટે જમીન ખેડુલા મંડનાત. હેરહેરતામાં તેહીં જમીનમાંથી જીં પીકનાં તેનાં બજાર ભરુલા માંડાં હન કુદરતની દેનગરીમાં પૈસાના ખેલખેલા. માગુંન તેહીં માનસાંને જાતિ બનાવેત. મહેનત હન પરિશ્રમમાં વેચાણ હુય તીસી વ્યવસ્થા કી. હન એનાથી ઇસા સમાજ રચયનાકા એના સંબંધ ની ત કુદરત હારીં રહના, કા નીંત માનુસ હારીં રહના. એલા પાછાં 'સંસ્કૃતિ' જીસાં નાંવ દેવામાં આનાં.

જયારે, આદિવાસી, કુદરત હન માનુસ દોઘે માટે લાગણી ઘરાવ. તે ખેતી કરતા હાત પણ પેટ ભરવા પુરતીજ. તેમાંથી 'ફાયદા' મેળવુલા કદી નીં વિચારેલ. મહેનત વગરનાં ખાવલાં યોગ્ય નીંહીં. ઉત્પાદન માત્ર પોતાનાં ની પણ બઘાનાં એટલે તીં વાટી હન ખાવલા -ઈં બઘાં આદિવાસી આજું પણ સાચવી રહના હાત. ઓજ તેહના ઘર્મ આહા. અને તેથીજ આજ પણ તે ઝાડા ની હન બીવડાની પૂજા કરતા હાત. દુસરી બાજુ મુખ્ય સમાજમાં જમીન, બિયારણ, ઝાડ બઘાં વેચાણની વસ્તુ બની ગીહી. ઉલાંજ નીહીં ખુદ ભગવાનની મૂર્તિ પણ ઇકાયતે હેત, માનુસ પોતે ઇકાય જ હૅ, લેવાય જહૅ.

આદિવાસીઓમાં શિનાળકીના ઘંઘા નીં મીળૅ. દહેજ લેવલાના રિવાજ દુસરાલા હેરી હેરી હન આતાં ઘુસના હા. પહેલાં દહેજ લીઘા-દીઘા વગર વરાઢાં હુય નાંત. હવે બઘાં બદલયત જાહા. પંચમહાલના માંના આદિવાસીમિત્રો હવે લગીંન કરુલા ૨૦,૦૦૦ થી ૩૦,૦૦૦ સુઘીના ખર્ચ કરુલા પડૅ હૅ. ઉલા પૈસા નીં રહતાત તેલા ઉછના લેવા પડતા હાત. તીં દેવાં ચુકવુલા તે લોક વડોદરા, સુરત, ભરુચ જીસા દુર દુરને શાહરામાં મજુરી માટે જાતા હાત.

આજથી સેં દીઢસેં વરીસ પહેલાં સુઘી આદિવાસીની જમીનવર પોતાના હક્ક નીં હતા. અંગ્રેજ આનાત. જમીન પરના કર ઉઘરાવુલા તેહીં જમીનની માપણી કી. જેમની પાસે કર ભરુલા પૈસા નીં હતાત - કા વેઠ કરુલા માનસાં નીં હતાંત - તેની જમીન જપ્ત કી. જપ્ત કરેલ જમીનવર ખેતી કરુલાના બદલામાં પીઢી દર પીઢી તેહલા બાંઘેલ મજુર બનાવવામાં આનાત. સરકારી હુકમનામાં બાહેર પડનાં - આદિવાસી સાંગત -: આમું ત ઈં જમીન સૂર્ય -ચંદ્ર હતા, તાહાં હુન ખેડત આનેલ આહાંવ. સરકારની સાંગા તુમા પાખ એના કાગળ આહા ? ઈં કઠ આહા ? - ઇસાં કરી બેસ જમીન પચાવી આદિવાસીલા ઉજ્જડ હન ખરાબ જમીનમાં તંગાડી કાહડાત.

જુને વખતથી આદિવાસી જંગલલા બેસ કરીને વળખ હતા. કીના ઝાડ વનસીને કામમાં યેહે, કુલાક વરીસમાં ઈં ઝાડ મોઠાં વાહદૅ હૅ, તેલા કાય જોઈજૅ, તે પાખ કાય મેળવુલા તીં બઘાંજ તો જાનૅ હતા. અંગ્રેજ આનાત, જંગલ ઉજ્જડ હુઇ ગેંત. અંગ્રેજલા લશ્કર એવ તેવ લીહીંડવુલા હતાં, લડાઈ ના સરસામાન લીહીંડવુલા હતા. રેલ્વે બનની. રેલ્વેના પાટાની નીચે ટાકુલા લાકુડ જોઈજ. તેહીં આદિવાસીલા જંગલ ખાલી કરુલા હુકમ કે. પણ આદિવાસીનીં જવાબ તીરકામઠાંથી દીઘાં. બુહું લાંબી લડાઈ ચાલની. ભારતનાં જ લોકાં અંગ્રેજના હાથા બનનાંત હન તેહા હારીં મીળી ગેંત. આદિવાસી એકલા પડના તેલા અંગ્રેજના હુકમ માનુલા પડના. અંગ્રેજોહી આદિવાસીની જમીન જપ્ત કી, તેહા પાખ જ જંગલ તોડાંડાંત. રેલ્વે ટાકાઈની.

આદિવાસીલા મફતની દવા પુરી પાડતાં. જંગલ નાશ પામત ગેંત. તેહના ખોરાક નબળા પડત ગેત.

તીરકામઠાં આતાં માત્ર પૂજા કરુલા માટેનાં સાધન બનીને રહી ગેંત. અંગ્રેજ લોકાલા શિકાર ખેળુલા માત્ર મઝા ખાતર પરવાના મીળના, પણ આદિવાસીલા સસાં હરણ, ભેંકર જીસાં મારુલા સજા મીળુલા લાગની. આજ પરિસ્થિતિ આપણીં નજર સામે આહા. ભારત દેશની ૧૧ કરોડ આદિવાસી પ્રજામાંથી પોણા ભાગની પ્રજા માત્ર ઘોંઘળા, નાગલી, વરી કા કોદા ખાઈને રહે હે. જેમતેમ જીગી રહુલા પડે હે. મોટા ભાગનાં લોક અપુરતા ખોરાકથી નબળાં આહાત.

શરુઆતથીજ આદિવાસીમાં બુધ્ધિ ખૂબ જ હતી. તેહલા ગણાયતનીં તુલાં ગાનાં કથા તેહને મોઢે રહે તેત. તે ગીતમાં, તે કથામાં ઈતિહાસ રહતા. તેહલા બધાંજ યાદ હતાં. રામ દંડકવનમાં કઠે રહે તા, કહુન આનેલ કઠે ગીયેલ. સમ્રાટ અશોક હારી આદિવાસીના કાય સંબંધ હતા, મહારાણા પ્રતાપલા કુંની મદદ કીયેલ, અંગ્રેજ લોક પણ તેહાથી કીસાક બીંહતાત - તીં બધાંજ.

પણ, સ્વતંત્ર ભારતમાં આદિવાસીલા ભાષાના ભય ઊભા હુયના. એહનાં જંગલ, એહની જમીન, ખોરાક, પ્રાણી બધાં જ 'સાંમટી' લેવામાં આનાં. તેહની ભાષા પણ હવે સાંમટી લેવલા નક્કી કીયેલ આહા ઈસાં લાગે હે. સરકારનીં નક્કી કેં કા, રાજ ચલાવુલા ઉલે બધે ભાષા નીં ચાલતે. તેહીં ભાષા એકદમ ઘટાડી દીધેત. દેશ આઝાદ હુયનાં તાહાં સુમારે ૧૫૦૦થી વધારે ભાષા બોલાયતેત. તેમાંથી માત્ર ૧૫ ભાષાલા જ સરકારની માન્યતા દીધી. તે પછી અમુક લોકાંહી જીદ કી એટલે સમય સમયે દુસરે સાત ભાષાલા માન્યતા દીધી નિશાળમાં, કોલેજમાં, હન સરકારમાં ઉલેજ ભાષા ચાલતી ઈસાં નક્કી હુયનાં. વીસ વરીસમાં બાકી રહનેલ ભાષાંમાંથી ૧૩૫૦ ભાષા નાશ પામુને અણીવર ઇ ગેત અથવા તે નાશ પામનેત.

ઈ.સ. ૧૯૭૧ને વરીસમાં સરકારનીં માન્ય કરેલ ભાષા સિવાઇને કુલ ૯૦ ભાષા જીવંત હતેત. આજ એની સંખ્યા ઘટીને ૭૦ વર ઇ હન અટકી ગીયેલ આહા. આવતા ૨૦ થી ૨૫ વરીસમાં તે પણ નાશ પામતી. યે બધે આદિવાસીને ભાષા આહાત - હન તેલા મારી ટાકવામાં આનેલ આહાત.

જે ભાષાજ નીં રહુની તે તે ભાષામાં રહનેલ ગાનાં, ગોઠી કેવી રીતે રહતીલ ? તેમાં રહનેલ ઈતિહાસ હન સંસ્કૃતિની યાદગીરી કેવી રહીલ ? હન ઇ પરિસ્થિતિ આહા તેથી જુને વખતથી ચાલતી આનેલ મુખપાટીની પરંપરા, વનસી વિદ્યાની પરંપરા બીહરી હુયે ત જાહા. તી બને તુલી જલ્દી તુટી પડે તે માટે બધાં ગીધડાને જીસા ટાંપીને બીસનેલ આહાત. આદિવાસી ભાષાલા નાશ કરીને તેહીં 'પ્રગતિ'નાં નાંવ દીધેલ આહા. ઓ સુધારા આહા કા કુધારા ?

છેલ્લા ૭૦ થી ૮૦ વરસામાં ભારતભરમાં કારખાનાં આનાંત. તે હારીંહારીં શહેરીકરણ આનાં. શાહરામાં ધૂળ, ધુમાડાને કારણે શાહરાનાં હવા પાણી ગંદા હુઇ ગેંત. શરૂઆતમાં શાહરાને લોકાલા ઈં ગમે તાં, તઠે કામ કરુલા મઝા પડે તી. શિક્ષણના પ્રકાર પણ તઠે કામ કરી શકત તીસાં માનસાં તીયેર કરુલાના હતા. તઠલા હવાપાણીની ખરાબીથી થતા રોગની સારવાર માટે દાકતરીવિદ્યા સુધરત ગી, પણ ધીરેધીરે લોકાલા એનાં તકલાદીપણાંની ખબર પડત ગીં. આતાં દરેક શાહરામાસુન કારખાનાં હટાવુલાની ચાલ ચાલતાં હાંત.

શાહરાને લોકાલા કારખાનાના લાભ ત જોઈતા હાત પણ હારીંહારીં તેહલા હવા પાણી પણ બેસ જોઈતાં હાંત. તેથી તે લોક હવે બધાં કારખાનાં આદિવાસી વિસ્તારમાં ખોલાયત તીસા પ્રયત્ન કરતા હાત. આદિવાસી વિસ્તારની જમીનમાંથી ખોદકામ કરી તેમાંસુન લોખંડ વગેરે ખની કાહડુલા કારખાનાં બિહાર હન મધ્યપ્રદેશના આદિવાસી વિસ્તારમાં ખોલવામાં આનાંત પણ તેમાં તઠલે લોકાલા માત્ર વેઠીયા જીસાં મજુરીનાં કામ જ દેવામાં આનાં. તઠલે બાયકાલા શિનાળકી કરુલા બળજબરી કરવામાં આનેલ હતી. દુસરે વિસ્તારમાં પણ ઇ જ પરિસ્થિતિ ઊભી હુયે તીસી પરિસ્થિતિ એ તીસાં લાગેહે. એટલે જમીન, જંગલ, ભાષા ગુમાવી બીસનેલ આદિવાસીલા આતાં હવા પાણી પણ ગુમાવી દેવલાના વારા ઇલે. પાછાં નવે શરુ

હુયનેલ કારખાનામાં સાહેબ તરીકે ત દુસરે દેશમાંસુન આનેલ માનસાલા જ કામ સોંપવામાં ઇલ. આદિવાસીલા પટાવાળા કા મજુર જીસી જાગાવર જેમતેમ રાખવામાં ઇલ.

જેલા 'રખડતી જાતિ' આખવામાં યેહે તેહની ત પરિસ્થિતિ એથી પણ ભયાનક આહા. જે જાતીને લોકાંહી અંગ્રેજોના વિરોધ કીયેલ હતા તે લોકાલા 'ગુનેગાર જાતિ' નીં વળખ દીધી. ઇ.સ. ૧૯૫૨માં ભારત સરકારની તેહલા રખડતી જાતી જાહેર કી. તેમાં ભામટા, ટકારી, છારા, મધ્યપ્રદેશના ભીલ, કંજાર, વડર જીસી લગભગ ૨૦૦ જાતી આહાત. તેહલા ખેતી નીં આવડ. તેહમાં શિક્ષણ નીં મીળ તેથી શિક્ષણ દ્વારા જીં કામ જડે તીં જડુલા પણ કોઇ શક્યતા નીં મીળ. પોલીસ તેહવર ઘોઘી સુધી જીવ ઈજા તાંવ લગી બળજબરી કરતે હેત. પોલીસ તેહલા દારુ ગાળુલા, ચોરી કરુલા કામ સોંપહેં, નીં માનત ત તેહવર ખોટાખોટા કેસ કરવામાં યેતા હાત. માગુન તેહની ધરપકડ કરી, તેહવર દાવા માંડી પોલીસ નોકરીમાં બરકત મેળવતા હાત. પોલીસ કોટડીમાં તેહવર હન તેહને બાયકાવર જીસી બળજબરી કરવામાં યેહે તેની ગોઠ બોલતાં પણ શરમ યેહે.

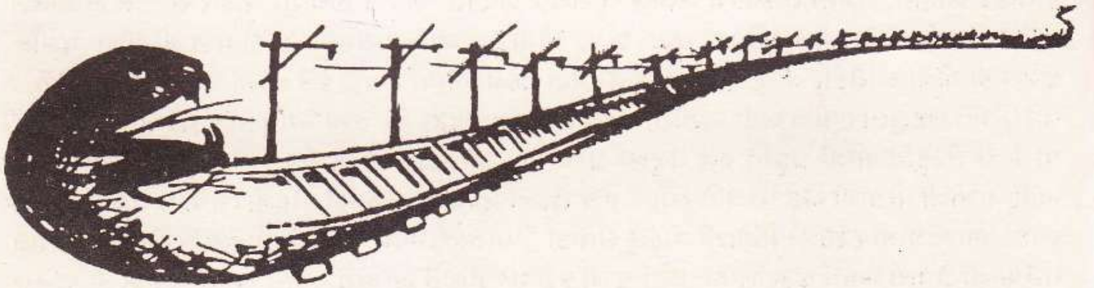
ઇ બધી પરિસ્થિતિ માટે જવાબદાર કુન ? માત્ર સરકારી પૈસાથી એ પ્રશ્નના ઉકેલ ત યેવલા નીં મીળ. કા પરિસ્થિતિ બદલાયુલા નીં મીળ. દેશની ૧૧ કરોડ આદિવાસી હન ૬ કરોડ રખડતી જાતીને લોકાલા સરકાર કુલાક પૈસા દી શકીલ ? ઇસા હીં ભારત સરકાર દેવાદાર આહા. દુસરે દેશમાંસુન કરજ લી હન જેમતેમ પુરાં હુયેં હેં. સરકારી પૈસા જડતા તેમાંસુન મોટા ભાગના પૈસા ત અધિકારી-કર્મચારીને ગજવામાં જાતા હાત. આદિવાસીનાં કામ ત લાંચ હોપવા વગર નીં હુઇ. અમુક કિસ્સામાં ત તે લાંચના પ્રમાણ જડવા પાત્ર સહાયની અડધી રકમ કરતાં પણ વધારે રહેં હેં. ઇસી મદદથી આદિવાસીની પ્રગતિ કોઇ દિસ નીં હુયુની, તી ગોઠ દેખીતી આહા.

જહેં જહેં આદિવાસીના વિકસીત સમાજ હારીં ઝગડાકા વિવાદ હુયેં હેં તેમાં આદિવાસીને હિતમાં ચુકાદા યેવલા કોઇ શક્યતા નીં રહેં, કારણ મુખ્ય સમાજ પાખે ત પૈસા આહાત, વિમાન, રેલ્વે, મોટરગાડી, હથિયાર આહાત. તંત્રમાં તે સાહેબ બનીને બીસનેલ આહાત. એક જ હથિયાર વાહાર સેં દોન સેં માનસાં મરી શકત તીસાં તેહાપાખ હથિયાર રહતાં હાંત. એમાંસુન આદિવાસીપાખ કાંહી પણ નીં મીળ. જમીન, જંગલ કા એના અધિકાર નીં મીળેં. ઉલાંજ નીં પણ તેહની ભાષા સમજી શકેં તીસાં પણ કોઈ નીં મીળેં. ઇ પરિસ્થિતિ બદલુલા હવી ત આદિવાસીલા અન્ય સમાજના શાસ્ત્ર હન શસ્ત્ર સમજુલા જરૂરી આહા. હારીંહારીં પોતાની સંસ્કૃતિ માની પ્રકૃતિ હન મનુષ્ય પ્રત્યેયની લાગણી પણ સાચવુલા જરૂરી આહા. વિચારુની આદિવાસીની પોતાની એક પદ્ધતિ આહા. ઇ જ તેહનાં મુખ્ય શસ્ત્ર આહા. તેહની ભાષા જ તેહનાં માધ્યમ આહા. ભારતમાના દરેક આદિવાસી ગોહલે બાયકો "પોતાની ભાષા સાચવી રાખુલા" એલા જ પોતાના ધર્મ માની લેવની આતાં જરૂર આહા. ઇસાં જ નીં કરી શકજોંન તેં આપલાં વડલાં આપાલા માફ નીં કરનાર. એક વખતે તેં જંગલના રાજા હતાંત. તેહની આજની પીઢી દુસરે લોકાંના ગુલામ બની રહતેં, તીં તેહલા કદી નીં ગમુનાં.

આદિવાસીને સદનસીબથી ભારતના આદિવાસી માટે નવા કાયદા આનેલ આહા. યે કાયદા વિશે વિગતે એ અકમાં દુસરે જાગાવર માહિતી દીધેલ આહા. તો કાયદા સમજી લેવલા હન તેના હેતુ સફળ હુયેં તે માટે પ્રયત્ન કરુલા આપલા બધાનાં કર્તવ્ય આહા. ઇતિહાસનીં આપણા ઇ છેલ્લી તક દીધેલ આહા. તેના ઉપયોગ કરી લેવલા જરૂરી આહા.

તુમાંમાસુન જે પણ સુશિક્ષિત આહાત, તેહલા માંની એક જ પ્રાર્થના - જંગલ ગેં, રાજ ગેં, વનસી ગી, પાણી ગેંત, આતાં તુંમી તુંમની ભાષા બચાવી લે. હવાપાણી સાચવી લે, નીં તેં તીં પણ હાથમાંથી સરકી જાલ. આદિવાસી સસ્કૃતિ માટે અભિમાન રાખા. નીહીં તેં તી પણ નીં ટકુની. દુસરે સમાજનાં અનુકરણ નકો કરશેલ. પોતાની જાતની વળખ સાચવી રાખા. ઇ રહીલ ત આપલે એક નવી જ પરિસ્થિતિ સર્જી શકું.

પાછલે વરીસ નગીન રાઠવા હન મનીષા વારીયાની મીળીને ''તેજગઢનાં ગીતો'' નાંવનાં ચોપડાં તીયેર કરેલ હતાં. તેના પ્રકાશન સમયે છોટાઉદેપુર મત વિસ્તારનાં સંસદસભ્ય શ્રી નારણભાઈ રાઠવા, વિધાનસભાના સભ્ય શ્રી સુખરામભાઈ રાઠવા, મરાઠી લેખક શ્રી લક્ષ્મણ ગાયકવાડ, શ્રી લક્ષ્મણ માને, વગેરે હાજર હતાત. તઠે તેજગઢના દોનથી તીન હજાર લોક હાજર હતાત. તે પછી જયારે પણ વિદ્યાર્થી કા અન્ય મહેમાન તેજગઢની મુલાકાતે ગીયલં તાહાં મનીષા હન નગીનની તેહલા તેજગઢનાં ગાનાં લાવાડલ. ઓરસંગ નઈને કિનારે યેં ગાનાં સેંકડો વરીસ હુન લાવાય તાહાંત. રાણી કાજલની પણ એમાંસુન અમુક ગાનાં આયકેલ હવાંત. રાણી તેજલના રાજમાં શન વખતે ગાનાંના અવાજ ઉઠનાવાત. આજ તે ગાનાં ચોપડીમાં અક્ષરના દેહ ધરી ચુકનેલ આહાત. ઓરસંગના કિનારે તેના અવાજ ફીરી ફીરી ઉઠતીલ. એકાદ પુનમની રાતનાં રાઠવા આદિવાસીના ટીમલી નાચ વખતે એમાંસલાં ગાનાં લાવવામાં યેતી. તાહાં તેહના જંગલના રાજા રહી ચુકલ તે વડલાં વાદળામાંસુન હેરતીલ, કા ક્મસે કમ આપલી ભાષા, આપલા નાચ હન આપલાં ગાનાં ત ટકી રહનાં હાંત. તેહના આનંદ ઓરસંગ નઈના પ્રવાહ હારીં ચાંદનીમાં જાલ, ભાષા કેન્દ્રનાં ઈં જ સ્વપ્ન આહા.

આદિવાસીસાઠી નવા કાયદા

સંકલિત

૧૯૯૬ ના કાયદા ક્રમાંક ૪૦ (Extension to the Scheduled Areas) યો આદિવાસીસા ગ્રામપંચાયતો માથલા અધિકાર અંગેના આહા. લોકસભામાં મંજુરી મીળની માગુન દોન વરીસના વખતમાં યો કાયદા વિવિધ રાજ્યસાહલા મંજુરીસાઠી દવાડા. ૨૪ ડિસેમ્બર ૧૯૯૮ ના રોજ યો કાયદા ભારતને અખેજ આદિવાસી વિસ્તારલા લાગુ પડીલ઼.

૧. **કાયદાના શીર્ષક :** પંચાયતસાઠી સગવડ (પંચાયતના અધિકાર)

૨. **વ્યાખ્યા :** યે કાયદામાં વાપરેલ આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તાર યી સંજ્ઞા સંવિધાનની કલમ ૨૪૪ પેટાકલમ ૧ ને અર્થમાં વાપરેલ આહા.

૩. સંવિધાનના નવમા વિભાગમાં ગ્રામ પંચાંયતસાઠી જી જોગવાઈ દીયેલ આહાત. તે અખેજ યે નવીન કાયદા મુજબ આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તારસાહલા લાગુ પડતીલ. તે મુજબ રાજ્યસ્તરના વિવિધ મંડળ, સંવિધાનના નવમા પેટા વિભાગમાં દિયેલ અધિકાર છતાંય, યે કાયદામાં પુડલી બાબતમાં ફેરફાર કરી શકાય જ઼ નીહીં.

એ. પંચાયત સાહલા ઘડાયજેલ રાજ્ય સ્તરના નવા કાયદા, જે તે સમાજના પરંપરાગત કાયદા, સામાજિક અન ધાર્મિક રિવાજ, તેમજ સામુહિક સાધન સંપત્તિને વ્યવસ્થાની પરંપરાગત પદ્ધતિસે હારી મેળ઼ ખાઈલ઼.

બી. ગાંવના મતલબ સામાન્યતઃ પદર઼ની પરંપરાગત રિવાજલા અનુસરી હન કામકાજ સંભાળતા સમુહની કા સમાજની વસાહત અથવા વસાહતસા સમુહ કા જૂથ ઈસાં લેવાયજીલ.

સી. દરેક ગાંવની પદરની ગ્રામ સભા રહીલ. તે સભ્યના નાંવ તે ગાંવની મતદાર યાદીમાં રહુલા જરૂરી આહા.

ડી. દરેક ગ્રામસભાલા પદરને સમાજના રીતરિવાજ, સાંસ્કૃતિક અસ્મિતા, સામુહિક સાધન સંપત્તિ અન ન્યાય વિષયક પરંપરાગત પદ્ધતિલા સંભાળુલા અન જતન કરુના અધિકાર રહીલ.

ઈ. સામાજિક અન આર્થિક ઉન્નતિ સાઠી દરેક યોજના, કાર્યક્રમ કા પ્રકલ્પ સાઠી, ગ્રામ પંચાયત દ્વારા તીસાં અમલીકરણ હાથ ઘરુલા યે તે પૂડ ગ્રામસભાની મંજુરી લેવાયજીલ. તીસાંજ ગરીબી નિવારણ અથવા તીસી અન્ય યોજના સાઠી લાભાર્થીસી પસંદગી કરુની જવાબદારી

ગ્રામ સભાની રહીલ.

એફ. વરલા મુદ્દા (ઈ) માં દાખવેલ યોજનાઓ, કાર્યક્રમ કા પ્રકલ્પ સાઠી નક્કી હુયેલ નાણાંકીય સગવડના યોગ્ય વપરાશના પ્રમાણપત્ર ગ્રામસભા પાસુન ગ્રામપંચાયતલા મેળવુલા રહીલ.

જી. સંવિધાનને નવમે વિભાગલા અનુસરીહન, આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તારમાંની અનામત બેઠકો ધરાવતી દરેક પંચાયતના અનામત બેઠકના પ્રમાણ જે તે પંચાયત વિસ્તારની અલગ અલગ સમાજના પરસ્પર પ્રમાણ બરાબર રહીલ.

: પણ, અનુસુચિત જનજાતિ સાઠી અનામત બેઠકની સંખ્યા અડધાથી ઓછી ની રહે.

: તીસાંજ, દરેક સ્તરવર પંચાયત પ્રમુખની જાગા માત્ર અનુસૂચિત જનજાતિ સાઠીજ અનામત રહીલ.

એચ. પંચાયતમાં જેનાં પ્રતિનિધિત્વ હુયેલ ની હવાં તીસી અનુસૂચિત જનજાતિને વ્યક્તિ સાહલા રાજ્ય સરકાર વિભાગીય જિલ્લા કક્ષાવર પંચાયતમાં નિયુકત કરી શકીલ. : જો કે, યે રીતિ નિયુકત હુયેલ સભ્યોની સંખ્યા પંચાયતમાં ચૂંટાયજી ઇયેલ કુલ સભ્યોની સંખ્યાના એકદશાંશ કરતાં વધુ નીં રહી શકે.

આઈ. વિકાસ યોજનાસાઠી જમીન સંપાદન કરતા પિહલા, તીસાં જ આવી યોજનાસાં અસરગ્રસ્તસાં પુનર્વસવાટના આયોજન પૂડ યોગ્ય સ્તરની પંચાયતો અથવા ગ્રામસભા હારી વિચારણા કરાયજીલ. યે યોજનાંસાં આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તારસાઠી આયોજન અન સૂત્રસંચાલન રાજ્ય સ્તરલાજ કરાયજીલ.

જે. આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તારમાં સામાન્ય જલસ્રોતના નિયોજન અન વ્યવસ્થાપન યોગ્ય તે સ્તરની પંચાયતલા સોપાયજીલ.

કે. આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તારમાં સામાન્ય ખનિજસાઠી ખાણઉદ્યોગલા ભાડાપત્ર અથવા પરવાના દેતાં પૂડે યોગ્ય તે સ્તરની ગ્રામસભા કા પંચાયતની કરેલ સૂચના વિચારમાં લેવલા અનિવાર્ય રહીલ.

એલ. સામાન્ય ખનિજોના ઉત્પાદન સાઠીના અધિકાર હરાજી દ્વારા દેવલા સાઠી સવલત દેતા પૂડે પન યોગ્ય તે સ્તરની ગ્રામસભા કા પંચાયતસીં સાંગેલ સૂચના વિચારમાં લેવલા અનિવાર્ય રહીલ.

એમ. આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તારમાંથલી પંચાયતસાહલા સ્વશાસનની સંસ્થાના દરજ્જા દેતાં અધિકાર અન સત્તા દેતી વખત, યોગ્ય તે સ્તરની પંચાયતો અન ગ્રામસભાલા નીચે જણાવેલ અધિકાર મીળી રહતીલ તેની કાળજી રાજ્ય સરકારલા લેવલા રહીલ.

(૧) નશાના દ્રવ્ય વેચુલા અન વપરાશના નિયમન કરુના અથવા તેના વર પ્રતિબંધ ટાકુના કા બંદી ફરમાનના અધિકાર.

(૨) સામાન્ય વન્ય સંપત્તિવરના અધિકાર.

(૩) આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તારમાથલી જમીનના હસ્તાંતરણ થાંભવુલા સાઠી અન ગેરકાયદેસર રીતિ હુયેલ ઇસાં હસ્તાંતરણ વર યોગ્ય કાર્યવાહી કરી હન તીં હસ્તાંતરણ રદ કરુના અધિકાર.

(૪) કને હી નાંવ વર ચાલતા ગાંવના હાટે કા બજારના વ્યવસ્થાપન કરુના અધિકાર.

(૫) અનુસૂચિત જનજાતિસે હારી સાવકારીને વ્યવહારવર નિયંત્રણ થવુના અધિકાર.

(૬) સામાજિક ક્ષેત્રમાં કામ કરતી દરેક પ્રકારની સંસ્થાસાહવર અન સંસ્થાચાલવનાર વર નિયંત્રણ રાખુના અધિકાર.

(૭) Tribal Subplan હારી સ્થાનિક સ્તરવર ચાલતી સઘળી યોજના અન તે સાઠી ફાળવેલ સાધન સંપત્તિવર નિયંત્રણ રાખુના અધિકાર

એન. પંચાયત સાહલા સ્વશાસનની સંસ્થાના દરજ્જા દેવના રાજ્ય સ્તરવરના કાયદામાં જ ઈસી જોગવાઈ કરેલ રહીલ, જેથી વરલે સ્તરની પંચાયતો નીચેની સ્તરની પંચાયતો કા ગ્રામસભાના અધિકાર અન સત્તા રદ કરી શકે નીહીં.

ઓ. આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તારમાથલી જિલ્લા પંચાયતોની કાર્યપ્રણાલીના આયોજન કરતી વખત જ રાજ્ય સ્તરના કાયદામાં સંવિધાનને છઠ્ઠા પરિશિષ્ટમાંથલી વ્યવસ્થા જાળવી રાખાયજીલ.

આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તારમાં પંચાયત કાયદાનાં ભાવિ :

વર જણાવેલ કાયદાની જોગવાઈઓ અમલમાં યે તે પૂડ સંવિધાન મુજબ એ જોગવાઈલા ભારતને રાષ્ટ્રપતિની સંમત્તિ મિળેલ જરૂરી આહા. તે માગુન, ભવિષ્યમાં ભારતને લોકસભામાં આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તારસાઠી નવા કાયદા ઘડુલા યે તઠે સુધી, યે જ જોગવાઈ અમલમાં રહીલ. રાષ્ટ્રપતિની પરવાનગી મીળીલ તે તારીખ ઘર અસ્તિત્વમાં હવી તી દરેક ગ્રામપંચાયતલા યો કાયદા બંધનકારક રહીલ. તે માગુન પન, જો એખાદ રાજ્યમાં રાજ્ય સરકાર કડુન પંચાયતસે વિસ્તારમાં ફેરફાર કરુલા યીલ તરી પન તે પંચાયત ક્ષેત્રમાં યો કાયદા અમલમાં રહીલ. યેના અર્થ યો કાય, ૨૪ ડિસેમ્બર, ૧૯૯૮નાંરોજ ભારતને અખેજ રાજ્યસાહમાં જે પન વિસ્તાર આરક્ષિત આદિવાસી વિસ્તારો તરીકે અસ્તિત્વમાં હવાત તે વિસ્તાર સાહમાં આદિવાસીસા સ્વશાસન અબાધિત રહીલ. તે માગુન, લોકસભામાં પૂર્ણ બહુમતી દ્વારા સંવિધાનને નવમે પરિશિષ્ટમાં ફેરફાર કર્યા વગર કનીહી રાજ્ય સરકાર હોડાંજ નીહીં પન કેન્દ્ર સરકાર સુધ્ધાં, યો સ્વશાસનના અધિકાર છીનવી શકે નીહીં.

ગુજરાત રાજ્યની સરકારનીં યો કાયદા મંજુર કરેલ આહા હન તે 'ગુજરાત સરકારનું ગેઝેટ' માં યે રીતે છપાયનેલ આહા.

વૈધાનિક અને સંસદીય બાબતોનો વિભાગ, સચિવાલય, ગાંધીનગર

તારીખઃ ૨૦મી ડિસેમ્બર, ૧૯૯૭.

તારીખ ૨૦મી ડિસેમ્બર, ૧૯૯૭ના ગુજરાત રાજપત્ર, ભાગ-૪ (અસાધારણ)માં અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા સન ૧૯૯૭ના ગુજરાત વટહુકમ ક્રમાંક ૧૩નો ગુજરાતી અનુવાદ આથી સર્વે લોકોની જાણ સારું પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

આઈ. જી. શિકારી,
સરકારના નાયબ સચિવ

પંચાયત ગ્રામ ગૃહનિર્માણ અને ગ્રામ વિકાસ વિભાગ, સચિવાલય, ગાંધીનગર

તારીખ ૨૦મી ડિસેમ્બર, ૧૯૯૭.

સન ૧૯૯૭ નો ગુજરાત વટહુકમ ક્રમાંક : ૧૩.
ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ, ૧૯૯૩ વધુ સુધારવા બાબત વટહુકમ.

ગુજરાત રાજયની વિધાનસભાનું સત્ર ચાલુ નથી; સન ૧૯૯૩ નો અને ગુજરાતના રાજયપાલને એવી ખાતરી થઇ છે કે ગુજરાત પંચાયત ગુજરાતનો અધિનિયમ, ૧૯૯૩ સુધારવા માટે તાત્કાલિક પગલાં લેવાનું તેમને જરુરી બનાવે ૧૮મો તેવા સંજોગો પ્રવર્તે છે. તેથી હવે, ભારતના સંવિધાનની કલમ ૨૧૩ ના ખંડ (૧) થી મળેલી સત્તાની રૂએ, ગુજરાતના રાજ્યપાલ. આથી નીચેનો વટહુકમ કરીને પ્રસિધ્ધ કરેછે :-

૧. **ટૂંકી સંજ્ઞા અને આરંભ :**
(૧) આ વટહુકમ, ગુજરાત પંચાયત (સુધારા) વટહુકમ ૧૯૯૭ કહેવાશે.
(૨) તે તરતજ અમલમાં આવશે.

૨. **સન ૧૯૯૩નો ગુજરાતનો ૧૮મો અધિનિયમ હંગામી રીતે સુધારવા બાબત :**
આ વટહુકમ ના અમલની મુદત દરમિયાન, ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ, ૧૯૯૩ (જેનો આમાં હવે પછી 'મુખ્ય અધિનિયમ' તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે તે) કલમ ૩ અને ૪ માં નિર્દિષ્ટ કરેલા સુધારાને અધીન રહીને અમલમાં આવશે.

૩. **સન ૧૯૯૩ના ગુજરાતના ૧૮મા અધિનિયમમાં કલમો ૨૭૮-ક અને ૨૭૮ કક દાખલ કરવા બાબત :** મુખ્ય અધિનિયમમાં, કલમ ૨૭૮ પછી, નીચેની કલમો દાખલ કરવી:-

૨૭૮ ક : આ અધિનિયમ, ભારતના સંવિધાનની કલમ ૨૭૮ના ખંડ (૧) માં ઉલ્લેખેલ રાજયના અનુસૂચિત વિસ્તારોને, અનુસૂચિ ૪ માં નિર્દિષ્ટ કરેલા ફેરફારોને આધીન રહીને લાગુ પડશે.

૨૭૮ ક ક : અનુસુચિ ૫ માં નિર્દિષ્ટ કરેલા અધિનિયમ, ભારતના સંવિધાનની કલમ ૨૪૪ના ખંડ (૧) માં ઉલ્લેખેલ રાજયના અનુસૂચિત વિસ્તારોને લાગુ પાડતી વખતે, ચોથી કોલમમાં દર્શાવિલ પ્રમાણમાં સુધારવા જોઈશે.''

૪. **સન ૧૯૯૩ના ૧૮મા અધિનિયમમાં નવી અનુસૂચિ ૪ અને ૫ દાખલ કરવા બાબત :** મુખ્ય અધિનિયમમાં, અનુસૂચિ ૩ પછી, નીચેની અનુસૂચિઓ ઉમેરવી.

અનુસૂચિ ૪

(જુઓ કલમ ૨૭૮ક)

(જે ફેરફારોને અધીન રહીને આ અધિનિયમ, રાજયના અનુસૂચિત વિસ્તારોને લાગુ પડશે તે ફેરફારો)

૧. કલમ ૨માં ખંડ (૧૯) પછી નીચેનો ખંડ દાખલ કરવો :-
(૧૯ક) 'અનુસૂચિત વિસ્તાર' એટલે ભારતના સંવિધાનની કલમ ૨૪૪ના ખંડ (૧) માં ઉલ્લેખેલ રાજયના અનુસૂચિત વિસ્તારો.

૨. કલમ ૪ ને બદલે, નીચેની કલમ મુકવી :-
૪ (૧) : આ અધિનિયમથી અથવા તે હેઠળ જોગવાઈ કરી હોય તેવા કાર્યો કરવા માટે, ગામ માટે ગ્રામ સભા હોવી જોઈએ.

(૨) તે ગામના મતદાર વિભાગોના મતદારોની યાદીમાં જેમના નામો સમાવિષ્ટ કર્યા હોય તેવી વ્યક્તિઓની તે બનશે.

(૩) ગ્રામ સભા નીચેના વધારાના કાર્યો કરશે :

(ક) ગ્રામ સભાએ, ગામના રહેવાસીઓની પ્રણાલીઓ અને રિવાજો, તેમની સાંસ્કૃતિક ઓળખ, સામુહિક સાધનો અને તકરારની પતાવટની રૂઢિગત રીત સાચવી રાખવાનો અને જાળવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

(ખ) ગ્રામ સભાએ :

(૧) સામાજિક અને આર્થિક વિકાસ માટેની યોજનાઓ, કાર્યક્રમો અને પરિયોજનાઓનો ગ્રામ પંચાયત અમલ હાથ ધરે તે પહેલાં એવી યોજનાઓ, કાર્યક્રમો અને પરિયોજનાઓ મંજૂર કરવી જોઈએ.

(૨) ગામમાં ગરીબી નિવારણ અને બીજા કાર્યક્રમો હેઠળ હિતાધિકારી તરીકે વ્યક્તિઓની ઓળખ અથવા પસંદગી માટે તે જવાબદાર રહેશે.

૩. કલમ ૭માં પેટા કલમ (૧) માં નીચેનો પરંતુક ઉમેરવો :-
પરંતુ અનુસુચિત વિસ્તારમાંના સ્થાનિક વિસ્તારના સંબંધમાં ભલામણ કરતી વખતે એવી ખાતરી કરવી જોઈએ કે તે સ્થાનિક વિસ્તાર સામાન્ય રીતે રહેવાસી અથવા રહેવાસીઓનો સમુહ અથવા નાના ગામ અથવા નાના ગામોના સમુહનો બનેલો છે, અને પ્રણાલીઓ અને રિવાજો અનુસાર પોતાના કામકાજની વ્યવસ્થા કરેછે.

૪. કલમ ૯માં, પેટા કલમ (૫)માં, ખંડ (ક)માં, પેટા-ખંડ (૧) પછી, નીચેનો પેટા ખંડ દાખલ કરવો :
(૧ક) સમગ્ર સ્થાનિક વિસ્તાર કોઈપણ અનુસૂચિત વિસ્તારનો બનેલો હોય તેવી ગ્રામ પંચાયતની બાબતમાં, પેટા-ખંડ (૧) હેઠળ અનુસૂચિત આદિજાતિઓમાટે અનામત રાખેલી બેઠકોની સંખ્યા એવી રીતે વધારવી જોઇશે કે, જેથી કરીને આવી સંખ્યા, ગ્રામ પંચાયતમાંની બેઠકોની કુલ સંખ્યાના અડધા કરતાં ઓછી થાય નહીં.

૫. કલમ ૧૦ માં, પેટા-કલમ (૫)માં, ખંડ (ક)માં, પેટા-ખંડ (૧) પછી, નીચેનો પેટા -ખંડ દાખલ કરવો :-
(૧-એ) સમગ્ર સ્થાનિક વિસ્તાર કોઈપણ અનુસૂચિત વિસ્તારોનો બનેલો હોય તેવી તાલુકા પંચાયતની બાબતમાં, ખંડ (૧) હેઠળ અનુસૂચિત આદિજાતિ માટે અનામત રાખેલી બેઠકોની સંખ્યા એવી રીતે વધારવી જોઈશે કે, જેથી કરીને, તાલુકા પંચાયતમાંની બેઠકોની કુલ સંખ્યાના અડધા કરતાં ઓછી થાય નહીં.

૬. કલમ ૧૧માં, પેટા-કલમ (૫)માં, ખંડ (ક)માં, પેટા-ખંડ (૧) પછી, નીચેનો પેટા-ખંડ દાખલ કરવો :-
(૧) સમગ્ર સ્થાનિક વિસ્તાર અનુસૂચિત વિસ્તારોનો બનેલ હોય તેવી જિલ્લા પંચાયતની બાબતમાં,ખંડ (૧) હેઠળ અનુસૂચિત આદિજાતિઓ માટે અનામત રાખેલી બેઠકોની સંખ્યા એવી રીતે વધારવી જોઈશે કે જેથી કરીને તે સંખ્યા, જિલ્લા પંચાયતમાંની બેઠકોમાંની કુલ સંખ્યાના અડધા કરતાં ઓછી થાય નહીં.

૭. કલમ ૧૧ પછી નીચેની કલમ દાખલ કરવી :
૧૧ક. કોઈ કારણોસર ચૂંટણીમાં તાલુકા પંચાયત અથવા જિલ્લા પંચાયત માં અનુસૂચિત આદિજાતિનો કોઇ સભ્ય ચૂંટાય નહીં તો, રાજય સરકાર, ચૂંટાવા માટે યોગ્ય હોય તેવા અનુસૂચિત આદિજાતિના સભ્યોમાંથી તે પંચાયતમાં ચૂંટાયેલા કુલ સભ્યોના એક દશાંશ કરતા વધે નહીં તેટલી સંખ્યાના સભ્યો નિયુકત કરી શકશે.

૮. કલમ ૫૧માં પેટા-કલમ (૨) માં :
(૧) ખંડ (ક)ને બદલે, નીચેનો મજકૂર મૂકવો :-
(ક) રાજયની તમામ ગ્રામ પંચાયતોના સરપંચના હોદ્દા અનુસૂચિત આદિજાતિઓ માટે રાજય સરકારે અનામત રાખવા જોઈશે.
સ્પષ્ટીકરણ :- આ ખંડના હેતુઓ માટે, 'ગ્રામ પંચાયત' એટલે ગ્રામ પંચાયત, જેનો સમગ્ર સ્થાનિક વિસ્તાર અનુસૂચિત વિસ્તારનો બનેલો હોય.''

(૨) ખંડ (ખ) માં --
(ક) પેટા-કલમ (૧) માં, ''અને'' શબ્દ કમી કરવો.
(ખ) પેટા-ખંડ (૨) કમી કરવો.

૯. કલમ ૬૩માં પેટા-કલમ (૨) માં --
(૧) ખંડ (ક)ને બદલે નીચેનો મજકૂર મૂકવો :-
(ક) રાજયની તમામ તાલુકા પંચાયતના પ્રમુખના તમામ હોદ્દા અનુસૂચિત આદિજાતિ માટે રાજય સરકારે અનામત રાખવા જોઈશે.
સ્પષ્ટીકરણ :- આ ખંડના હેતુઓ માટે 'તાલુકા પંચાયત' એટલે તાલુકા પંચાયત, જેનો સમગ્ર સ્થાનિક વિસ્તાર અનુસૂચિત વિસ્તારનો બનેલો હોય.''

(૨) ખંડ (ખ) માં --
(ક) પેટા-કલમ (૧) માં 'અને' શબ્દ કમી કરવો.
(ખ) પેટા-ખંડ (૨) કમી કરવો.

૧૦. કલમ ૭૭માં, પેટા-કલમ (૨) માં --
(૧) ખંડ (ક) ને બદલે નીચેનો મજકૂર મૂકવો :-
(ક) રાજયની તમામ જિલ્લા પંચાયતના પ્રમુખના હોદ્દા અનુસૂચિત આદિજાતિ માટે રાજય સરકારે અનામત રાખવા જોઈશે.
સ્પષ્ટીકરણ :-આ ખંડના હેતુઓ માટે 'જિલ્લા પંચાયત' એટલે જિલ્લા પંચાયત, જેનો સમગ્ર સ્થાનિક વિસ્તાર અનુસૂચિત વિસ્તારનો બનેલો હોય.''
(૨) ખંડ (ખ) માં --
(ક) પેટા-કલમ (૧)માં 'અને' શબ્દ કમી કરવો.
(ખ) પેટા-ખંડ (૨) કમી કરવો.

૧૧. કલમ ૧૦૮ માં, પેટા-કલમ (૪) પછી, નીચેની પેટા-કલમ ઉમેરવી --

(૫) (ક) આ અધિનિયમના હેતુઓ માટે, તે ગામની હકૂમતમાં આવેલ હોય તેવા વન વિસ્તારમાંથી મળી આવેલ ગૌણ વન પેદાશ ગ્રામ પંચાયતમાં નિહિત થશે.
(ખ) ખંડ (ક) હેઠળ ગ્રામ પંચાયતમાં ઉપજ નિહિત થાય તે છતાં ગુજરાત ગૌણ વન પેદાશ વ્યાપાર રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમ, ૧૯૭૯ની જોગવાઈઓ ગૌણ વન પેદાશને લાગુ પડવાનું ચાલુ રહેશે.
(ગ) ગૌણ વન પેદાશની વેચાણ ઉપજ ગામના ફંડમાં ભરવી જોઈશે અને તે તેનો ભાગ બનશે.
(ઘ) ખંડ (ક)માંના કોઇપણ મજકૂરનો અર્થ ખંડ (ક)માં ઉલ્લેખેલ વન વિસ્તારની જમીન ગ્રામ પંચાયતમાં નિહિત થાય છે તેવો કરી શકાશે નહિં.

સ્પષ્ટીકરણઃ આ પેટા-કલમના હેતુઓ માટે ''ગૌણ વન પેદાશ'' એ શબ્દપ્રયોગનો અર્થ ગુજરાત ગૌણ વન પેદાશ વ્યાપાર રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમ, ૧૯૭૯ની કલમ ૨ના ખંડ (૯)માં તેનો જે અર્થ આપ્યો છે તે જ થશે.

૧૨. કલમ ૧૧૨માં, પેટા-કલમ (૧) પછી, નીચેની પેટા-કલમ દાખલ કરવી :-
(૧ક) પંચાયતે, કલમ ૪ની પેટા-કલમ (૩)ના ખંડ (ખ)ના પેટા-ખંડ (૧) માં ઉલ્લેખેલ યોજનાઓ, કાર્યક્રમો અને પરિયોજનાઓ માટે પંચાયત દ્વારા ફંડના ઉપયોગ માટેનું પ્રમાણપત્ર ગ્રામસભા પાસેથી મેળવવું જોઇશે.

૧૩. કલમ ૧૩૨ પછી નીચેની કલમ ઉમેરવી :-
૧૩૨ ક. તાલુકા પંચાયત સાથે -
(ક) કોઇપણ વિકાસ પરિયોજના માટે તાલુકામાં આવેલી કોઇ પણ જમીનનું જમીન સંપાદન અધિનિયમ ૧૮૯૪ હેઠળ સંપાદન કરતાં પહેલાં -
(ખ) આવી પરિયોજનાથી અસર પામેલી વ્યાક્તિઓના પુનઃ સ્થાપન અથવા પુનર્વસવાટ કરતાં પહેલાં -
વિચાર વિનિમય કરવો જોઇશે.

૧૪. અનુસૂચિ ૧માં --
(૧) નોંધ ૧ માં, પેટા-નોંધ (ટ) પછી, નીચેની નવી પેટા-નોંધ ઉમેરવી :-
(ટ-ક) કેફી પદાર્થોના વેચાણ અને વપરાશ ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવા અને તેનું નિયમન અથવા નિયંત્રણ કરવા બાબત.
(૨) નોંધ ૭માં, પેટા-નોંધ (ડ) પછી નીચેની નવી પેટા-નોંધ ઉમેરવી :-
(ડ-૧) જળ સંસ્થાઓનું આયોજન અને વ્યવસ્થાપન બાબત
(૩) નોંધ ૧૦ પછી, નીચેની નોંધ ઉમેરવી :-
૧૧. સામાજિક ક્ષેત્રના કાર્યક્રમમાં, તમામ સામાજિક ક્ષેત્રોમાંની સંસ્થાઓ અને કર્મચારીઓ ઉપર નિયંત્રણ કરવાની સત્તા બાબત.

૧૫. અનૂસૂચિ ૨ માં, ભાગ ૧માં, નોંધ ૫માં, પેટા-નોંધ (ઘ)પછી, નીચેની નવી પેટા-નોંધ ઉમેરવીઃ-

(ચ) સ્થાનિક યોજનાઓ અને આદિજાતિ પેટા-યોજનાઓ સહિત આવી યોજનાઓના સાધનો ઉપર નિયંત્રણ.

અનુસૂચિ-૫
સુધારેલા અધિનિયમો
(જુઓ કલમ ૨૭૮ કક)

વર્ષ	ક્રમાંક	ટૂંકી સંજ્ઞા	કેટલે સુધી સુધાર્યો
૧	૨	૩	૪
૧૮૭૯	સન ૧૮૭૯નો મુંબઈનો ૫મો	મુંબઈ જમીન મહેસૂલ અધિનિયમ ૧૮૭૯	કલમ ૭૩ કક માં --- **૧.** પેટા કલમો(૧) અને (૨) માં 'કલેક્ટર' એ શબ્દને બદલે 'જિલ્લા પંચાયત' એ શબ્દો મૂકવા. **૨.** પેટા-કલમ (૩)માં ખંડ (ક) માં (ક)'અન્ય આદિવાસીને' એ શબ્દોને બદલે'કોઈપણ વ્યકિતને' એ શબ્દો મૂકવા. (ખ)'કલેક્ટર'એ શબ્દો જે બે સ્થળે આવે છે તેને બદલે 'જિલ્લાપંચાયત' એ શબ્દો મૂકવા. **૩.** પેટા-કલમ (૪)માં ખંડ (ક) માં 'આ કલમની પેટા કલમ (૧) નું અથવા' શબ્દો, કૌંસ, અને આંકડા કમી કરવા. **૪.** સ્પષ્ટીકરણમાં, ખંડ (૧) પહેલાં નીચેનો ખંડ દાખલ કરવોઃ- (૧ક) 'જિલ્લા પંચાયત' એટલે ભારતના સંવિધાનની કલમ ૨૪૪ ના ખંડ (૧)માં ઉલ્લેખ્યા પ્રમાણેના રાજયના કોઈપણ અનુસૂચિત વિસ્તારના બનેલા જિલ્લાની જિલ્લા પંચાયત, જેમાં આદિવાસી કબજો ધરાવતો હોય તે.
૧૯૪૬	સન ૧૯૪૬ નો મુંબઈનો ૩૧મો	મુંબઈનો નાણાંની ધીરધાર કરનારાઓ બાબતનો અધિનિયમ, ૧૯૪૬.	કલમ ૧૭ પછી નીચેનો મજકૂર દાખલ કરવો :-

૧૭૬. કોઈપણ નાણાંની ધીરધાર કરનાર, ભારતના સંવિધાનની કલમ ૨૪૪ના ખંડ (૧)માં ઉલ્લેખ્યા પ્રમાણેના રાજ્યના અનુસૂચિત વિસ્તારમાં રહેતા અનુસૂચિત આદિજાતિના કોઈપણ સભ્યને તે ગામની ગ્રામ પંચાયતની પૂર્વ મંજૂરી સિવાય, કંઈપણ નાણાં ધીરી શકશે નહિ.

નિવેદન

પંચાયતને લગતા ભારતના સંવિધાનના ભાગ ૯ને અનુરૂપ રાજ્યમાં પંચાયતને લગતો કાયદો લાવવા માટે, ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ, ૧૯૯૩ અધિનિયમિત કરવામાં આવ્યો હતો. પંચાયત (અનુસૂચિત વિસ્તારોને લાગુ પાડવા) બાબત અધિનિયમ, ૧૯૯૬ની જોગવાઇઓની કલમ ૩ની રૂએ પંચાયતને લગતી સદરહુ ભાગ ૯ની જોગવાઇઓ, સદરહુ કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૪ માં જોગવાઇ કરેલ અપવાદો અને સુધારા-વધારાને અધીન રહીને, અનુસૂચિત વિસ્તારોને લાગુ પડે છે. રાજ્યમાં એવા કેટલાક વિસ્તારો છે, જે સંવિધાનની પાંચમી અનુસૂચિતના પરિચ્છેદ ૬ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિએ અનુસૂચિત વિસ્તારો તરીકે જાહેર કર્યા છે. કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૫થી પંચાયતને લગતા રાજ્ય અધિનિયમની જોગવાઇઓ, અનુસૂચિત વિસ્તારોને લાગુ પાડ્યા પ્રમાણેના સદરહુ ભાગ ૯ની જોગવાઇઓ સાથે અસંગત થઇ શકે તે છતાં, તેને સન ૧૯૯૭ના ડિસેમ્બર મહિનાની ૨૩મી તારીખ સુધી ચાલુ રાખવા માટે જોગવાઇ કરી છે. તેથી, ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ ૧૯૯૩ને, અનુસૂચિત વિસ્તારોને લાગુ પાડ્યા પ્રમાણેના સદરહુ ભાગ ૯ની જોગવાઇઓને અનુરૂપ રાખવાનું જરૂરી છે.

કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૪થી, યોગ્ય સ્તરે પંચાયતોને અને ગ્રામ સભાને, બીજા કાયદા હેઠળ આવતી અમૂક બાબતોના સંબંધમાં સત્તા આપવાનું રાજ્ય વિધાનમંડળે પણ ફરમાવ્યું છે. તેથી તે બાબતોના સંબંધમાં પંચાયતોને સત્તા આપવાનું જરૂરી જણાયું છે. તદનુસાર મુંબઇ જમીન મહેસૂલ અધિનિયમ, ૧૮૭૯ અને મુંબઇ નાણાંની ધીરધાર કરનારાઓ બાબતનો અધિનિયમ, ૧૯૪૬ની સંબંધિત જોગવાઇઓ પણ સુધારવામાં આવી છે.

ગુજરાત વિધાનસભાનું સત્ર ચાલુ ન હોવાથી, ઉપર્યુક્ત ઉદ્દેશો સિદ્ધ કરવા માટે ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ, ૧૯૯૩ અને ઉપર્યુક્ત બીજા અધિનિયમો સુધારવા માટે આ વટહુકમ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

ગાંધીનગર, તારીખ ૨૦મી ડિસેમ્બર, ૧૯૯૭.

કૃષ્ણપાલ સિંઘ,
ગુજરાતના રાજ્યપાલ
ગુજરાતના રાજ્યપાલના હુકમથી અને તેમના નામે,

પી. બસુ,
સરકારના અધિક મુખ્ય સચિવ.

આતાં ગ્રામસભાનાં રાજ ઈલ

સંકલન : ડાહ્યાભાઈ વાઢુ

આદિવાસી વિસ્તારમાં જઠ્ઠ આદિવાસીઓની વસ્તી અડધા કરતાં વધારે હવી તઠ્ઠ આતાં બધાજ મતદારની બનેલ ગ્રામસભા રાજ કરીલ ઇસા કાયદા ઘડાયનેલ આહા. એ રીતે આપલે આદિવાસીહલા આપલા ભાવી નક્કી કરુલા અધિકાર જડનેલ આહા.

આપલે દેશની શાસનપદ્ધતિ લોકશાહીની આહા. આપલે રાજ કરુલા માટે પંચાયતના સભ્યથી માંડીને સરપંચ, તાલુકા પંચાયતના સભ્ય, જિલ્લા પંચાયતના સભ્ય, રાજય વિધાન સભાના સભ્ય હન લોકસભાના સભ્યની પસંદગી ચૂંટણી વાહાર મત ટાકી હન કરજો હોન. આપલે મતવાહાર ચૂંટાયનેલ સભ્ય વહીવટ કરતા હાત.

આપલે સમાજની અનેક બાબત માટે આપણે અઠ્ઠ વડીલ માનસાંહની 'પંચ' રઠ્ઠતી. પંચ ના કોઇ પણ નિર્ણય બધાલા લાગુ પડ્ઠતા હન બધા તો માનૅત. લડાઈઝગડા, મિલકત ની વહેંચણી જીસી બાબતમાં પણ પંચ જો ફેંસલા કરૅ તો બધાલા મંજુર રઠ્ઠતા, રઠ્ઠ હૅ. હજારો વરીસ જુની ઈ પદ્ધતિ વરહુનજ પંચાયતી રાજના કાયદા ઘડાયનેલ હતાત.

પંચાયતી રાજમાં આદિવાસી વિસ્તારના વહીવટ માટે કોઈ અલગ વ્યવસ્થા નીં હતી. આદિવાસી સમાજના અનેક રીત-રિવાજ, નીતિ નિયમ રહેણીકહેણી સામાજિક બાબત દુસરે સમાજ કરતાં અનેક રીતે જુદી પડ હૅ. વહીવટના અનેક નિયમ-કાયદા વગેરેથી આદિવાસીની રહેણી-કહેણી હન નીતિ નિયમ બાબતે અસંતોષ પેદા હુયૅ તીસી પરિસ્થિતિ હુયૅ તી. પરિણામે આદિવાસી લોકાલા ઇસાં શાસન પ્રત્યેય એક જુદાપણાં પણ લાગૅતાં.

આદિવાસી વિસ્તારમાં શાસનની પદ્ધતિ આદિવાસી નીતિ હન રહેણીકહેણી સાથે બંધ બીસતા રહવાં જોઈજૅ ઇસાં અનેક આગેવાન લોક માનતાત. ઈ બધી હકીકત ધ્યાનમાં લી હન શ્રી દિલીપસિંહ ભૂરિયાને અધ્યક્ષપદે દિલ્હીની કેન્દ્ર સરકારનીં એક સમિતીની રચના તા. ૧૦-૬-૧૯૯૪ની રોજ કીયેલ હતી.

ભૂરિયાસમિતિમાં સંસદસભ્યો, આદિવાસી વિષયક જાણકાર માનસાં, વગેરે હતાંત. સમિતિની દેશને જુદાજુદા ભાગની મુલાકાત લી હન આદિવાસી વિસ્તારમાં પંચાયતી રાજની ભલામણ તૈયાર કી. જાન્યુઆરી ૧૯૯૫માં ભૂરિયા સમિતિની તેહની ભલામણ દિલ્હીની કેન્દ્ર સરકારલા સુપરત કી. ભૂરિયા સમિતિની દીધેલ ભલામણની સરકારનીં ડિસેમ્બર ૧૯૯૬ માં સંસદમાં રજુ કીયેલ. રાષ્ટ્રપતિની યે ભલામણવર વિચાર કરી ડિસેમ્બર ૧૯૯૬ના રોજ મંજુરી દીધેલ આહા.

આતાં, જરાક આપણે શાસન પદ્ધતિની વિગત જાણું. ભૂરિયા સમિતિની ભલામણ સમજુલા ઈ વિગત પણ જાણુલા જરુરી આહા.

સમગ્ર ભારતદેશમાં આદિવાસી વસ્તી કુલ વસ્તીના ૭% જુલી આહા. ગુજરાત રાજયમાં આદિવાસી વસ્તી કુલ વસ્તીના ૧૪% જુલી આહા. ઉમરગામથી શરૂ કરી છેક અંબાજી સુધીની ગુજરાત રાજયની પૂર્વ

પટ્ટીને સરહદવર આદિવાસીની ગીચ વસ્તી આહા. જેમાં વલસાડ, નવસારી, ડાંગ, સુરત, નર્મદા, ભરુચ, દાહોદ, પંચમહાલ, સાબરકાંઠા હન બનાસકાંઠા જીસા જિલ્લાના સમાવેશ હુયેહૅ. યે દસ જિલ્લા ને ૩૨ (બત્રીસ) તાલુકામાં અડધા કરતાં પણ વધારે વસતિ આદિવાસીની આહા. આદિવાસી વિસ્તારના ઝડપી વિકાસ માટે સરકાર ખાસ મદદ કરૅ હૅ. ઇસે ખાસ વિસ્તારની જાહેરાત રાષ્ટ્રપતિ કરૅ હૅ. સરકારી ભાષામાં તેલા 'અનુસૂચિત વિસ્તાર' આખાય જહૅ. 'અનુસૂચિત વિસ્તાર'ના વહીવટ બંધારણની પાંચમી હન છઠ્ઠી અનુસૂચિ પ્રમાણે ચલાવવામાં યેહે.

ગુજરાત રાજયમાં પાંચમી અનુસૂચિ પ્રમાણે વહીવટ કરવામાં યેહે. ઇસે વિસ્તારમાં કેન્દ્ર સરકારના હન રાજ્ય સરકારના વહીવટના કના નિયમ લાગુ કરુલા તેના નિર્ણય રાજયપાલ કરૅ હૅ. ચૂંટાયેલ આદિવાસી ધારાસભ્યની બનેલ સલાહકાર સમિતિ રાજયપાલલા ભલામણ કરૅ હૅ હન રાજયપાલ તેના ઉપર વિચારણા કરી નિર્ણય કરૅ હૅ.

પાંચમી કરતાં છઠ્ઠી અનુસૂચિ પ્રમાણેના વહીવટ વધુ સગવડભર્યા માનવામાં યેહે. છઠ્ઠી અનુસૂચિ મુજબ વહીવટનાં એકમ જિલ્લા ગણાય જહૅ. કોઇ પણ નીતિવિષયક નિર્ણયમાં જિલ્લાના નિર્ણય આખરી ગણાય જહૅ. એ માટે રાજ્ય સરકાર પાખ જાવલા જરુરી નીં મીળ.

પૂર્વ તરફના ગીચ આદિવાસી વસતિ ધરાવતાં આસામ, મેઘાલય, ત્રિપુરા, મિઝોરમ જીસે રાજ્યમાં છઠ્ઠી અનુસૂચિ પ્રમાણે જ વહીવટ ચાલૅ હૅ.

ભૂરિયા સમિતિની ગ્રામ પંચાયત વિસ્તારમાં રહેતા તમામ મતદારની બનેલ 'ગ્રામસભા'લા બુહ વિશિષ્ટ અધિકાર સોંપુલા ભલામણ કીયેલ આહા. થોડા મુદ્દાઓ યે પ્રમાણે આહાત.

*ગામના એકમ ગણી તેના બધાજ મતદારની એક ગ્રામસભા બનીલ. ગ્રામસભાની સત્તા વિશાળ રહીલ. સામાજિક -ધાર્મિક પરંપરા, જંગલ, પાણી હન જમીનના અધિકાર, ઝગડાના નિકાલ વગેરે ગ્રામસભા કરીલ.

*સરકારી યોજનાના લાભાર્થની પસંદગી ગ્રામસભા કરીલ. ગામડાના સ્તરમાં લાગુ પડનારી સામાજિક આર્થિક વિકાસની બધી યોજના હન કાર્યક્રમ ગ્રામસભા મંજુર કરીલ.

*ગ્રામ પંચાયત દ્વારા કરવામાં આનેલ ખર્ચની ચર્ચા ગ્રામસભામાં કરી તો ખર્ચ મંજુર કરીલ.

*ગુજરાત રાજયમાં પણ એ માટેની જાહેરાત સરકાર દ્વારા કરવામાં આનેલ આહા. યે જાહેરાતમાં નીચે જણાવ્યા મુજબના મુખ્ય મુદ્દાના સમાવેશ કીયેલ આહા :

*અનુસૂચિત વિસ્તારમાં આનેલ ગ્રામ પંચાયત, તાલુકા પંચાયત હન જિલ્લા પંચાયતના કુલ સભ્યોની અડધી સંખ્યા આદિવાસી સભ્યો માટે અનામત રાખવામાં ઇલ.

*અનુસૂચિત વિસ્તારમાં આનેલ ગ્રામ પંચાયત, તાલુકા પંચાયત હન જિલ્લા પંચાયતના પ્રમુખની જાગા આદિવાસી માટે અનામત ઇલ.

*મુંબઈ જમીન મહેસુલ અધિનિયમ ૧૮૮૯માં કલમ ૯૩(એ) માં સુધારા કરવામાં આનેલ આહા. એ મુજબ અનુસૂચિત વિસ્તારમાં આદિવાસીની જમીન તબદીલ માટેની જિલ્લા કલેકટર પાખ જી સત્તા હતી તી સત્તા આતાં જિલ્લા પંચાયતલા સોંપવામાં ઇલ.

*આદિવાસી વિસ્તારમાં વિકાસની યોજના કરતાં પહેલાં જમીન સંપાદન હન ઉઠાડવામાં એનાર લોકાંના નવા વસવાટ કરવા માટેની ચર્ચા ગ્રામસભામાં ચર્ચાવિચારણા કરીને નિર્ણય કરવામાં ઇલ.

*આદિવાસી વિસ્તારની સિંચાઈની વાયલી કદની યોજના પંચાયત સંસ્થાલા સોંપવામાં ઇલ.

*મુંબઈ શાહુકાર અધિનિયમ ૧૯૪૬ની કલમ ૧૭(એ) માં સુધારા કરવામાં આનેલ આહા. તે પ્રમાણે આદિવાસી વિસ્તારને આદિવાસી લોકાલા ધિરાણ કરતાં પહેલાં ગ્રામ પંચાયતની મંજુરી લેવાં પડીલ.

ગુજરાત ગૌણ વનપેદાશ ટ્રેડ નેશનલાઇઝેશન અધિનિયમ ૧૯૭૯ હેઠળ વનની ગૌણ-પેદાશ એકઠી કરુલા હન તેનાં વેચાણ કરુલા માટે ગ્રામ પંચાયત કામગીરી કરીલ એ બાબતમાં ખાસ જોગવાઈ ઇ આહા કા ઈ કામગીરી કરતી વખતે જંગલની જમીન ઝાડ કા વાવેતરલા કાહી નુકશાની નીં હુયે તે રીતે કામગીરી કરુલા કાળજી રાખુલા પડીલ.

*દારુબંધી કા કોઇ પણ નશાકારક વસ્તુના વપરાશ અને વેચાણ વર પ્રતિબંધ, નિયંત્રણ થવવા માટેની સત્તા ગ્રામપંચાયતલા સોંપવામાં આનેલ આહા.

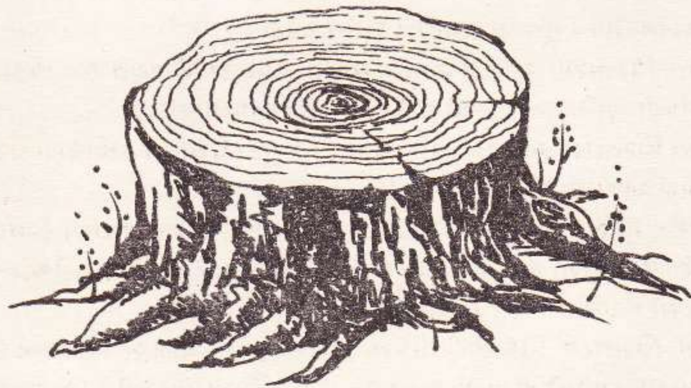
*ગૌણ ખનિજપેદાશ હન તે માટેનાં લાયસન્સ અથવા ભાડા પટ્ટાએ હોપતાં પહેલાં ગ્રામસભાની ભલામણ મેળવવાં પડીલ.

ઈસાં લાગ હેં કા આપાલા, આદિવાસીલા આપણાં ભાવિ નક્કી કરુલા માટેના અધિકાર દેવામાં આનેલ આહા ગ્રામસભાલા ખૂબજ મહત્વ હી હન તેલા નીતિ ઘડનાર પ્રાથમિક સંસ્થા તરીકે માન્યતા દી હન વિશાળ સત્તા દિધેલ આહા. એ રીતે ગ્રામસભા શાસનમાં એક કાયદેસરની સભ્ય બનીલ.

આતાં આપલે જ અમુક બાબતમાં જાગૃતતા દાખવુલા પડીલ. મોટા ભાગના લોક તેં યે કાયદા હન ભલામણ વિશે અજાણ આહાત. દરેક મતદારલા યે ભલામણ વિશે જણાવવાં પડીલ, તેહામાં જાગૃતિ લિયુલા પડીલ.

અનેક બાબતોમાં,આજસુધીના કાયદા હન સમિતિની ભલામણ જુદી પડે હેં. એટલે લોકાના ખરેખર કાયદા કહેં આહા તેના અભ્યાસ કરીને જહેં પણ જરુરી સુધારા કરુલા જરૂર હવી તી બાબત સરકારને ધ્યાન ઉપર લીયુલા પડીલ.

(નોંધ - યો લેખ તૈયાર કરુલા માટે જુદાંજુદાં પેપરના સમાચાર લેખ વગેરેની માહિતી લીધેલ આહા, જેમાં ડૉ. સત્યકામ જોષીના ગુજરાતમિત્રના લેખ, ગુજરાત સમાચારના સમાચાર, નવગુજરાત ટાઇમ્સ, સુનાવણીના લેખ વગેરે ના સમાવેશ આહા.)

આપલી રામકથા

ડાહ્યાભાઈ વાઢુ

રામકથા સેંકડો વરીસહુન લોકામાં પ્રચલિત આહા. જુલાં લોક તુલી રામકથા, ઇસાં આખિ તરી ચાલેં. દેશ હન વિદેશમાં પણ રામકથા આજું પણ લોકપ્રિય આહા.

આજથી લગભગ અઢી હજાર વરીસ પહેલાં મુખપાટીં વર ચાલતી રામકથાનાં વાલે કોળી (વાલ્મિકી)ની સંસ્કૃત ભાષામાં લિખિતરૂપ હોપી તેલા 'રામાયણ'નાંવ દીધેલ. આજ સુધીની રામકથાના પુસ્તકમાં 'રામાયણ' પુસ્તક લિખિતરૂપનાં પહેલાં પુસ્તક આહા. ગોસ્વામી તુલસીદાસ લિખિત રામચરિત માનસ પણ લોકપ્રિય હન સૌથી વધુ વાંચાયવાં ઇસાં પુસ્તક આહા. બૌધધર્મમાં 'દશરથ જાતક', 'દસરથ કથાનમ', 'અનામક જાતક' વગેરે પુસ્તક લોકપ્રિય આહાત. દક્ષિણ ભારતમાં 'કમ્બરામાયણ', 'રંગનાથ રામાયણ', 'તોરવે રામાયણ' જીસાં પુસ્તક પ્રચલિત આહાત. ગુજરાતી ભાષામાં પણ રામકથા વિષયનાં અનેક જુના ને નવા લેખકોનાં પુસ્તક પ્રચલિત આહાત.

ડાંગ પ્રદેશ રામાયણમાં જણાવેલ દંડકવનના એક ભાગ આખાય જહેં. અહેં સુબીર, સીતાવન જીસાં ગાંવ હન વિસ્તાર આહા. રામકથાના પ્રભાવ અહેં એટલા બધા આહા કા અઠલે પોશાંનાં નાવાં પણ કાશીરામ, સીતારામ, રામલખીન, રામદાસ જીસાં રાખવામાં યેતા હાંત. સુબીરમાં શબરીના આશ્રમ હતા ઇસી માન્યતા આહા.

કુંકણા ભાષામાં પણ રામકથા પ્રચલિત આહા, ઇ ગોટ કુંકણાભાષી લોકલા પણ ખાસ ખબર નીં મીળેં, તી વાત જ નવાઇ લગાડેં તીસી આહા. આખે દેશમાં સુમારે ૪૫૦ કરતાં પણ વધારે પ્રકારે રામકથા આહાત. તે બધે કરતાં ડાંગમાં પ્રચલિત રામકથા એકદમ વિશિષ્ટ આહા.

આદિવાસી ભાષાનાં બધાંજ સાહિત્ય મૌખિક પરંપરાથી ચાલેં હેં. સાબરકાંઠા વિસ્તારમાં પ્રચલિત રામકથાના સંપાદન ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલની વીસેક વર્ષની મહેનત કરી કીયેલ આહા. ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની 'રોમસીતમાની વારતા' નામથી તી કથા પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કીયેલ આહા.

આપણી રામકથાની કેટલીક ખૂબી ખૂબજ જુદી આહા. હિન્દુ ધર્મગ્રંથોમાં રામ હન કૃષ્ણલા ભગવાન વિષ્ણુના અવતાર માનવામાં યેહે. રામઅવતાર પછી કૃષ્ણઅવતાર હુઇનેલ હતાં ઇસી કથા પ્રચલિત આહાત, પણ આપણે રામકથામાં રામની હારીંહારીં કૃષ્ણના પણ પાત્ર યેહે. રામ હન કૃષ્ણના એકહારીં આનેલ હવાત ઇસા ભાગ્યેજ કોઇ ગ્રંથ કા કથા હવી. ઇ બો મહત્વની બાબત આહા.

દુસરી મહત્વની ગોટ ઇ આહા કા રામકથાની શરૂઆત રાવણથી હુયેં હેં. રાવણ જુવાનીમાં રહેં હેં, ત્યારબાદ રામના જનમ હુયેં હેં. સીતા જનકની પોતાની પોશી નીંહી પણ, મહાદેવ - પાર્વતીને ખોળે જનમને હન નહેરમાં છોડી દેવાયનલ પોશી તરીકે યેહે. જનકરાજા તેલા મોઠી વાહદહ તાહાં દત્તક લેહે ઇસી ગોટ યેહે.

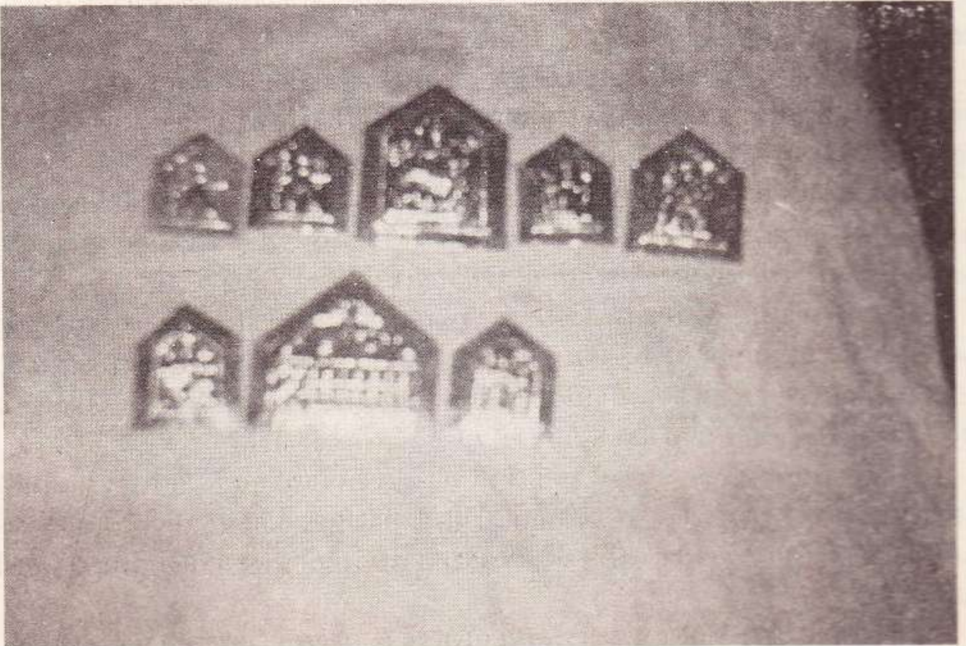
રાવણ ઓપિંગદેવ નાંવના રાજાના સાતવા પોશા રહેં હેં. તો રુહુંડે (હાથ પાંય વગરના) હતા. તેના

હાથપાંચ નીં હતાત. તો હાથપાંચ માંગુલા મહાદેવ પાખ ગીયેલ. મહાદેવની પણ તેની ગોઠ બરોબર નીં આયકી ઇસાં માની રાવણ મરુલા ગીયેલ. પણ કર્મસંજોગે મરુલા પડના તઠે અમૃતકુંભ હતા ને તે કુંભમાં પડીને તો નવ ઘુંટડા અમૃત પી ગીયેલ. નવ ઘુંટડા અમૃત પીધેલ હોવાથી તેને દુસરે નવ ડોકી, દોઘે તરફ નવ-નવ હાથ ઉગી નીંઘલ. રાવણને દશ ડોકે, અઢાર હાથ ઇસી ગોઠ દરેક રામકથામાં યેહે. યે ડોકે દશ હન હાથ અઢાર કેમ આહાત, તેની ગોઠ ફકત કુકણાની રામકથામાંજ યેહે.

આજ ને ટી.વી.-વિડીયોને યુગમાં લોકાલા થાળી વરલી કથા આયકુલા સમય ની જડે. અમુક જણાલા આપણી પરંપરા પ્રત્યેય સહેજ પણ આદર નીં મીળે. લાવણકર પણ બધેજ જયારે ઇ પરિસ્થિતિ હવી તે કાય કરતીલ ?

એક અંદાજ પ્રમાણે ડાંગી રામકથા જાણનાર બુહું ઓછા કથાકાર હયાત આહાત. ઇસે કલાકારની આખી પીઢી આગલા દશ-પંદર વરીસમાં પુરી હુઇલ. તાંવ સુધી ઇ કથાના સંપાદન કરી લેવલા અનિવાર્ય આહા. મેઘાણી લોકવિદ્યા સંશોધન ભવન, અમદાવાદ સમક્ષ આખી વાત મંઇ રજુ કીયેલ હતી અન તેંહી ખૂબજ પ્રોત્સાહન દીધેલ આહા. તે માટે દસહજાર રૂપિયાનાં ભંડોળ મંજુર કરુલા પણ વાયદા કીયેલ આહા.

આમનાં આયોજન એ પ્રકારે આહા કા આખી કથાની ઓડીયો કેસેટ (ટેપની કેસેટ) તૈયાર કરું. ત્યાર પછી આખી કથા કુંકણા ભાષામાંજ લિખિત સ્વરૂપે ઉતારું. એનાં ગુજરાતી ભાષાંતર કરી પછી પ્રગટ કરું. સમય, શકિત હન ધ્યાન માગીલે ઇસી આખી બાબત આહા. જે કોઇ મિત્ર એ સમય દરમિયાન કામગીરીમાં સામેલ હુયુલા તૈયાર હવા ત તેલા હાજર રહુલા આમું ચોક્કસ આમંત્રણ દેંવ. ભવિષ્ય માટે વિચાર ઇસા પણ આહા કા આખી કથાના કેસેટસંપુટ પણ ઉપલબ્ધ બની શકે. આહવા (ડાંગ)માં ભાષા કેન્દ્રની શાખા કરુલાની વિચાર ઘણા સમયથી આહા. ભાષા કેન્દ્રની કેસેટ લાયબ્રેરીમાં ઇસે કથાને કેસેટ પણ રખવામાં યેતીલ કા જેથી જે કોઇ મિત્ર એના ઉપર અભ્યાસ કરુલા માંગે ત તેલા જડી શકે.

અત્યાચાર પ્રતિબંધક ધારા

પરેશ ચૌધરી

આદિવાસી હન દલિત કા જેહલા કાયદાની ભાષામાં અનુસૂચિત જનજાતિ હન અનુસૂચિત જાતિ સાંગવામાં યેહે, તેહ વરના અત્યાચાર-બળજબરી વછી કરુલા બંધ કરુલા, તથા તેહના વિકાસ માટે આપલે બંધારણમાં જ જોગવાઈ કરવામાં આનેલ આહા. તે ઉપરાંત નાગરિક હક્ક સંરક્ષણ અધિનિયમ -૧૯૫૫, અનુસૂચિત જાતિ-જનજાતિ આત્યાચાર અટકાવુલા માટેના અધિનિયમ -૧૯૮૯ બનાવવામાં આનેલ આહા. ત્યારબાદ, હાલમાં જ ૧૯૯૬માં કેન્દ્ર સરકારનીં ભૂરિયા સમિતિની ભલમણના કાયદા બનાવેલ આહા.જેથી આદિવાસી પોતાના વિકાસ પોતે જ કરી શકેં. આદિવાસીની બગડતી સામાજિક હન પૈસાકીય સ્થિતિ બદલુલા ચાવીરૂપ બની શકેત તીસી જોગવાઈ કાયદામાં કીયેલ આહા.

આદિવાસી દબાયનેલ ની રહેત હન તેહાવર બળજબરી નીં હુય તે માટે કાયદામાં જોગવાઈ કરેલ છતાં પણ તેહાવરની બળજબરી અટકનેલ નીં મીળેત કા વછા પણ નીં હુયલે. તેથી દલિત હન આદિવાસી વરના બળજબરી રોકુલા ૧૧મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૮૯, ના રોજ રાષ્ટ્રપતિની મંજુરીથી ઓ કાયદા બનાવવામાં આનેલ આહા. હન કડક આખી શકાયેં તીસી જોગવાઈ રાખવામાં આનેલ આહા. યે કાયદાની મહત્વની જોગવાઈ યે પ્રમાણે આહા.

આદિવાસીલા (અનુસૂચિત જનજાતિલા) યે કાયદાની સમજમાં દલિત (અનુસૂચિત જાતિ) હારીં જોડવામાં આનાત.

અનુસૂચિત જાતિ હન અનુસૂચિત જનજાતિ શબ્દના કોઈ ચોક્કસ અર્થ કરવામાં નીં આનેલ. આપણા બંધારણના અનુચ્છેદ ૬૬, ખંડ-૨૪ મુજબ અનુસૂચિત જાતિ હન ખંડ-૨૫ પ્રમાણે અનુસૂચિત જનજાતિના જો અર્થ દીયેલ આહા તોજ હુયેં હે. આપલે બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૧ હન ૩૪૨ મુજબ કુનાલા અનુસૂચિત જાતિ ગણુલા હન કુનાલા અનુસૂચિત જનજાતિ ગણુલા, તીં રાષ્ટ્રપતિ કોઈ રાજય અથવા સંઘપ્રદેશ હન રાજયની બાબતમાં તે રાજયની હારી વિચારવિનિમય કરી, રાજયપાત્રી જાહેરનામામાં પ્રગટ કરેલ હવી તેલા ગણી શકાય જેં. જાહાં કોઈ જાતિ અનુસૂચિત જાતિ કા અનુસૂચિત જનજાતિ આહા કા નીં ઈસા સવાલ ઊભા હુયેં, તાહાં બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૧ હન ૩૪૨ પ્રમાણે બહાર પાડેલ વટહુકમલા જ માની શકાયેં.

ખાસ અદાલત હન ખાસ વકીલ

એ કાયદાની કલમ ૧૪ હન ૧૫ પ્રમાણે રાજ્ય સરકાર હાઈકોર્ટના મુખ્ય જજ હારીં વિચારવિનિમય કરી રાજયપત્રમાં જાહેરનામા પ્રગટ કરીને દરેક જિલ્લા માટે સેસન્સ કોર્ટલા ખાસ અદાલત હન ખાસ વકીલ તરીકે વળખવામાં ઈલ. ગુજરાત સરકારનીં વટહુકમ નંબર એ.પી.ટી. ૩૩૯૦, જી. કે. ૦૩ એચ. તા ૩૧-૧-૧૯૯૦થી ખાસ વકીલ હન સેસન્સ કોર્ટ ખાસ અદાલતનાં જાહેરનામાં પ્રગટ કરવામાં આનેલ આહા. યે

કાયદા મુજબની કાયમની ઝડપી કાર્યવાહી માટે ખાસ અદાલત હન ખાસ સરકારી વકીલો નિમવામાં યેતીલ.

દલિત હન આદિવાસી વરના નાણાકીય, રાજકીય હન મિલ્કતને લગતા ગુના બળજબરીના ગુના ગણવામાં આના.

યે કાયદાની કલમ-૩ મુજબ શિક્ષા હુઈશકતીસા ગુના પહેલે વિભાગમાં ૧૫મી પેટા કલમમાં સામાન્ય બળજબરી કીની તેના ઉલ્લેખ આહા. તીસે બળજબરી માટે ૬ વરીષ કરતાં વછી નીહીં હન ૫ વરીષ સુધી લંબાવી શકાયે તીસી જેલની હન હારીં દંડની જોગવાઈ લિખેલ આહા. દુસરા બળજબરીના કેસમાં જેલની સજા લિખેલ આહા. દોઘેમાં જેલની સજાની જોગવાઈ કરવામાં આનેલ આહા.

એ રીતે વધુ સખત આખી શકાય તીસા કાયદા રહવા છતાં તેનાથી બળજબરીના ગુના અટકેલ નીં મીળ઼ત, પણ વધના હાત. યે કાયદાના અમલ પૂર્વે તેના વિરોધ કરવામાં આનેલ. સમાચાર પત્રમાં એલા 'કાળા કાયદા' ગણવામાં આનેલ. ઉત્તરપ્રદેશમાં હરિજન કાયદા તરીકે યે કાયદાલા વળખવામાં યેહે. ખેડા જિલ્લાને ઘણા બધા સરંપચોહીં એના વિરોધ કીયેલ.

તે ઉપરાંત રાજસ્થાનમાં યે કાયદાલા બંધારણની વિરુધ્ધ ગણુલા માટેની અરજી કરવામાં આનેલ હતી. દલિત હન આદિવાસી વરની બળજબરી રોકુલા કા બંધ કરુલા યો કાયદા સફળ નીં હુયના.

ભારતીય ફોજદારી કાયદાના સિધ્ધાંત મુજબ ફોજદારી કેસ વ્યકિત સામે નીહી પણ રાજ્યની સામે હુયે હે. એટલે ભોગ બનનાર માણસ તરફથી કોર્ટમાં રાજ્ય સરકાર કડૂન ખાસ વકીલ કેસ લડે હે. રાજ્ય સરકાર એક તટસ્થ સંસ્થા આહા, પણ જાતિ-વ્યવસ્થા હન નાણાકીય અસમાનતાથી ઘેરાયનેલ રાજ્યતંત્રલા તટસ્થ સંસ્થા તરીકે માની લેવલા બરોબર લાગે નીં. તેમજ સરકાર માત્ર કાયદા ઘડીને પોતાની જવાબદારીમાંથી છટકી જા, તીં પણ બરોબર નીં મીળ઼.

(બળજબરી = અત્યાચાર)

મીં તંે દૂરે જ દિલી !

ડાહ્યાભાઈ વાઢુ

આપલે દેવાં કા ભગવાન ત નીં દેખેલ, પણ તેનાં યે ઘરતીવરલાં રૂપ હેરુલા આપલે ભાગ્યમાં જડનેલ આહા. તુંમી સાંગસેલ કહે ? માંના જવાબ આયકીને તુમાલા નવાઇ લાગીલ - માના જવાબ આહા - ઘરતી વરલે બાયકા ભગવાનનાં એક રૂપ આહા.

ઘરતી હન બાયકા સરખેજ. ઘરતી આપલે બધાંના પોષણ કરે હે, આપલી બધીજ હરકત સહી લેહે. તી સર્જન કરેહે, દેવાં હન ભગવાનના રૂપમાં બાયકા પણ સર્જન કરતે હેત. બાયકા વાયલી ભૂમિકામાં માણસજાતની સેવા કરતે હેત. કોઇ વખત આઇશને રૂપમાં કોઇ વખત ઘરવાળીને રૂપમાં બીહનીશને રૂપમાં ને કાઇ વખત કરુણામૂર્તિને રૂપમાં.

આપણી સામાજીક વ્યવસ્થામાં પણ, બાયકાની જીંદગી સ્પષ્ટરૂપમાં દોન વિભાગમાં વાંટાઇનેલ આહા. પિયરનાં જીવન હન સાસરીના જીવન. બાળપણથી માંડી ને જુવાનીની પ્રાપ્તીસુધી તે આઇશબાહાશને ઘરે રહતે હેત. પછી સાવ અજાણ જણ હારીં બાકીની જીંદગી જીગુલા વિશ્વાસ રાખી જાહા, જાવલા પડે હે. કીંના ઘર પોતાના ? પિયરનાં કા સાસરાનાં ? બુહું ઓછે બાયકા પિયર હવ સાસરામાં સુખી જીવન જીગુલાના સદ્‌ભાગ્ય પ્રાપ્ત કરુલા સદ્‌ભાગી રહતે હેત. નારી જીવનની ઇ કરુણતા આહા.

પોશી જે ઘરમાં જનમનેલ હવી, જે આંગનમાં ખેળનેળ હવી, તીં ઘર, તીં વતાવરણ છોડી સાવ અજાણ જણ હારીં લગીંન કરી જાતી રહે હે.

લગીંન એટલે કરુણ છતાંય મંગળપ્રસંગ. જીંદગીમાં તીન જ પ્રસંગ અતિ મહત્વના આહાત. જન્મ, લગીંન હન મોત. જન્મ-મરણ વર તે કોઇના કાબુની મીળે પણ લગીંન લા લાગે તાં સુધી આપણેં બધાજ, લગીંનનાં પ્રસંગ બેસ કરી માણી શકજો. હોન.

વિક્રમ સવંત ૨૦૫૪ના વૈશાખ સુદ ૧૧ ના દિસીં આમને આગણીં સુરજ એક નવાંજ રૂપ લી હન ઉગતેલ હતા. કંકુવરણા એ શુભ દિસીં ચી.કલાનાં શ્રી રાજેશકુમાર હારીં લગીંન ગોઠવાયેલ હતાં. બધાલા આનંદ હતા, ઉત્સાહ હતા. લગીંન એટલે તે આનંદ આનંદ. પણ, બાયકોને મન યો પ્રસંગ જુલા આનંદના તુલાજ કરુણાના આહા. પોશીને પોશીના રૂપ છોડીને બાયકોનાં રૂપમાં રૂપાંતર હુયુલા પડે હે. જે ઘરમાં જનમનીહવી, જે ઘરમાં ખેળનીહવી, તીં ઘર તીં આંગળ છોડી નવે ઘરમાં જાવલા, નવા જનમ ઘરવા જીસાંજ માનુલા. અને એટલેજ લગીંન વખતે બાયકા જે ગાનાં લાવતે હેત તે ગાનામાં બાયકાની જીંદગી, સમાજમાં જીં ચાલે હે તીં આપણી સામે ઘરી દેતે હેત.

લગીંનને આગલે દિસ ખાસ ગાનાં માટેજ આમું ફાજલ રહનાંવ. લગીંન વખતનાં બેસમાં બેસ ગાનાં કેસેટમાં ઉતારી લેવલાનાં આયોજન કેં, હન તીં કામ હુયનાં. તે ગાનાંમાંથી સૌથી બેસ ગાનાં અહે દીધાં હાત.

મીં તઁ દૂરઁ જ દિલી !

એક જ લેક રે દેવા તું, મીં તઁ દુરઁ જ દિલી,
મીં તઁ દુરઁ જ દિલી SSSS
મીં તઁ દુરઁ જ દિલી.
માતાનાં ભાનસાં સુનાં રે દેવા તું,
માતાનાં ભાનસાં સુનાં SSSS
માતાનાં ભાનસાં સુનાં....

એક જ લેક રે દેવા તું, મીં તઁ દુરઁ જ દિલી SSSS
બાપાનાં આંગનાં સુનાં રે દેવા તું,
બાપાનાં આંગનાં સુનાં SSSS
બાપાનાં આંગનાં સુનાં....

એક જ લેક રે દેવા તું, મીં તઁ દુરઁ જ દિલી SSSS
માતાનાં પાનેરુ સુનાં રે દેવાં તું,
માતાનાં પાનેરુ સુનાં SSSS
માતાનાં પાનેરુ સુનાં ....

(બાઇ, માં તઁ ખૂબ ખૂબ દુર દિલેલ આહા. માં જાંન એટલે માંની માતાનાં ભાનસાં, પાનેરુ સુનાં પડી જાલ, બાપાનાં આંગન સુનાં પડી જાલ. માં કાય કરું ? માં તઁ ખૂબજ દુર દિદ્યેલ આહાંવ.)

સાતપુડેચા ડોંગર

સાતપુડેચા ડોંગર SSSSS
સાતપુડેચા ડોંગર
મીં કશી કરી ચઢું રી ? SSS
મીં કશી કરી ચઢું રી ? SSSSS
મીં કશી કરી ચઢું રી ? SSS

બાપા આનલઁ મીળેલા SSSSS
બાપા આનલઁ મીળેલા,
મીં કશી કરી મીળું રી ? SSS
મીં કશી કરી મીળું રી ? SSS SS
મીં કશી કરી મીળું રી ? SSS સાતપુડેચા ડોંગર

માઇ આનલી મીળેલા SSSSS
માઇ આનલી મીળેલા,

મીં કશી કરી મીળું રી ? ડડડ
મીં કશી કરી મીળું રી ? ડડડ ડડ
મીં કશી કરી મીળું રી ? ડડડ સાતપુડેચા ડોંગર

વાડબા આનલે મીળેલા ડડડડડ
વાડબા આનલે મીળેલા,
મીં કશી કરી મીળું રી ? ડડડ
મીં કશી કરી મીળું રી ? ડડડ ડડ
મીં કશી કરી મીળું રી ? ડડડ સાતપુડેચા ડોંગર

વડાઈ આનલી મીળેલા ડડડ ડડ
વડાઈ આનલી મીળેલા,
મીં કશી કરી મીળું રી ? ડડડ
મીં કશી કરી મીળું રી ? ડડડ ડડ
મીં કશી કરી મીળું રી ? ડડડ સાતપુડેચા ડોંગર

(માલા સાતપુડેને ડોંગરાને તેવલેહુન વરાઢેલ આહા. માં આતાં કીસીક કરી ચહડું ? બાપા ઇલ, માઇ ઇલ, વાડબા ઇલ, વડાઇ ઇલ, માં કીસીક કરી મીળું ?)

સુને વનાલા સીતા એકલી

સુને વનાલા, સુને વનાલા,
સીતા એકલી, સીતા એકલી ડડડડડ
સીતા એકલી ડડડ

બાપા ઘાંવન, બાપા ઘાંવન,
તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડ
તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડ ડડ
તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડ સુને વનાલા...૧

માઇ ઘાંવન, માઇ ઘાંવન,
તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડ
તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડડડ
તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડ સુને વનાલા...૨

વાડબા ઘાંવન, વાડબા ઘાંવન,
તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડ

તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડડડ
તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડ સુને વનાલા...૩

વડાઇ ઘાંવન, વડાઇ ઘાંવન,
તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડ
તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડડડ
તુઝે લેંહકા ચાં લગીંન આલોરી, ડડડ સુને વનાલા...૪

દેવ સ્તુતી

દેવ નીંઘીલ પાંગુવાડ, વ,
દેવ નીંઘીલ પાંગુવાડ ડડડડડ
દેવ નીંઘીલ પાંગુવાડ ડડડ

પાળી બાંઘલે રૂપચાચે, વ,
પાળી બાંઘલે રૂપચાચે, ડડડડડ
પાળી બાંઘલે રૂપચાચે, ડડડ

દેવ બસીલ રૂપચાચે પાળી વરી, વ,
દેવ બસીલ રૂપચાચે પાળી વરી ડડડડડ
દેવ બસીલ રૂપચાચે પાળી વરી ડડડ...દેવ નીંઘીલ પાંગુવાડ...

પાળી બાંઘલે સેંદરાચે, વ,
પાળી બાંઘલે સેંદરાચે ડડડડડ
પાળી બાંઘલે સેંદરાચે ડડડ

દેવ બસીલ સેંદરાચે પાળી વરી, વ,
દેવ બસીલ સેંદરાચે પાળી વરી ડડડ ડડ
દેવ બસીલ સેંદરાચે પાળી વરી ડડડ...દેવ નીંઘીલ પાંગુવાડ...

પાળી બાંઘલે કુંકવાચે, વ,
પાળી બાંઘલે કુંકવાચે ડડડડડ
પાળી બાંઘલે કુંકવાચે ડડડ

દેવ બસીલ કુંકવાચે પાળી વરી વ,
દેવ બસીલ કુંકવાચે પાળી વરી ડડડડડ
દેવ બસીલ કુંકવાચે પાળી વરી ડડડ...દેવ નીંઘીલ પાંગુવાડ...

ઝાડની સ્તુતી

દેવ રે ડડડ દેવ તુઝે દારીં,
દૈવી આળાં કરેલાં રે ડડડડડ
દૈવી આળાં કરેલાં રે ડડડ

દેવ રે ડડડ દેવ તુઝે દારીં,
દૈવી કોઇ રોપેલી રે ડડડડડ
દૈવી કોઇ રોપેલી રે ડડડ

દેવ રે ડડડ દેવ તુઝે દારીં,
દૈવી કોઇ સીંપેલી રે ડડડડડ
દૈવી કોઇ સીંપેલી રે ડડડ

દેવ રે ડડડ દેવ તુઝે દારીં,
દૈવી આંબા ઉંગેલા રે ડડડડડ
દૈવી આંબા ઉંગેલા રે ડડડ

દેવ રે ડડડ દેવ તુઝે દારીં,
દૈવી આંબા વાઘવેલા રે ડડડડડ
દૈવી આંબા વાઘવેલા રે ડડડ

દેવ રે ડડડ દેવ તુઝે દારીં,
દૈવી આંબા ફૂટેલા રે ડડડડડ
દૈવી આંબા ફૂટેલા રે ડડડ

દેવ રે ડડડ દેવ તુઝે દારીં,
દૈવી મોઉર આનેલાં રે ડડડડડ
દૈવી મોઉર આનેલાં રે ડડડ

દેવ રે ડડડ દેવ તુઝે દારીં,
દૈવી આંબા પીકેલા રે ડડડડડ
દૈવી આંબા પીકેલા રે ડડડ

આંબા રે ડડડ આંબા તુઝા પાનાં
દૈવી તોરણ બનવેલાં રે ડડડ ડડ
દૈવી તોરણ બનવેલાં રે ડડડ
આંબા રે ડડડ આંબા તુઝાં પાનાં

ચેહે. પાંડુ ટોપલીમાં ભરી તે વર નવાં ફડકાં ઢાંકી નાચત નાચત ઘરેં લીચવામાં એહે.

મંગળવારીં દોંહપાર માગુંન આખે ઘરમાં ઘાંવદોડ હુઈ જાહા. એ વખતે બાભાવ હન ગાંવવાળા ચેતા હાત. ચેવાવાળા બધા જ પિઠોરાલા ભોગ ચહડવુલા માટે બોકડેં કા કોંબડાં લીચતા હાત. ઘરઘણી બઘાલા આવકાર હોપો હો-બડવા હન તેના જોડીદાર પણ એ વખતે જ ચેતા હાત.

અળચને લખારા પાંડુ વઘાવીને નવે લોટકામાં ભીજવતાહાત. તેમાં ચુના ઉમેરવામાં ચેહે. લખારા એક હાથના કોરા ફડકાવાહાર દીવાલવર ચુના લગાવહૅ.

ઘરને લાગુજ તાડને પાનાવાહાર ભોંગી પાડવામાં ચેહે. ભોંગીલા અખાડા આખાય જહૅ. તેના દોન ભાગ પાડવામાં ચેતા હાત. આગલે ભાગમાં ભગત લોક ઢાકવર ગાનાં લાવતા હાત હન અંદરને ભાગમાં ભાનસ કરતા હાત. જાંવ સુધી પિઠોરા રંગાઇ જહૅ, ચિત્રાયૅ જહૅ તાંવ લગી ઘરમાં કોદી હન તેલ જ ખાવાડવામાં ચેહે.

બડવા હન તેના સાથીદાર ઢાકવર પિઠોરાનાં ગાનાં લાવતા હાત. તે ગાનામાં ઘરતીની ઉપેજ, જુદા જુદા દેવાંની ગોઠ, બાબા પિઠોરાની કથા રહૅ હૅ. એ વખતે બડવા ઘરતીમાતા, રાણી કાજલ, કાળી કોયલ, પિઠોરા દેવ, હન ઇંદ રાજના મંત્ર પણ બોલતા હાત.

બુધવારીં સકાળને ઘરઘણી પિઠોરા લખનારાલા તાતે પાણે વાહાર આંઘળવહ. બડવાને ડોકીમાં દહીં ટાકી આંઘળવામાં ચેહે. લખનારા રંગ તીયેર કરતા હાત. ઠોબલાં કા નારેલને કાચલીમાં રંગ કાલવતા હાત. લીલા, પીળા, લાલ, સિંદુરીયા હન કાળા રંગ વાપરવામાં ચેતા હાત. ઠોબલીમાં દૂધ હન ફેવિકોલ ભેગા કરી તેમાં રંગ ટાકવામાં ચેહે. તેમાં મોહવામાં થોડાક દારૂ પણ ટાકવામાં ચેહે. રંગ તીયેર હુઇ ગેત કા ઘરઘણીને હાથીં ચિત્ર દોરુની શરૂઆત કરવામાં ચેહે. ઘરઘણી બાંગા હાથવાહાર ખાલહુન વર હન જેવનેં હાથીં વાહાર વરહુન ખાલ પીંછી મારી હન શરુ કરૅ હૅ. લખારા મોઠા પિઠોરા ચિતરતાહાત. આજુબાજુની દોન ભીંત વર શિખનાર હન ઘરનાં માનસાં ચિતરતાહાંત.

પિઠોરામાં ઘોડા દોરુલા માટેનાં બીબાં તીયેર જ રહૅ હૅ. ચે બીબાં ઘડ, ડોકી હન પાંચ રહતા હાત. કાન, સેંમટી વગેરે હાથથીંજ દોરુલા પડૅ હૅ. પિઠોરામાં રંગ પુરુલા ટોકરાની સળી એક કડુન બરોબર કુટી તેની પીંછી બનાવવામાં ચેહે. બધા ચિત્રમાં રંગ પુરાઇ જાત માગુન રૂપેરીરંગની કિનારી દોરી તેમજ ટીલાં ટપકાં કરી પિઠોરાની સુંદરતા વઘારવામાં ચેહે. ભીંતીવરનાં ચિત્ર ખૂબજ બેસ દિસૅ હૅ હન તેથી ઘરની શોભા વઘૅ હૅ. આખા ચિત્રમાં લગભગ ૭૦ જુલાં અલગ અલગ ચિત્ર રહતાં હાંત.

પિઠોરામાં ચેરે ચુંભુત હુન કાળા રંગના પટ્ટા દોરવામાં ચેતા હાત જેલા ઘરતીની હદ આખાય જહૅ. ઉપરથી બંધ રહૅ હૅ પણ નીચેની બાજુએ અંદર જાવલા રસ્તા રાખવામાં ચેહે, તહૅ રાખવાળી કરુલા એક કા દોન ખડે દોરવામાં ચેતાહાત. ખડેના પાંચેખાલ ડુક્કર દાબાયનેલ દોરવામાં ચેહે. ચે પટ્ટામાં ચોરસ ઘાટ દોરી અલગ અલગ રંગ પુરવામાં ચેતા હાત. ડાબી બાજુ વરલે ખૂણાવર દિસ, ને જમણી બાજુ ઉપરના ખૂણે ચાંદ દોરવામાં ચેહે. વચમાં પિઠોરાના પાંચ મુખ્ય ઘોડા - પિઠોરાના, ગણેશના, પિઠોરીના, ઇંદરાજના હન હુડોળના ઘોડા દોરવામાં ચેતા હાત. ઘોડાને વરલે ભાગમાં અથવા ખાલ્લે ભાગમાં સાપ ચાલૅ હૅ તીસા વાંકાચુકા પટ્ટા દોરવામાં ચેહે. તેલા અછાડ આખાયૅ જહૅ. એ પટ્ટામાં અલગ અલગ ઘાટ દોરી રંગ પુરવામાં ચેહે. પટ્ટાની વરલી બાજુ લાંબા હન પઘળ ને અણીવાળા ઘાટ દોરવામાં ચેહે. અણીવર કમળ જીસાં ફૂલ દોરવામાં ચેહે. પાંચ મુખ્ય ઘોડા હારીં દુસરા ઘોડા પણ દોરવામાં ચેતા હાત. જેમાં કનીહર, સાડદા કાત્રીયા, રાણી કાજલ, જાતર, કંદોરના દેવના, કંદોરને રાણીના ઘોડા દારેવામાં ચેતા હાત. ખાલ્લે બાજુ રાજાભોજના અંબાડીવાળા હાથી દોરવામાં ચેહે. અંબાડીવર લેખાં જોખાં લખનાર નાં ચિત્ર દોરવામાં ચેહે. પિઠોરામાં ચે સિવાય લીલકાં, એક પાંચે માનુસ, સુપડાને જીસા કાનવાળા માનુસ, બારા ડોકીવાળા, બાબા હોઢળ,

ગામદેવ, વાળુહણ, હાદરજા દેવને ઉંટની સવારી, લગીંનની વસ્તુ લી હન જાઈ રહનેલ વાણીયાની જોડી, શિકાર ખેળતા ડામોરદેવ, ઢાક વાજવતા ટાંટીયાજોષી, તાડવર ચઢતા માનુસ, કેડા કણબી, દૂધ પીળતી બાયકો, ખાવલા લી જાહા તી બાયકો, ઘોડાગાડી, પાણી ભરતી બાયકો, તાક બનાવતે બાયકા, પોલીસ ચોકી, નાગાબાવા ઇસાં બધાં દોરવામાં યેહે. પિઠોરાની ડાબી કા જમણી બાજુ બાયકો ગોહલે ની સંભોગ અવસ્થા, હન નડગી હારીંની સંભોગ અવસ્થાનાં ચિત્ર દોરવામાં યેતાં હાંત. એ સિવાઈ કૂતરા, કોંબડા, કોંબડી, દોબોડ હન પાડેં, સતુડેં, વાંદોર, અનાજનાં જીવડાં, પેહે ભીંગુટા, હરણ, મધમાખી હન મધપુડા દોરવામાં યેહે. વાવ, ખેતર હન વવરાના ચિત્ર પણ દોરવામાં યેહે. છત્રી, ઘડિયાળ, હેન્ડપંપ, વિમાન, હેલીકોપ્ટર, જીસાં પણ દોરવામાં યેતાં હાંત.

બાજુની ભીંત વર જ નવાં શિખનાર અથવા તેં ઘરવાળાં ચિત્ર દોરતાં હાત તહેં ડાબીબાજુ વર નકટી ભૂતાળીનાં ચિત્ર દોરવામાં યેહે. દુસરાં બધાંજ ચિત્ર રંગીન રહતાં હાંત પણ નકટી ભૂતાળીનાં ચિત્ર ધવળાં રહેં હેં. એ ચિત્રમાં આગગાડી પણ દોરવામાં યેહે. ટૂંકમાં જીસાં જીંદગીમાં રહેં હેં, સમાજમાં રહેં હેં તીસી બધી જેં વસ્તુના ચિત્ર દોરવામાં યેહે.

પિઠોરા દોરુલા કામ ચાલહેં તાહાં બાયકા ગાનાં લાવતે હેત. પિઠોરાની જાગા બો સતી માનવામાં યેહે. તહેં બાયકા ઉઘડે ડોકીં નીં જાઈ શકતેં હન સાડી કા શરીરના કોઈ ભાગ તહેં નીં અડું દેત.

બુધવારી આખા દિસ પિઠોરા દોરવાનાં કામ ચાલેં હેં. ઇંદરાજની ચાકરી કરુલા દોન કુંવારા પોશા હન દોન કુંવારે પોશે રાખવામાં યેતે હેત. તેહલા નાંગણિયા આખવામાં યેહે. ઘરને વાડામાં આંગન, ઇંદરાજની ડાખળી રોપવા માટે ખાડા ખનવામાં યેહે. તે ખાડાની વચમાં ઉંઘી તલવાર રોપવામાં યેહે. તી જાગા સાફ કરીને તહેં પાણી છાંટવામાં યેહે. પોશે ખાવલા રાંધતે હેત.

અળચને ઢોલવાળા યેતા હાત. તેહલા આવકારી બડવા મંત્ર બોલત બોલત તેહલા પોળશાના પાનાના દઢે બનાવી તેમાં દારૂ પાજેં હેં. હારીં આનેલ માનસાલા પણ દારૂ પાજવામાં યેહે. માંગુન ઢોલવાળા ઢોલ હન શરણાઇ વાજવ તાહાત. સુથાર સાંગને લાકુડ માંસુન તીન જાતેર (ભૂતડાં) ઘડેં હેં હન દોન પાટલા ઘડેં હેં. બડવા તેલા ઘરને વાડામાં વડીલા રોપી દેહે. તેની બાજુમાં માટીના ઘોડા થવી (ખતરીસ) બડવા તહેં મંત્રના બોલેં બોલ હેં. તહેં દિવા બત્તી કરી નારેળ ફોડવામાં યેહે. એની પરસાદ કરી બધાલા વાંટી દેવામાં યેહે.

ભૂતડાં બીસાડી, ખતરીસની પૂજા કરી બડવા ભોંગામાં યી હન ગાનાં લાવુલાની તીયેરી કરેં હેં. સુથારની ઘડેલ દોન પાટલાવર દોન દિવા સળગાવી વચમાં નારેલ થવેં હેં. નવી ટોપલીમાં ભાત ભરવામા યેહે. તહેં લોબાનના ધુમાડા કરવામાં યેહે. તહેં ભાત, લીંબુન, સોપારી થવવામાં યેહે. પછી બડવા ગાનાં લાવેં હેં. ગાનાં પુરાં કરી બધા ભૂતડાં બિસાડેલ જાગાવર યેતા હાત. ભૂતડાવર દિવા કરી ભૂંઇવર ભાતનાં પૂંજ પાડી તેવર પણ દિવા કરવામાં યેહે. તહેં નારેલ ફોડી પરસાદી કરવામા યેહે. માગુન તહેં એક જ ઝાટકાવાહાર બોકુડની ડોકી કાપવામાં યેહે. તહુન બધાં ઇંદરાજની ડાખળી લેવલા જાતા હાત. ડાંખળે માટે નવ ડાખળેવાળાં ઝાડ પસંદ કરવામાં યેહે. ઝાડાખાલ જાઈને બડવા ઝાડની પૂજા કરી પછી ડાંખળી કાપાડેં હેં. ડાંખળે દીઢ થી દોન પુરુષ જેટલે ઊંચે રહતેં તીસે કાપવામાં યેતે હેત. ડાંખળે લી હન ઊંચે બધાં નાચત કુદત ઈ હન ઘરા આગળ ઊભા રહતા હાત. ભોંગા માસુન પાટલા, લોટકાં, ટોપલી બાહેર લી હન બડવા હન ઘરધણી ડાંખળી લીયનારલા આવકાર હેં. આવકાર પુરા હુયના કે ખાડાને ચુંભુત સાત ગઘડફેરા ફીરવામાં યેતા હાત. ડાંખળી લીહન માનસા કુદતાં હાંત ને બાયકા ગાનાં લાવતે હેત.

નાંગણિયાની ખનેલ ખાડામાં પહેલાં પૂંજ (ભાત) ટાકવામાં યેહે. ડાંખળીવર ઉડીદનાં પાંચ ઢેબરાં બાંધવામાં યેતાં હાંત. ડાંખળીની મુહ ર ઉંધી તલવાર ઊભી રાખવામાં યેહે. તહેં લોટકાંની શીર બાંધી તેવર

દિવા કરવામાં યેહે. તઠ દોન પાટલાવર દિવા કરવામાં યેહે. મદીમાં નારેળ થવવામાં યેહે. ડાંખળી હારી શેરડીનાં છોરાં રોપવામા યેહે.

દોન ઠોબલામાં ભાત ભરી રાખવામાં યેહે. એક દેગડીમાં પાણી ભરવામાં યેહે. બડવા ભગત તઠ દારૂની શાખ પાડે હે. હન માગુન તઠે ગાનાં લાવતા હાત.

બડવાનાં ગાનાં ચાલુ હુયનાંતે કા લોક રોપેલ ડાંખળીની ચુંભુત નાચતા હાત. ઢોલવાળા વાજવત વાજવત મુહ૨ ચાલતા હાત હન માંગાં માંગાં નાચવાવાળા નાચતા હાત. બધાને હાથમાં લાકડી, પાવા હન વાંસળી રહે હે. કાંહી ની રહે તે ચંપલ કાહડી હાથમાં ધરીને નાચતાં હાત. બાયકા નાચત નાચત ગાનાં લાવતે હેત.

બડવા તઠલાં ગાનાં પુરાં કરીને ઘરમાં યેહે. પિઠોરાની સામે તલવાર ઉંધી ઊભી રાખવામાં યેહે. હારીં શેરડીના સાઠાં પણ ઊભા રાખવામાં યેહે. ભાતનાં નવ પૂંજ પાડી બધેવર દિવા કરવામાં યેહે. તેની આગળ નવ ઠોબલામાં ભાત થવી પોળશાને પાનાં વાહાર ઢાંકી વાક વાહાર બાંધી દેવામાં યેહે. તેનેવર દરેક ઠોબલામાં પાંચ પાંચ ઢેબરાં થવવામાં યેતાં હાત. પિઠોરાને ઘોડાલા ખાવાડુલા વાંચસાંક સુપ, ટોપલી હન બાહરી થવવામાં યેહે. તઠ લોબાનની ધુપ કરવામાં યેહે. પાટલાખાલ તોરણ બનાવી તઠ ઢેબરાં, લીંબુન, સોપારી થવવામાં યેહે. બડવાં પિઠોરાલા કંકુના પાંચ ટીપણાં કરી મંત્ર બોલી સાથીદાર હારીં ગાનાં લાવુલા ચાલુ કરતા હાત. અંદર ગાનાં ચાલુ રહતાં હાત ને બાહેર લોક નાચતા હાત. ગાનાં પુરા કરી બડવા ઘુમુંલા લાગે હે. બડવાને શરીરમાં સત યેહે. (ઇસાં માનવામાં યેહે.) ધુંમત ઘુંમત બડવા બધે ઘોડાના નાંવ પાડે હે. જ પિઠોરા દોરુલા કાંહી ભૂલ રહી ગીહીવી કા ભૂલ હુયનીવી તે બડવા તી સુધારલા સાંગે હે.

ઈ બધી ધમાલમાં પહી જાહા. તાહાં બોકડેં કાપુનાં કામ શરુ કરવામાં યેહે. બોકડે કા કોંબડાને શરીરવર દારુની ધાર પાડવામાં યેહે. માંગુન પિઠોરાની સામે એકજ ઝાટકવાહાર બોકુડ કાપવામાં યેહે. ઘર ધણીના દોન બોડુક હન દોન કોંબડાં ઉપરાંત બાભાવનાં હન ગાંવવાળાંના બોકડે કાપવામાં યેતાં હાંત. લોહીંવાહાર પિઠોરાલા ટીલા કરવામાં યેહે. બોકડેનાં કાળજાં કાહડી તેમાં ઢેબરાં, કોદરી, કોપરાં વગેરે ભેગાં કરી ઇંગળાવર ભૂજવામાં યેહે. તેની પરસાદી કરી વાંટવામાં યેહે.

અંદરની વિધી પતાવી બધાં ડાંખળી રોપેલ જાગાવર યેતાં હાંત. બડવા બાહરે યી હન ઘુંમ હ. માંગુન તો જાતજાતનાં વેશ કાહડે હે જેમાં બાયકોના વેશ, હજામ, મદારી, પાણી ભરવાવાળી, શિકારી, જીસા જાતજાતનાં ઢંગ કરી લોકાહલા હોંશાડહે. અઠ પણ ઘરધણીના દોન બોડુક, દોન ખુખડાં હન દોન નારેલ ફોડવામાં યેતાં હાંત. ગાવવાળાં હન બાભાવનાં બોકુડ મીળી જુલાં બોકડેં હવાંત તેં તઠ કાપવામાં યેતાં હાંત. કાળજાંની પરસાદી કરી વાંટવામાં યેહે.

પરસાદ વાંટી દીધા પછી ડાંખળી ઉપટીને તે વહળામાં લી જાવામાં યેહે. ઢોલવાળા મુહર ચાલતા હાત ને માગાં માગાં ડાખળીવાળા. ડાંખળી વહળામાં ટાકી તઠ પોળશાને પાંચ પાનાનાં ટોપા બનાવી તેમાં દારુ પેવામાં યેહે. તઠ એક કોંબડા કાપવામાં યેહે. તઠુન નાચત કુદત ઘર યેતા હાંત.

ઘરીં ઈ હન બોકડેં હન કોંબડાં સાફ કરી તેના ભાગ પાડવામાં યેતા હાત. એક ભાગ બડવાલા, એક ભાગ ઘરધણીલા હન એક ભાગ નાગણિયાલા હન એક ભાગ સુથારનાં પાડવામાં યેહે. બાકીના ભાગ રાંધી ખાનપેન કરવામાં યેહે.

પિઠોરાના ઘોડાલા ચંદી ખાવાડુલાની વિધિ પણ કરવામાં યેહે. એક માનુસ પહેલાં લોબાનના ધુપ કરે હે. દુસરા માનુસ હાથમાં વાંચસેક સુપામાં તાંદુળ, દાળ, ઉદીદ હન ચાણા રાજા ભોજને હાથી માટે વડનાં પાન હન વડવાઈના ટૂકડા થવવામાં યેહે. સુપામાં બાહરી પણ થવવામાં યેહે. તીજા માનુસ દેગડીમાં પાણી લી હન પિઠોરાખાલ પાણીની ધાર પાડે હે. ઇસી રીત પાંચ વખત કરવામાં યેહે. તઠ મોહવાને દારુની

શાખ પાંચ વખત પાડવામાં યેહે. પાંચ દિસ સુધી પિઠોરાને ઘોડાલા ખાવાડવામાં યેહે.

જે પાંડુથી પિઠોરા બનાવેલ હવા, હન વઘનાવા તે તેલા દાટી દેવાં પડે હે. તે દાટુલની વિધિલા 'પાંડુ પાહવા' ઇસાં આખાય જહે. ઇ વિધિ પિઠોરા લખનાર કરતા હાત.

ગુરુવારને દિસ પિઠોરો ઉજવાઈ ગે માંગુન અથવા તે રવિવારીં પિઠોરા વર ધવળે કાપડની અછાડ બાંધવામાં યેહે. ઇ અછાડ એક વરીસ સુધી રાખવામાં યેહે. અછાડ છોડુની વિધિ બડવાજ કરે હે. તેલા અછાડ પાડવાં ઇસાં આખાય જહે. અછાડ છોડુની વિધિ બુધવારને રોજ જ કરુલા પડે હે. પિઠોરાની પૂજા કરી આખી રાત ગાનાં લાવી સકાળને એક બોકુડ હન દોન તીન કોંબડાં કાપી પુરી કરવામાં યેહે. યે પ્રસંગમાં કોઈલા નોતરવામાં નીં યે.

પિઠોરાની ગોઠ

ઇંદરાજને સાત બિહનેસ હતેત. તેમાંસલી એક તી કાળી કોયલ. એક દિસ કાળી કોયલ આંબાવાડીમાં ગુરાં ચારુલા ગીયેલ તઠે કંદુરાજાની તે હારીં શિનાળકી કીયેલ. તેનાથી જીં પોશા હુયનાં તેલા બાળ પિઠોરા આખાયનાં.

ઇંદરાજના ભેવથી કાળી કોયલની બાળ પિઠોરાલા વહળામાં ટાકી દીધા. ઇંદરાજની દુસરી બિહનીસ રાણી કાજલ પાણી ભરુલા ગી તઠે તીની પોશાને રડુનાં અવાજ આયકા-તેલા ઘર લી હન તેલા રૂઈના, વડના, પીપળાનાં દૂધ પાજી મોઠા વાહાડ્વા.

બાળ પિઠોરા મોઠા વાહાડના એટલે તેલા તાંબાના ચોપડા હન રૂપાની કલમ હોપી નિશાળે દવાડુલા માંડાં. તો ભણીને ઘર આનાં. માંગુન તો હિંડુલા ગે. હિંડત હિંડત કાશ્મિરલા ગે. કાશ્મિરની રાણી વાવમાં પાણી ભરતી. બાળ પિઠોરા શિકારના ખેળ ખેળતા-પણ તીર બરોબર નીં લાગતાં તીર છટકી હન રાણીને ઘડાલા લાગનાં, હન ઘડા ફૂટના. રાણીની તેલા આખાં કા તુંના મામાંશ આખા ભાગ ખાહા. પિઠોરા મામાંશલા ગવસુલા નીંઘના. ધાર, ઇંદોર વગેરે ફીરી વળના. પિઠોરા સ્વર્ગમાં ગે. ઇંદરાજ ગાભરાઈને ઉંખડામાં દપી ગે. તહુન ગવસી કાહડી તેની ભાગ માંગા.

પિઠોરાનાં લગીંન નક્કી કેં. પણ પિઠોરાના બાહાશ કુન આહા તીં કોઈ નીં જાણતાં. ઇંદરાજની બધે દેવાંલા બોલવાં. પિઠોરાલા સાંગા કા તું તુના બાહાશ ગવસી લે. પિઠોરાની કંદુરાજાલા દાખવાં. પિઠોરાનીં કંદુરાજાના નાક ધરાં. માંગુન લગીંન હુયનાં. પિઠોરામાં લગીંનનાં ચિત્ર પણ યેહે.

ગામીત જાતિના પરિચય

રેમન્ડ ચૌહાણ

ગામીત જાતિનાં ઉદ્દભવ વિશે કોઈ નક્કર, આધારભૂત માહિતી મીળુલા ખરેખર મૂશ્કેલ કામ આહા. તેની ઉપેજ વિશે અનેક પ્રકારના મત આહાત. યે મત જુને ગોઠી વરહુન, ઈતિહાસ વરહુન આહાત. માત્ર ઉતાંક આખી શકાય કા ગામીત લોક મૂળ ભારતનાજ આહાત. જુદી જુદી માન્યતા વિશે એક નજર ટાકી લેવ.

સુરત જિલ્લાના વિસ્તાર પહેલાં લાટ નાંવના પ્રદેશના ભાગ હતા ઇસાં માનવામાં યેહે. યે પ્રદેશવર મૌર્યવંશના કાળ દરમિયાન ઇ.સ. પૂર્વે ૩૧૯ થી ૨૦૦ સુધી ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યના શાસન હતાં. મૌર્યવંશની પડતી પછી તેના લશ્કરમાંથી છુટા પડનેલ લોક ગામની બાહેર રહુલા મંડલ. ગામની બાહેર રહતે તેથી તે 'ગામતડા' આખાય ત. તે વરહુન માંગુન 'ગાંમીત' હુઇનાં. સમય જાતાં તે લોકાંમાં ભળી ગેત પણ તેહનાં નાંવ ગામીત જ રહનાં.

વાલોડ તાલુકાના કલમકુઇ ગાંવના વડીલ શ્રી કિશનસિંહ ગામીતના જણાવ્યા મુજબ અમુક ઈતિહાસ લખનારા ગામીત લોકાં બિહારમાંથી આનેલ આહાત ઇંસા લખતા હાત. ગિધોર-ગમતગાંવ -ગિરડી- સીકી-ગયા-બુદ્ધગયા-મધુપુર જીસાં પરગણાંમાં રાજાના ભાગની ચોથ ઉઘરાવનારલા 'ગામીત' આખાયત. ઇં કારણને પુરાવારુપે તહલે લોકાના રીતરિવાજ, માન્યતા, ઘરેણાં, પહેરવેશ હન ભાષા અમુક અંશે ગામીતને મીળતી યેહે. તહલે બાયકાના પહેરવેશ પણ ગામીત બાયકાને પહેરવેશને મીળતા યેહે.

'ટ્રાઈબલ લાઈફ ઇન ગુજરાત' નાંવને પુસ્તકમાં શ્રી પી. જી. શાહ 'ગામીત' શબ્દ સંસ્કૃત ભાષાના ગ્રામ (ગામડાં), ગ્રામ્ય (ગામડાને લગતાં) કા ગ્રામિક (ગાંવના આગેવાન) યે તીન વરહુન ઉતરી આનેલ હવા ઇસાં જણાવહે. તેના મત મુજબ ગામીત શબ્દ ગામડામાં સ્થિર હુઇનેલ ગામડીઆ જીસા કા આગેવાન જીસા લોકનાં અર્થમાં યેહે.

ગામીત જાતિના પાટીલ શ્રી ગીમાભાઈ ગામીતના જણાવ્યા પ્રમાણે આમું રાનીપર જ આખાય જોહોન. આમના વડીલ લોક સાલેરમુલેરને કિલ્લા વરહુન અઠે ઇ હન, ખેતીની જમીન મીળતાં ખેતી કરતા હાત.

જાણીતા નૃવંશશાસ્ત્રી ડૉ. બી. કે. રૉય બર્મનના માનવા મુજબ તે મુળ મરાઠા હતાત હન શિવાજીને લડાઉતાપાવર કામ કરત. બ્રિટિશ લોકાંહી પેશવાલા હારવાં તેથી લડાઉતાપા નાબુદ હુયનાંત હન માંગુન તે લોક માછાં ઘરુના ધંધા કરુલા મંડનાત.

કેટલાક લોકને માનવા પ્રમાણે આર્યો બાહેરથી આનાત હન સપ્તસિંધુ પ્રદેશમાં રહુલા મંડનાત તે વખતના મૂળ ભારતના રહેવાશી યે વિસ્તારમાં રહતાત. આર્યો હારીની લડાઈમાં તે હારનાત હન તેહલા જંગલમાં જાઇને વસવાટ કરુલા પડના. આર્યોહીં બળજબરીથી તેહની જમીન પડાવી લીધી.

આર્યોનીં ગુજરાતમાં પ્રવેશ કેહેવા તાહાં અનાર્યો ગીચ જંગલમાં દપી હન રહતાવાત. ગુજરાતના સુરત હન ડાંગ જિલ્લાના ડુંગરાળ હન જંગલ વિસ્તારમાં અનાર્ય રહતાવાત. કાળક્રમી તીં તેહના

વતન હુઈ ગેં. ઈતિહાસ વરહુન જાણુલા મીળ હ કા ગામીતના મૂળ વતન ડોંગરાળ વિસ્તાર જ હવાં. યે વિસ્તારમાં ભીલ, વસાવા, ચૌધરી, કોંકણા, નાયકા, વારલી જીસા લોક પણ રહતાં હાત.

ડૉ. સિદ્ધરાજ સોલંકી તેના 'ગુજરાતના ગામીતો' નાંવને હેવાલમાં જણાવહ કા, ગામીત પોતે સૂર્યવંશી રાજપૂત જાતિના વંશજ માનતા હાત. તે ખૈબરઘાટ બોલનઘાટથી ભારતમાં સ્થળાંતર કરીને આનેલ હવા હન મારવાડમાં રહતાવાત. હોળી વખતે ગામીત લોક લોલાં લાવતા હાત. એક લોલાં યે પ્રકારે આહા :

દીહી ગયો માળવે હોનાર તું
હીડો હીડો ઘરજે હોનાર તું

યે લોલાંમાં માળવાના ઉલ્લેખ આહા. સમય, સંજોગો હન જરૂરિયાતના કારણે તેહી સ્થળાંતર કેહેંવા. એક સમયે તે લોક અમદાવાદની આજુબાજુ પણ રહતાવાત તીસાં અનુમાન યે લોલાં વરહુન કરી શકાય જ.

અમદાવાદમાંય કાય કાય લાહુલા
અમદાવાદમાંય લોલ
અમદાવાદમાંય આડલો વારી લાહુવા
અમદાવાદમાંય લોલ

યો લોલાંના શબ્દો વરહુન ઈસાં જણાયજહ કા અમદાવાદના બજારમાં લગીંન કા હોળીના શન વખતે ફડકાં, ઘરેણાં હન દુસરી વસ્તુ લેવલા જાતા હાત. સમય જાતાં તે પાવાગઢ તરફ થી હન વસનાવાત. પીંઢારા હન મુસ્લિમ સલ્તનતના ત્રાસથી બચુલા સ્થળ બદલતાવાત ઈસાં માનવામાં યેહે. છેવટે ચાંપાનેર નગરવર મહંમદ બેગડાની હુમલા કરી પાવાગઢ જીતા હન તેંહી પાવાગઢ છોડી દક્ષિણ તરફ ગેત. રાજપીપળા હન સાગબારાના જંગલમાં જઈને જે લોક વસનાત તે વસાવા આખાય નાત. જે લોક ગામમાં વસનાત તે ગામીત આખાયનાત. તેંહી જીવનપદ્ધતિ બદલી ટાકીને પછાત જાતિના પહેરવેશ, ભાષા હન સંસ્કૃતિ સ્વીકારી. લાંબા સમય સુધી ઈ પદ્ધતિ અપનાવેલ હોવાથી તે પણ આદિવાસી જાતિ તરીકે રહનાત.

આદિવાસી બોલીઓનું **ઢોલ** સામયિક ભાષા કેન્દ્ર તરફથી પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. કુંકણા ડાંગી, રાઠવી, દેહવાલી, પાવરીભિલી, અહિરાણી, ડુંગરી ભિલી, પંચમહાલી ભિલી અને ભાંતુ એવી આઠ બોલીઓમાં ઢોલ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે ; અને વધુ ને વધુ બોલીઓને આવરી લેવાનો અમારો વિચાર છે. **ઢોલ**ની આ આવૃત્તિના તંત્રી છે **શ્રી. ડાહ્યાભાઈ વાઢુ,** જે સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાની આહવા શાખામાં ફરજ બજાવે છે. તેઓ કુંકણા સંસ્કૃતિ અને ભાષાના નિપુણ અભ્યાસક છે.

પ્રકાશન
ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર, વડોદરા
મુદ્રણ
મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, વડોદરા

ISSN : 0971 9156... 97